

T.C.
VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE’DE MİLLİYETÇİLİĞİN
GELİŞİMİ VE ULUS KİMLİK İNŞASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HAZIRLAYAN
MUSTAFA VOLKAN

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ

VAN-2019

KABUL VE ONAY SAYFASI

<p>Mustafa VOLKAN tarafından hazırlanan “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Milliyetçiliğin Gelişimi ve Ulus Kimlik İnşası” adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kamu Yönetimi Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.</p>	
<p>Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Başkan: Dr. Öğr. Üyesi Yıldız ATMACA Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Üye: Dr. Öğr. Üyesi Veysel ERAT Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Bitlis Eren Üniversitesi Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Yedek Üye: Unvanı Adı SOYADI Anabilim Dalı, Üniversite Adı Bu tezin, kapsam ve kalite olarak Yüksek Lisans Tezi olduğunu onaylıyorum/onaylamıyorum</p>	
<p>Tez Savunma Tarihi:</p>	27.02.2019
<p>Jüri tarafından kabul edilen bu tezin Yüksek Lisans Tezi olması için gerekli şartları yerine getirdiğini ve imzaların sahiplerine ait olduğunu onaylıyorum.</p> <p> Doç. Dr. Bekir KOÇLAR Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü</p>	

ETİK BEYAN SAYFASI

Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada;

- Tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi,
- Tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu,
- Tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi,
- Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı,
- Bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu

bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarımı kabullendiğimi beyan ederim.

27.02.2019

Mustafa VOLKAN

Yüksek Lisans Tezi

Mustafa VOLKAN

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ Şubat/2019

**CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE’DE MİLLİYETÇİLİĞİN GELİŞİMİ
VE ULUS KİMLİK İNŞASI**

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, milliyetçiliği kuramsal ve kavramsal olarak analitik bir düzlemde açıklamaya çalışmak, Avrupa’da ortaya çıkışını ve gelişiminin Türkiye üzerinde nasıl zuhur bulduğunu ortaya koymak olacaktır. Bu bağlamda millet ve milliyetçiliğin modern dönemin birer unsurları olup olmadığı ifade edilirken hangi kavramın diğerini yarattığı incelenecek ve bu inceleme esnasında öne sürülmüş yaklaşımlar analiz edilerek indirgemeci bir bakış açısından uzak durulacaktır. Avrupa’dan ortaya çıkıp tüm Dünya’ya hızlı bir şekilde yayılmakta olan milliyetçilik düşünceleri analiz edilirken, örnek olarak gösterilen ülkelerin konjonktür yapıları göz önünde bulundurulacak, milliyetçiliğin bu ülkelerde hangi görevi tamamlamak için ortaya çıktığı analiz edilecektir. Nihayetinde Türkiye’de ortaya çıkan ve gelişen Türk milliyetçiliği açıklanmaya çalışılırken dönemin siyasal, ekonomik ve toplumsal yapıları dikkate alınarak eleştirel bir tutum sergilenecektir.

Anahtar Kelimeler: Millet, Milliyetçilik, Uluslaşmak, Ulus Devletler, Kimlik, Etnisite ve Türk Milliyetçiliği.

Sayfa Adedi: 189

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ

Master Thesis

Mustafa VOLKAN

VAN YUZUNCU YIL UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

February/2019

**THE DEVELOPMENT OF NATIONALISM AND NATION IDENTITY
CONSTRUCTION REPUBLICAN PERIOD IN TURKEY**

ABSTRACT

The aim of this study is try to explain nationalism as an analytical plane theoretical and conceptual, the occurrence of and development of in Europe will be reveal how appearance on Turkey. In this context, when expressing whether nation and nationalism are elements of the modern period, which concept created the other will be examined and the approaches proposed during this examination will be analyzed and a reductionist perspective will be avoided. The conjuncture structures of the countries shown as examples will be taken into consideration when analyzing the ideas of nationalism that emerged from Europe and spreading rapidly all over the World, nationalism will be analyzed in order to complete which task in these countries. Eventually, while trying to explain Turkish nationalism revealing and developing in Turkey considering the political, economic and social structures of the period a critical attitude will be exhibited.

Keywords: Nation, Nationalism, Become a Nation, Nation States, Identity, Ethnicity, Turkish Nationalism.

Quantity of Page:189

Scientific Director: Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
ÖNSÖZ.....	iii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
1. Milliyetçiliğe İlişkin Kuramsal ve Kavramsal Yaklaşımlar	8
1.1. Kavramsal Bağlamda Milliyetçilik.....	8
1.2. Milliyetçilik Oluşumları ve Türleri	14
1.2.1. Milliyetçilik Türleri.....	18
1.3. Kuramsal Milliyetçilik Yaklaşımları.....	21
1.3.1. İlkçi (Primordialist) Yaklaşım	21
1.3.1.1. Eskillcil ve Doğalcı Bakış Açısı.....	22
1.3.1.2. Sosyo-Biyolojik Bakış Açısı.....	24
1.3.1.3. Kültürel Bakış Açısı	25
1.3.2. Modernist Yaklaşım.....	27
1.3.2.1. Ekonomik Dönüşüm	28
1.3.2.2. Siyasi Dönüşüm	30
1.3.2.3. Toplumsal-Kültürel Dönüşüm	36
1.3.3. Etno-Sembolcü Yaklaşım	41
İKİNCİ BÖLÜM	47
2. Avrupa’da Milliyetçiliğin Kökenleri ve Gelişim Süreci.....	47
2.1. Fransa’da Yükselen Milliyetçilik: “Fransız İhtilali”	55
2.1.1. Devrim Öncesi Toplumsal Yapı.....	56
2.1.2. Mutlakiyetçiliğe Karşı Devrimin İlanı.....	60
2.2. Alman Ulusal Birliğinin Sağlanması ve Milliyetçiliğin Etkileri.....	64
2.3. İtalya’da Milliyetçiliğin Gelişimi	72
2.4. Modern Devletlerde Milliyetçiliğin Oluşumu	77
2.4.1. Ulus Devletlerin Doğuşu.....	80
2.4.2. Milliyetçilik ve Etnisite İlişkisi	82
2.4.3. Ulusal Kimlik ve Etnik Kimliğin Milliyetçilik ile İlişkisi.....	85
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	89
3. Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Milliyetçilik Uygulamaları	89
3.1. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Batılılaşma Eğilimleri	94

3.1.1.	Tanzimat Fermanı ve Uluslaşma Süreci	100
3.1.2.	Islahat Fermanı ve Osmanlılık Fikri.....	104
3.1.3.	Islahatlara Eleştirel Bir Bakış: “Genç Osmanlılar”	109
3.1.4.	Kanun-ı Esasi ve II. Abdülhamid Islahatları	115
3.2.	İttihat ve Terakki: II. Meşrutiyetin İlanı.....	123
3.2.1.	Jön Türkler: Uluslaşma sürecinde Türkçülük.....	131
3.3.	Cumhuriyet Edebiyatında Türkçülüğün Uluslaşma Süreci	134
3.3.1.	Akçura ve Gökalp Etkisi	134
3.3.2.	Kadro Hareketi ve Marksizm Endişesi	138
3.4.	Milli Mücadele Dönemi Siyasal Politikalar	144
3.4.1.	Tek Partili Dönem ve Kemalizm	147
3.4.2.	Türk Dil Teorisi	152
3.4.3.	Türk Tarih Tezi	157
3.4.4.	İskân Politikaları	160
SONUÇ.....		162
KAYNAKÇA.....		168
ÖZGEÇMİŞ		179

ÖNSÖZ

Ulus devletlerin ortaya çıkışı insanların yurttaşlık duygularında belirli değişimlere yol açmış ve kendilerini daha etnik bir sınıf içerisinde görmelerini sağlamıştır. Küreselleşmeyle birlikte yükselen milliyetçilik tartışmaları, tarihin hiçbir kesitinde bu denli hararetli tartışmalara ve “yıkımlara” neden olmamıştır. Kimi görüşler kavramın kökenini Fransız İhtilalinden alarak günümüze kadar getirerek modernizmin bir unsuru olarak görmüş, kimi görüşlerde kavramı bilinemeyecek kadar eski tarihlere kadar götürmüştür. Fakat tüm bu araştırmalara rağmen milliyetçilik üzerinde herkesin hem fikir olduğu bir konsensüs veyahut ortak bir tanımlama bulunmamaktadır. Bir yere aidiyet, kendini bir etnik kökenden görme hissiyatı insanlığın yaratılışından günümüze kadar ki zaman diliminde belirli evrelerle kendini derinden hissettirmiştir. İnsanları derinden sarsan yıkımlara neden olan bu akımın kökenleri on sekizinci yüzyıla kadar götürülmesine rağmen akademik araştırma konusu haline gelmesi yirminci yüzyılın başlarını bulmuştur.

Başlangıçta milliyetçilik bir sosyal bilim konusu olarak ele alınırken, ilerleyen dönemlerde modernleşmenin bir uzantısı olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri özellikle Bretton Woods kurumları ile birlikte dünyanın giderek bir köy haline gelmesiyle modern-postmodern tartışmaların başlaması ve neo-liberal politikaların hâkim olmasıdır, diyebiliriz. 1980’li yıllara gelindiğinde milliyetçilik tartışmalarında çok önemli gelişmeler yaşanmakla birlikte birçok farklı pencereler de açılmış oldu. Özellikle John Armstrong, Benedict Anderson, Ernest Gellner, E. J. Hobsbawn ve Anthony D. Smith gibi düşünürlerin geliştirdikleri kuramlar milliyetçiliği farklı perspektifte ele almamızı sağladı. Görüldüğü gibi insanlığın kaderini değiştiren bu kuram, iki asır öncesine kadar götürülmesine rağmen akademik içerik kazanması 19. yüzyılın ikinci çeyreğini bulmuştur. Milliyetçilik akımları Avrupa’da hızlı bir ivme ile gelişme gösterirken Osmanlı Devleti bu durumu önce Avrupa’nın iç meselesi olarak algılamış ve uzaktan izlemekle yetinmiştir. Fakat milliyetçilik çok uluslu imparatorlukların baş belası olarak doğmuş ve imparatorlukların yıkılmasına neden olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti de bu durumdan nasibini almıştır.

Sürekli toprak kayıpları ve azınlıkların isyanları ile başlayan milliyetçilik, sırasıyla Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ilkelerinin gelişmesine neden olmuştur. Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise dağılan imparatorluktan geriye kalan Anadolu topraklarında ise Türkçülük anlayışı hâkim kılınmaya çalışılmıştır. Bu tez çalışması hazırlanırken yerli ve yabancı kaynaklar olmak üzere geniş bir literatür taraması yapılmış, milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve Türkiye üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılırken salt ve indirgemeci bakış açısından uzak durularak tüm yaklaşımlar analiz edilmeye çalışılmıştır.

Hazırlamış olduğum bu tez çalışmasında beni sürekli yönlendirmeye çalışan ve tez boyunca desteklerini esirgemeyen kıymetli hocam, Sayın Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Son olarak hayatın her aşamasında yanımda olan ve hiçbir zaman güvenlerini esirgemeyen kıymetli eşim ve aileme minnet ve şükranlarımı sunmayı üzerime borç bilirim.

Mustafa VOLKAN

GİRİŞ

Kökeni itibariyle milliyetçilik şüphesiz Fransız İhtilali ile ortaya çıkmış olan bir ideolojik davranış biçimi olmasına karşın, bu ideolojinin temelini oluşturan “millet” fikri Fransız İhtilalinden çok daha öncelerde ortaya çıkmıştır. İhtilalcilerin kendilerini millet olarak tanımlamalarına bağlı bir biçimde şekillenen milliyetçilik, bu itibarla Fransız İhtilali’ne dayandırılmakta ve netice itibariyle ihtilalin bu ideolojinin oluşması ve yaygınlaşmasındaki etkileri somut bir biçimde kendini göstermektedir. İhtilalde millet kavramının ortaya çıkışında bir kısım düşünürlerin bu yöndeki yaklaşımlarının belirleyici rol oynadıklarından bahsetmek mümkündür. Nitekim toplumların felsefi temellere dayalı görüşler paralelinde şekillenmesi mümkün olabildiği gibi ideolojilerin de bu görüşlerle oluşması doğal bir gelişim olarak değerlendirilmelidir.

Bu bağlamda, bir Alman filozof olan Johann Gottfried Herder (1744-1803)’in görüşleri ihtilal öncesi milliyetçilik fikrine örnek gösterilebilecektir. Herder, dil temelli bir yaklaşımla “İnsanı insan yapan dildir. Dilden önce insandan söz etmek anlamsızdır çünkü dil aynı zamanda düşüncedir. Ortak bir dil konuşan insanlar, milletin ilk aşamasını oluştururlar. Millet ise ailenin doğal bir uzantısı sayılabilir, çünkü dilin paylaşıldığı en küçük grup ailedir. İnsan olmak demek, bir dile sahip olmak ve bir topluluk içinde yaşamak demektir ama herhangi bir dil ya da topluluk değil. Her insan belirli bir dilin ve topluluğun ürünüdür. Yani her dil birbirinden farklıdır, kendine özgüdür. Bu da her topluluğun kendine ait bir düşünce tarzı olduğu anlamına gelmektedir. Elbette bu mantık yalnızca dil için değil, her biri bir tür dil olarak algılanabilecek gelenek ve görenekler, kanunlar, töreler, vb. için de geçerlidir” (Dinç, 2002) söylemini geliştirmiş ve insanları dil perspektifinde ayırıştırıcı, dil etrafında toplayıcı bir yaklaşım sergilemiştir.

Herder ile benzer bir yaklaşım da Fichte’de görülebilmektedir. Fichte, dilin milli ruhu yansıttığını ve yabancı unsurlardan arındırılması gerektiğini, temsil ettiği topluma özgü yapısının korunması gerektiğini savunmaktadır.

Bu savından hareketle, Almanca'nın ölü dil olarak nitelendirildiği Latince 'den arındırılması gerektiğini de dile getirmiştir (Mill, 1996: 40-47). Bu düşünürler, ihtilal öncesinde bir anlamda ihtilal ile gelişen millet kavramının mimarlarından olarak değerlendirilebilirler.

Fransa'da milliyetçiliğin oluşumunda ise Jean Jacques Rousseau'nun (1712-1778) etkisi doğrudan veya dolaylıda olsa kabul görmektedir. Rousseau'nun toplumsal yaşama karşı bakış açısında bir grubun bir diğeri üzerindeki otoritesinin tehlikeli bir durum olarak nitelendirildiği görülebilir. Bu bağlamda “genel irade”yi savunan Rousseau'nun fikirleri, milliyetçiliğe temel teşkil edecek niteliktedir. Düşünürün vatandaşlık ve vatanseverlik tanımlamalarında bu iki olgunun sadece “ulus devlet” çatısı altında var olabileceği göze çarpmaktadır. Bunun aksi durumda iki kavramın da anlamı olmayacak ve kozmopolit bir yapı içerisinde bu kavramlar oluşamayacaktır.

Büyük devletlerde bu kavramların yaşam bulmasının zor olacağını savunan Rousseau, vatandaşlık ve vatanseverlik bilincinin küçük kantonlarda daha canlı bir biçimde oluşacağını düşünmektedir (Dinç, 2002). Fransız İhtilali'nin ardından milliyetçilik hareketinin gücünü ve toplumlar üzerindeki etkisini ilk değerlendiren İngiltere olmuş ve bu akımın etkisiyle sarsılmamak adına ulus devlet olan ilk ülkenin İngiltere olduğu söylenebilmektedir. Erken milletleşmenin getirisi olarak İngiltere milli ekonomiye de geçen ilk Batı ülkesi olmuştur. Fransa ise bu güçlü akımın karşısında durmak yerine halkı doğrudan siyasi ve ekonomik alana dâhil ederek siyasi ve ekonomik hakların belirli bir sınıf tekelinde olmasına son vermiş ve millileştirmiştir (Durant, 2002: 80).

Avrupa'da yaşanan bu gelişmelere kayıtsız kalan Osmanlı İmparatorluğu, yaşanan olayları ülkelerin iç meselesi olarak değerlendirmiş ve bu konuda önlem almak, kendisine doğru gelen akımı değerlendirmek ve yorumlamak gibi bir çabaya yönelmemiştir. Bu süreçte, Osmanlı tebaasının çeşitli milletlerden oluşması ve çok geniş bir coğrafyayı kontrol etmek zorunda olması, yaşanan olaylara farklı bir bakışı gerekli kılıyor olsa da dönemin aydınları ve yöneticileri bu detayı doğru değerlendirememişlerdir.

Yabancı propagandaların Osmanlı bünyesindeki gayrimüslimleri milliyetçilik fikri ile ayaklandırması Osmanlı için dağılmanın başlangıcını ve hatta hızlanmasını sağlayan sebeplerin şüphesiz önemlilerindedir. 16'ncı yüzyılda yaşadığı savaşlar itibariyle dışta toprak kaybeden Osmanlı, içte de milliyetçilik ayaklanmaları ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde padişaha konuyla ilgili sunulan layihalar karşılık bulmuş olsa da çözüm olamamıştır.

Milliyetçilik fikrinin ilk yayılımı gayrimüslim tebaa içerisinde olmakla birlikte devletin dağılışının önüne geçmek için imparatorluğu oluşturan unsurlar arasındaki bağları sağlamlaştırma çabası sergileyen aydınlar, gayrimüslimlerin tepkilerinin farkına varmışlar (Kushner, 1978:9) ve toplumsal bağları güçlendirmeye çalışan aydınlar, milliyetçiliğin ideolojik yönünü göz ardı etmişlerdir. Bunun en temel nedeni ise Batı'da zemin bulan "milletin kendi kaderini kendinin tayin etmesi" fikrinin Osmanlı'nın parçalanması olarak değerlendirilmesidir. Diğer bir ifadeyle, yönetime halkın dâhil edilmesiyle elitlerin ayrıcalıklarının kısıtlanacağı düşüncesinin oluşması da denilebilir.

Öte yandan, Batı'da şekillenen milliyetçilik anlayışı, temelinde "belli sınırlar içerisinde, aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan ve birlikte yaşama duygusuna sahip olan bir millet" temelli olması ve buna karşın Osmanlı'nın çok uluslu bir yapıya sahip olmasıdır (Küçük, 1985: 13). Ancak, dönemin millet tanımı etnik temelden ziyade dini grup ve cemaatler üzerinden oluşmuş ve bu yapının da milliyetçilik fikrine karşı durabilecek bir direnci olamamıştır. Bu süreçte, tebaanın kendisini inanç sistemine bağlı olarak değil de Sırp, Yunan, Bulgar vs. gibi tanımlamaya başlaması, mevcut kitlelerde millet bilincinin oluşmaya başladığına ve bu fikrin Müslüman diğer etnik gruplar arasında da yayılmasıyla birlikte çökmenin belirtilerinin ortaya çıktığı görülmüştür (Sarınay, 1994: 15-18).

Yaşanan bu etkiler Osmanlı'da dağılmaları ve milliyetçilik fikrinin gelişmesini ortaya çıkarmakla birlikte dönemin aydınları bu duruma karşı bir kısım önlemler alma yoluna gitmişler; bu noktada Osmanlıcılık akımı ortaya çıkarılarak milliyetçiliği bu boyutta yeniden oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak, ortaya çıkarılan bu Osmanlıcılık fikri zamanla İslamcılık ideolojisine dönüşmüştür.

Her ne kadar o dönem için mantıklı çabalar olsalar da bu yaklaşımlar beklenen etkiyi doğuramamıştır. Nitekim gayrimüslim unsurların teker teker ayrılarak yeni devletler kurmaları Müslüman unsurları da bu yönde tetiklemiş ve Ortadoğu, Afrika bölgelerinde ayrılma hareketleri güçlenerek dağılmayı hızlandırmıştır (Sarınay, 1994:18-20).

Türkiye’de milliyetçiliğin II. Meşrutiyet döneminden itibaren gelişmeye başladığını söyleyebiliriz. Sırp ve Yunan tebaanın milliyetçilik bağlamında oluşan akımların etkisinde bağımsızlık taleplerine karşılık bulmaları tepki doğurmuş ve bu tepki neticesinde İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük akımları kendini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla, Türkçülük resmi bir ideoloji halini alırken buna karşılık farklı milliyetçilik iddiaları da ortaya çıkmıştır (Ergün, 2010: 24). Buradan itibaren yasalar, vatandaşlık temelli bir ulus anlayışını destekler olmuş ve kendini yurttaş şeklinde tanımlayanların hepsine eşit hak ve yükümlülükler getirmiştir. Ümmetçilikten, çok milletli Osmanlıcılığa, oradan İslamcılığa ve nihayet Türk milliyetçiliği ve vatanperverliğine doğru bir rota izlemiştir.

Bu hareket Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli din ve milliyetlerden meydana gelen kozmopolit yapısı içinde bir tepki ve kendini bulma akımı olarak doğmuş ve Türkçülük olarak adlandırılmıştır. Hukuk zemininde teritoryal ulusçuluk teorik anlamda destek bulmuş olsa da bu durum pratiğe yansıtılamamıştır. Bunun yanı sıra sadece etnisite değil laiklik kavramı da milliyetçilik dairesinde değerlendirme kriteri olmuş, laik olmayanlar da dışlanmışlardır. Özellikle Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte Türkçülük, devletin resmi ideolojisi haline gelmiş ve bu noktadan sonra alternatif milliyetçilik türleri ortaya çıkmıştır.

Türk teriminin siyasal yazında Genç Osmanlılarla birlikte kullanılmaya başladığı görülmektedir. Tanzimat’ın merkezîyetçi yaklaşımını eleştiren Genç Osmanlılar, Tanzimat paşalarına tepki niteliğinde İslam-Batı sentezini ortaya çıkarmışlardır. Bu yaklaşım daha sonra Jön Türklerin fikir hattını oluşturmuştur.

Osmanlı döneminin ilk aydın hareketi olarak tanımlanan Genç Osmanlıların düşünsel mirasını devralan Jön Türkler bu hareketi devam ettirmiş ancak bu yeni grupta “Türkçülük” fikri daha belirgin bir biçimde kendini göstermiştir. Siyasi anlamda teorik derinliğe sahip olmayan fikirleri ile Jön Türkler, ağırlıklı olarak dil ve kültür milliyetçiliğinin gelişmesine katkı sağlamışlardır (Mardin, 2006: 65-66).

Jön Türkler, hem Tanzimat dönemi hem de II. Meşrutiyet’in ilanı sonrasında “Osmanlılık” fikrini geliştirmek adına pek çok reform yapma çabası sergilemişler ancak bu noktada başarılı olamamakla birlikte Balkanlar’daki toprak kayıplarının neticesinde Osmanlı demografisinin büyük oranda Müslümanlardan oluşmasına bağlı olarak Osmanlılık fikri çökmüştür. Bu gelişimi Ortaylı (2005) “Osmanlılık ulusalcılığın dünyasında ölü doğmuştur” şeklinde nitelendirmektedir.

Misak-ı Milli’nin 1920 yılında kabulü ile birlikte Kemalist ulusçuluk Pantürkizm ve Osmanlıcı siyasi eğilimleri terk etmiş; Anadolu coğrafyasıyla sınırlı bir ulusçuluk anlayışını benimsemiştir. Kemalistler idari kadroyu oluştururken İttihatçı ve İslamcı bilinen kişilerden uzak durmuşlardır (Yalçın, 2007: 47). Misak-ı Milli sınırları içerisinde Osmanlı İmparatorluğu’nun ağırlıklı olarak din eksenli oluşmuş etnik yapısının bir ulusa kaydırılması, şartların getirdiği bir zorunluluk mahiyetindedir ve 1919-1922 Milli Mücadele yıllarına rastlamaktadır. Sevr Antlaşması’nın imzalanmasıyla birlikte dağılmaya başlayan Osmanlıyla birlikte, İttihat ve Terakki’nin ana hedefi olan devletin kurtarılması ancak milli bilinç çerçevesinde Anadolu halkının birleşmesi suretiyle mümkün olacağı kabul görmüştür. Bunun yanı sıra milli bilincin oluşturulmasında İslami vurgunun, Çerkezler, Kürtler, Lazlar gibi etnik yapıların da bağımsızlık mücadelesine dâhil edilmesi bakımından zaruri bir gereklilik sergilemiştir (Yalçın, 2007: 53-54).

Mustafa Kemal, Anadolu birliğini sağlamak adına tüm unsurları kapsayan bir yaklaşım sergileme çabasındaydı. Ulusal birliğin sağlanmasını mümkün kılacak olan söylem biçimi herkesi kapsamak zorundaydı ve bu sebeple tüm toplulukları kapsayacak bir söylemin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu sebepten, herhangi bir kesim ve sınıf yararına değil tüm ulus yararına olacak olan bu söylem, ulusal kongreler ve yeni mecliste etnik, sınıfsal, mezhepsel ayrıma gidilmeksizin herkesin örgütlenme içerisinde yer almasına hak tanıdı.

Devrimin başlangıcında “ulusal birlik”, “ulusal egemenlik”, “ulusal irade” kavramlarına vurgu yapılmak suretiyle ayrımcılık içeren söylemlerden kaçınılmıştır (Kili, 2006:113). Bununla birlikte, Milli Mücadele döneminde tüm unsurların tarihsel bağları olan karşılıklı saygı ve anlayış içerisinde yaşadıkları, ortak kültüre sahip oldukları konularına vurgu yapılmakla birlikte Türk etnik yapısına ilişkin bir ayrıcalık söz konusu olmamıştır. Dönemin “milli”, “millet” gibi kavramları ortak tarih ve ortak kültüre işaret etmektedir. Milli Mücadele’nin birleştirici etkisi ise İslami unsurların ön plana çıkarılmasına bağlı olarak nitelendirilmektedir (Yalçın, 2007: 56).

Türk ulusal kimliğinin teritoryal yönünün örnekleri, erken Cumhuriyet döneminde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) parti programı ve 1924 Anayasası ile görülmektedir. Anayasanın 88. maddesinin ilk fıkrası hükmünde “Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibarıyla (Türk) ıtlak olunur.” İfadesi yer almaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi’nin 1931 programında ise “millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai bir heyettir.” denilmektedir. 1935, 1939, 1943 programları içerisinde tanım aynen korunmuş ve ulus kavramı da “kültür birliği ve Cumhuriyetin hedeflerine bağlı olmak” şeklinde nitelendirilmiştir (Yalçın, 2007: 63).

Türkiye’de milliyetçilik söylemleri rahat bir biçimde taraftar bulmakla birlikte toplumsal birlikteliğin önünde bir itibara sahip olduğunu söylemek de mümkündür. Bu bakımdan, siyasi elitlerin milliyetçilik söylemlerini kullanmaları her zaman için söz konusu olmuş ve iktidar yarışında bu söylemler genel itibarıyla amaca hizmet etmiştir. Bu uygunluk atmosferi de siyaset çevrelerinin göz ardı etmedikleri ve bundan sonra da etmeyecekleri bir enstrümanın geçerliliğini mevcut kılmaktadır.

Cumhuriyet dönemi milliyetçilik uygulamaları analiz edildiği takdirde milliyetçi tavırların din, etnisite, dil ve kültür gibi unsurlarla olan bağı son 16 yıllık siyasi hayata iktidar partisi olarak damga vuran AK Parti politikalarında da benzerlik taşımaktadır. Nitekim parti ilk iktidara geldiğinde her kesimin partisi olarak kendini lanse etmekle birlikte zaman içerisinde milliyetçilik enstrümanını da dönemin şartlarına göre kullanmış ve milliyetçiliği din ve etnisite bağlamlarında ele almıştır.

Netice itibariyle 18'nci yüzyılda güçlü bir biçimde doğmuş olup 19'ncü yüzyıla damgasını vuran milliyetçilik, günümüzde de bu etkisini halen devam ettirmekte ve farklı biçimlerde özellikle siyasi amaçlara hizmet edecek şekilde kendini göstermektedir. Milliyetçiliğin temelinde “millet” olgusu var olsa dahi tanımlanması noktasında yaşanan karmaşa aşılabilmiş değildir. Milliyetçiliğin tanımında kullanılan unsurlar, aynı zamanda milliyetçiliğe bakış açısını da ifade etmektedir. Bu bağlamda Kellas ileri sürdüğü fikirlerde milliyetçiliğin bir davranış ve ideoloji şekli olarak görülebileceğini ileri sürer. Kedourie'ye göre “bir doktrin olan milliyetçilik, Anthony Smith'e göre ideolojik hareket, Gellner'a göre bir “siyasilik” ve Calhoun'a göre bir söylemdir”. Tüm bu yaklaşımlar, milliyetçiliğin vücut bulduğu zeminlere işaret etmektedir. Dolayısıyla bu zeminlere bağlı olarak da farklı tanımlamalar ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'de milliyetçiliğin gelişimi ve söylemlere yansımalarının incelendiği bu tez çalışmasının birinci bölümünde milliyetçiliğin kuramsal ve kavramsal yönleri irdelenmeye çalışılmış ve bu bağlamda tarihsel gelişim seyri de dikkate alınarak oluşum ve gelişim süreçlerine yer verilmiştir. Araştırmanın ikinci bölümünde milliyetçiliğin çıkış noktası olan Avrupa'da yaşanan gelişmeler ve Fransız ihtilaliyle birlikte bu gelişmelerin evrimine yer verilmiş, belirgin örnekler olan Fransa, Almanya ve İtalya'da milliyetçiliğin doğuşu ve gelişimi ele alınmıştır. Türkiye'de milliyetçiliğin irdelendiği üçüncü bölümde ise Fransız İhtilaliyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nda milliyetçiliğin oluşum, gelişim ve farklılaşma seyri ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Milliyetçiliğe İlişkin Kuramsal ve Kavramsal Yaklaşımlar

Milliyetçiliğe ilişkin kuramsal ve kavramsal yaklaşımların neler olduğunu açıklamaya yönelik hazırlanan birinci bölümde, genel olarak Siyaset Bilimi literatürüne hâkim olan belli başlı yaklaşımlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu yaklaşımlar milliyetçiliğin kökenleri, gelişimi ve uğramış olduğu değişimlerin açıklanması açısından önemlilik arz etmektedir. İlk olarak, İlkçi yaklaşımla birlikte milliyetçiliğin tarih öncesi dönemde ortaya çıktığını iddia eden düşünürler ve geliştirdikleri kuramlar açıklanmaya çalışılacak, daha sonra İlkçi yaklaşımın milletlerin kökenlerini tarih öncesi dönemlere kadar götürmesine eleştirel bir yaklaşım olarak ortaya çıkan Modernistlerin geliştirmiş oldukları kuramlar ele alınarak ortaya konulacak ve son olarak İlkçi ve Modernist yaklaşıma bir tepki olarak ortaya çıkan Etno-Sembolcü yaklaşım analiz edilmeye çalışılacaktır.

1.1. Kavramsal Bağlamda Milliyetçilik

Milliyetçiliğin tanımlanmasına ilişkin olarak pek çok farklı bakış açısı olmakla birlikte her tanımlama da kendi perspektifi ve dayanağına bağlı olarak bir yaklaşım sergilemektedir. Bu sebeple, milliyetçilik kavramına ilişkin farklı tanımlamalar söz konusu olmakla birlikte bu tanımlamalar bazı noktalarda paralellik teşkil etmekte ve bazılarında da zıtlık sergilemektedirler (Vatandaş, 2004:9). Bu şekilde kendini gösteren geniş anlamlandırma zemininde milliyetçilik, kavramlarla bağlı bir olguyu işaret etmekte ve bu çeşitliliğe dayalı olarak da farklı milliyetçilik görünümleri ortaya çıkmaktadır. Milliyetçilik tanımı, en genel yaklaşımda ulusa/ulus devlete dair bir ideolojiyi ifade etmekle birlikte modern dönemde ortaya çıkan bir kavram olarak kendini göstermektedir. Latince “nasci” (doğmak) ile “natio” (doğumla beraber, aidiyet, veya doğum yeri) terimlerinden türemiş olan millet kavramı, İngilizce ’de doğumla ilgili (natal) ve doğa (nature) şeklindeki kelimelerle ifade edilmektedir. Bu itibarla “natio”nun anlamı, “doğum ya da doğum yeri dolayısıyla birbirlerine bağlı insanlar” olarak kullanılmaya başlanmıştır. Kavramın bir anlamda temelini oluşturan doğum yeri kriteri, “doğal bir insani ilişki formunu” da beraberinde getirmektedir.

Bir genelleme mahiyetinde olan bu tanım, milliyetçilik olgusunu açıklama noktasında yeterli değildir. Nitekim milliyetçilik, doğum yeri veya doğum ile açıklanabilecek kadar sade bir kavram olmayıp, kompleks bir nitelik sergilemektedir. Bununla birlikte doğmak bir insani ilişki olmaktan öte bir yapı ve terminoloji karmaşasına sahiptir. Etimolojik olarak milliyetçilikle aynı kökten gelen millet, milliyet, milli çıkar, milli karakter şeklindeki kelimeler kimi zaman milliyetçiliğin ifade ettiği anlamla örtüşmekte ve dolayısıyla milliyetçilik (nationalism), milliyet (nationality), ulus (nation) kavramları, içiçeliğin yanı sıra muğlaklık da sergilemektedirler (Hayes, 1995: 11). Bu belirsizlik ve bütünlük ancak etimolojik bakımdan aynı kökten gelen bu kavramların aralarındaki ilişki ve belirsizliklerin ortadan kaldırılması suretiyle yapılacak olan tanımlama ile ortadan kaldırılabilecektir. Sosyal bilimler alanında var olan tartışmaya konu pek çok kavramsal karmaşanın çözüme kavuşturulmasında kavramsal tanımlamanın netliğine önem verilmesi gerekliliği genel bir kabulü yansıtmaktadır. Bakıldığında, milliyetçilik kapsamındaki çalışmalarda da tanım karmaşası önemli bir giriftlik sebebi olarak değerlendirilmektedir (Özkırımlı, 2009:72).

“Milliyetçilik” kavramı, devlet, etnisite, çoğulculuk vb. kavramlarla karıştırılması ve zaman zaman aynı şeylermiş gibi ela alınması bu karmaşanın önemli sebeplerinden biri olarak gösterilebilecektir. Bu anlamda Connor (1994) bu alanda ortaya çıkan kavramsal kaosu milliyetçiliğin etnisite, devlet, ilkçilik, kavimcilik, çoğulculuk, toplulukçuluk ve bölgecilik gibi kavramlarla karıştırılmasına bağlamış ve sebebini de kavramlar arasında ortaya çıkan ilişkinin belirsizliğine bağlamıştır. Özkırımlı (2009) ise tanımlamadaki sorunun karmaşıklığının nedenlerine iki hususu daha ekleyip bunlardan birisinin millet ve milliyetçilik kavramlarının bir dönem sorgulanmaksızın kabullenilmesi ve bunun neticesinde milletlerin ve milliyetçiliğin doğal bir oluşum olarak algılanmasına sebep olunması olduğunu belirtmektedir. Araştırmacı diğer nedeni de ilk zikredilen nedene bağlı olarak milliyetçilik kavramının siyasetle olan yakın ilişkisi nedeniyle veya siyasetin milliyetçiliği bir malzeme olarak kullanmasıyla birlikte ortaya çıkan taraflı yaklaşımların varlığına bağlamaktadır. Siyaset-milliyetçilik ilişkisi için “her tanım, millet statüsüne kavuşmaya çalışan bir grubun arayışını haklı çıkaracak, diğer bir grubunkini geçersiz kılacaktır” şeklinde de bir yaklaşım sergilemektedir (Özkırımlı, 2009: 75).

Kavramsal kaosa işaret eden araştırmacı aynı zamanda bir yandan da milliyetçiliğın tanımını da yapmış olmaktadır. Bu yaklaşımdan hareketle bir dönem sorgulanmadan insan yaşamının bir parçası olarak algılanmasına sebep olunan milliyetçiliğın siyasi bir enstrüman olması ve onu kullanan siyasi elitlerin amaçlarına hizmet etmesi göz önüne alındığında; milliyetçilik kullanıldığı siyasi yapının bir yansıması olarak şekillendirilmek isteneceği için tanımlanması da bu yönde evrilecektir. Bu da yaşanan kavram karmaşasını açıklayıcı hususlardan biri olarak göz önüne çıkarmaktadır. Milliyetçilik düşüncesinin kökenini Herder ve Fichte'ye kadar götürmek mümkün olduğu gibi bir kısım yazarlara göre de Kant ve Rousseau'ya kadar dayandığı fikri ön plana çıkmaktadır. Ancak, milliyetçiliğın bir sosyal bilim argümanı olarak araştırmalara konu olması 1920-1930'lu yıllar aralığına rastlamaktadır (Dinç, 2007: 3).

Hobsbawm (2006) ulus kavramını “*Her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet veya politik birim*” ve bununla birlikte “*bir bütün olarak kabul edilen bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar*” şeklinde tanımlamakta ve (Hobsbawm, 2006: 30) ulusçuluk yaklaşımının uluslardan önce geldiğini savunmaktadır (Hobsbawm,1995: 24). Araştırmacıya göre uluslar, devlet ve ulusçuluğu ortaya çıkarmaz; gerçekte olan bunun tam tersi olan ulusçuluğın ulusları ortaya çıkardığıdır. Nairn (1977:359), milliyetçiliği “ modern kalkınma tarihinin patolojisidir; tıpkı bireylerdeki nevroz gibi o da kaçınılmazdır. Köklerini, toplumlar için çocuksuluğın dengi olan ve dünyanın büyük bir kısmına dayatılan çaresizliğın ikilemlerinde bulur ve tıpkı nevroz gibi o da asli bir muğlaklıkla yüklüdür, içinde bunaklığa benzer bir eğilim barındırır ve tedavi edilmesi imkânsızdır. Ulusçuluk uluslardan önce gelen bir niteliğe sahiptir; ancak ilk ciddi kuramsal tartışmalar ‘ulus’ kavramına bağlı olarak şekillenir” şeklinde bir yaklaşımla ele almış ve toplumsal yaşam seyri içerisinde tıpkı insanın doğup büyümesi ve ölmesi gibi bir döngüde değerlendirerek kaçınılmaz bir durum olarak ortaya çıktığını dile getirmiştir.

Ulus kavramıyla ilgili ciddi anlamdaki ilk kuramsal tartışmalar, Alman düşünürlerle Fransız düşünürlerin karşı karşıya geldiği çalışmalarda kendini göstermektedir. Fransız yaklaşımıyla ulus, “bireysel bağlılıkların kabul edilmesinden

hareket eden evrensel bir oluşum” şeklinde tanım bulurken Alman ekolü bu konuda “ortak bir dil, hatta etnik gruba doğrudan ait olmaya dayalı bir cemaat (gemeinschaft)” şeklinde yaklaşım sergilemişlerdir (Jaffrelot, 1998: 54).

Bu duruma örnek olarak d’Alembert ve Diderot ulusu, “*belirli bir genişlikte ve sınırları belli bir ülkede oturan, aynı yönetime tabi bulunan kalabalık halklar*” şeklinde nitelerken, Almanya kökenli Zedler ise, ulusu “*ortak adetleri, ahlaki gelenekleri ve yasaları paylasan birleşmiş bir Burger Grubu’nu (Kentsel topluluk)*” temsilcisi olduğunu savunarak Diderot ve d’Alamert’in tanımlarına atfen aynı eyalet ya da devlet sınırları dâhilinde yaşayan bütünü tanımlamak için “halk (volk)” sözcüğünün kullanılması gerektiğini ileri sürmüştür (Karakaş, 2000: 19). Yine Fransız ekolünden olan Renan, “*tarihin derin karmaşıklıklarından ileri gelen manevi bir ilke, manevi bir aile*” şeklinde bir ulus yaklaşımı sergileyerek (Karakaş, 2000: 25) bu yaklaşımla ulus olmanın dil, din, coğrafi aidiyet gibi hususlarla ilişkisinin olmadığına işaret etmiştir. Fransız ekolüne göre usulün organik bağlar değil manevi bağlar temelinde oluşan bir yapı olduğu savunulmaktadır. Alman ekolünde ise bu durum aksi yönde kendini göstermektedir.

Gellner (1992: 28)’in ulus yaklaşımında ise iradi ve gayri iradi olan iki yaklaşımın varlığı görülmektedir. Bunlardan gayri iradi olan “kültür”e bağlı olarak “iki insan ancak ve ancak aynı kültürü paylaşırsa aynı ulustan sayılır” şeklindeki yaklaşımın yanı sıra iradi olarak da “*iki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak tanıyorlarsa aynı ulusa mensup demektir.*” Şeklinde bireysel tercihe bağlı olarak kurulan bir aidiyetten hareketle mensubiyet temelli yaklaşım sergilemektedir. Araştırmacı, ulusun bir icat olduğunu ve ortaya atılan kavramın kendi gerçekliğini kendinin doğrduğunu dile getirmektedir (Gellner, 1992: 28).

Araştırmacının yaklaşımını destekleyen Anderson (2004: 20), ulusu “*tahayyül edilmiş ya da kurgulanmış, bir hayali cemaat*” şeklinde tanımlamış ve bu hayalin oluşumunda sınırlı, egemen ve cemaat kavramlarının varlığının söz konusu olması gerektiğini belirtmiştir. Araştırmacı ileri sürdüğü tezini; “*Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur-kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiştir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir fakat yine de*

her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam edecektir” (Anderson, 2007: 20). Şeklindeki yaklaşımıyla temellendirmektedir.

Weber’in ulus kavramına ilişkin geliştirdiği yaklaşım da ise siyasal temanın varlığı görülmektedir. Weber (1993:172) ulusu, *“kendini bağımsız bir devlet biçiminde ifade edebilen bir duygu birliğidir; o halde ulus, normal olarak kendi devletini yaratma eğilimi de taşıyan bir topluluktur.”* Şeklinde tanımlamakta ve mutlak belirsizliğe sahip olan kavramın dayanağının yalnızca politik alan olduğunu dile getirmektedir. Touraine’ya göre (1994: 155), modernliğin politik boyutu ulus ile ilişkilidir. Düşünüre göre ulus, *“geleneklerin, göreneklerin ve ayrılıkların yerine bütünleşmiş, aklın ilkelerinden esinlenen yasa tarafından yeniden yapılanan bir ulusal uzam”* etrafında şekillenir. Anthony D. Smith ise, *“tarihi bir toprağı paylaşan, geçmişten gelen tarihsel anıları olan, aynı yasaya tabi ortak hak ve ödevleri olan, kitlesel bir kamu kültürü içinde yaşayan insan topluluğu”* olarak (Smith, 1999: 32) tanımlamaktadır. John Stuart Mill, *“milleti, sadece ortak milli duygular temelinde tanımlamakla yetinmiyor, ek olarak, bir milliyetin fertlerinin aynı yönetim altında olmayı arzuladıklarını, bu yönetiminde yalnızca kendilerinin veya içlerinden bir kesimin yönetimi olması istediklerini”* ekliyordu (Hobsbawm, 2014: 34).

Hobsbawm’a göre Pratikte, eşiği aşacak büyüklükte olması koşuluyla bir halkın, bir millet olarak adlandırılabilmesi için yalnızca üç kriter bulunmaktadır (Hobsbawm, 2014: 55): *“İlki, milletin mevcut devletle tarihsel bağı ya da oldukça eskiye dayanan ve yakın döneme uzanan geçmişle bağıydı. İkincisi, yazılı bir milli edebi ve idari anadile sahip olan, yerleşik bir kültürel elitin varlığıydı. İtalyan ve Alman halklarının özdeşleşebilecekleri bir devlet olmadığı halde, millet olma iddialarının temeli buydu. Üçüncü kriter ise kanıtlanmış bir fetih yeteneğidir.”* Ulus kavramına ilişkin yapılan tanımlamalar değerlendirildiğinde, var olan çeşitliliğin göze çarpmasıyla birlikte bu çeşitliliğin yapılan tanımın perspektifiyle doğrudan ilişkili olduğu görülmektedir. Tanımlar, kavram etrafında şekillenirken türdeş yapı taşları üzerine oturtulduğu görülür. Ortak değerler; tarihsel bellek, kültür, dil ve toprak hususları ulus olmanın ölçütleri olarak belirlenmiştir. Bu ölçütlere bağlı olarak ulusu oluşturanların zihninde, bütünü varlığı tanımlara göre hayali bir cemaat mahiyetindedir. Günümüzde, ulus kavramına bağlı olarak ulusçuluğun ortaya çıktığı

görülmektedir. Bu konuda ki görüşlerde, tersinin de savunulduğu görülse de günümüzdeki görünümün ulusların ulusçuluğu oluşturduğu yönündedir.

Ulusçuluk, toplumu bir araya getirci değerler olan bayrak, vatan, din, kültür, dil, etnisite gibi kavramlar üzerine inşa edildiği için siyasi yapıların bu kavram üzerinden projeler üretmesi de mümkün olmaktadır. Günümüz görünümünde ulusçuluğu besleyen en büyük etkenin vatanseverlik söylemi olduğu görülmektedir. Siyasi yapılar, vatanseverlik ile ulusçuluğu ilişkilendirerek bu kavram üzerinden toplumsal ayrışmaları tetikleyebilmekte ve bu kaotik ortamları da kendileri için bir potansiyel olarak kullanabilmektedirler. Bununla birlikte ulusçuluğun beslediği diğer kavramlar da vatanseverlik içerisine dâhil edilerek farklı bir biçime dönüştürülüp kullanılabilir (Yelken, 2011: 7).

Milliyetçilik ise vatanseverliği, kendi siyasi projesini hayata geçirmek amacıyla kullanmakta ve bu sebepten vatanseverlik ile milliyetçilik bir arada veya aynı bağlamda değerlendirilmektedir. Oysa vatanseverlik, milliyetçilikten çok öte ve yalnızca bir milliyete ait olamayacak kadar geniş ve önemli bir kavramdır. Vatanseverlik, adından da yola çıkılabileceği gibi üzerinde yaşanan “vatan”ı sevmekle ilgilidir. Bu noktada, din, dil, etnisite, siyasi görüş gibi kavramların etkin olmayacağı görülebilir. Vatanseverlik, vatani tüm unsurları ile bir arada benimseme ve savunma yaklaşımıdır.

Herhangi bir zümrenin veya otoritenin tekelinde olamayacağı gibi tamamen bireysel bir davranış biçimi niteliğindedir. Özü itibariyle vatanseverlik, benzer nitelikteki birçok kapsamın daha üstünde bir mahiyet sergilemekle birlikte diğer kavramlar için sergilenen taraflık davranışını da şekillendirebilecek güçtedir. Vatanseverlikte vatanın devamlılığı, bekası ve vatani oluşturan unsurlar her şeyin önünde gelmektedir. Milliyetçilikte ise öncelikler etnisite, din, dil ırk gibi kavramlardadır. Bu yöndeki zihniyet, farklılıklardan yola çıkılarak yeniden kurgulanabilir ve amaçlar doğrultusunda şekillendirilebilir. Milliyetçilik ideolojisinin son dönemlerde alışıl gelmiş yapısından uzaklaştığı söylenebilir. Bu uzaklaşma, diğer kriterlere nazaran etnisitenin daha belirgin bir milliyetçilik unsuru olması yönünde vurgulanmaktadır (Altuntaş, 2004: 180).

Milliyetçiliği tanımlama noktasında Maiz (2003: 261-264), üç ayrı milliyetçilik yapısından bahsetmektedir. Bunlardan birisi organik milliyetçilik olup etnik gruplara dayalı olarak tanımlanmakta ve kaynağını da bu grupların hem geçmişte hem de bugün yaşadıkları çatışmalar olarak ifade etmektedir. Otoriter ve xenofobik bir mahiyeti olan bu milliyetçilik anlayışında ulus, doğal bir varlık olarak kabul görmektedir. İkinci yapı kültürel milliyetçilik olup etnisite millet tanımının merkezinde yer almaktadır. Ancak, bu yer kültürle ilgili olup zayıf bir etkiye sahiptir. Bu tür milliyetçilikte etnisitenin determinist ve biyolojik unsurları dışarıda kalmaktadır. Üçüncü yapı olan çoğulcu milliyetçilik ise daha demokratik bir milliyetçilik yaklaşımı olup milleti siyasi bir topluluk şeklinde tanımlamaktadır. Çoğulcu yapının hakları herkes için eşit düzeyde garanti altında olur ve etno-kültürel unsurlar bu milliyetçilik yaklaşımı için belirleyicilik taşımazlar.

Tanımlardan görüleceği gibi milliyetçilik, tarihsel seyirde konjonktürel oluşumlarda da etkilenerek bir evrim süreci geçirmiş ve günümüzdeki haline ulaşmıştır. Toplumlara göre farklılaşan nihai yapı, kimi toplumlarda çoğulcu bir yapı sergilerken kimisinde de yine etnisite etkisinde bir görünüm ortaya koymaktadır. Türkiye’de ise bu durum, çoğulcu milliyetçiliğe yönelimin olduğu ve tarihsel süreçten bağımsız olmayan bir yapının varlığını belirtmek mümkündür.

1.2. Milliyetçilik Oluşumları ve Türleri

Karakteristik yapısı itibariyle milliyetçilik, uygarlık tarihinde bir dönüm noktası ve bir döneme ilişkin toplumsal profili tanımlayabilecek bir olgudur (Karakaş, 2000: 33). Bu önem arz eden etkin yönü itibariyle son dönemlerde üzerinde yoğunlaşmış birçok farklı yaklaşım ve tanımla ifade edilmiştir. Eylemsel modernlik yaklaşımı olan modernleşme süreci ile birlikte Batı Avrupa’da ortaya çıkan siyasi bir doktrin niteliğindedir (Karakaş, 2000: 10). Modernleşmeyle eş zamanlı olarak Batı Avrupa’da ortaya çıkan bu siyasi doktrin, bütünleşmenin sağlanabilmesi için millet olmanın gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Milliyetçilik bir bütün olmayı ilke haline getirirken, kendisine benzemeyen veya kendisinden olmayana karşı rekabet etme duygusunu “ötekileştirme ve düşmanlık” ile şekillendirmiştir. Batı Milliyetçiliği endüstri çağının dinamik unsurlarından biri

olarak ortaya çıkarken, bireylerin kendi ulusu ile diğer uluslarının aralarındaki rekabet duygusunu da beraberinde getirmiştir. Oluşturulan bu rekabet duygusu vatandaşlara yönelik ulus bağlılığı dışında, rakip milletlerin üyelerine karşı kin ve nefret duygularının artmasına da neden olmuştur. (Durant,2002: 61) Bu duruma ilişkin olarak Hayes (1995: 14); “Milliyetçiliği anlamının en iyi yolu, Avrupa’ya ve önce Batı Avrupa’ya eğilmektir” şeklinde bir yaklaşım sergilemektedir. Doktrinin gelişim sürecinde sanayileşmenin sonuçları ve bunlarla bağlantılı olarak biçimlenen tarih, dil ve kültür ortaklığı tezi daha etkili bir konumda yer almıştır. Bununla birlikte, konuya eğilen düşünürler, farklı kriterleri daha baskın olarak ele almış; Hayes (1995: 11) “dili milliyet ve milliyetçilik kelimelerinin normal ve esas parçası olarak görüyorum” şeklindeki ifadeyle milliyetçiliğin dominant unsurunun dil olduğunu savunmuştur.

Öte yandan Gellner (1992: 80) ise ulusu ve milliyetçiliği “modernleşmenin” yani tarımsal toplumdan sanayi toplumuna geçiş sürecinin bir ifadesi olarak nitelemektedir. Modernleşmeyle birlikte şekillenen milliyetçiliğin en belirgin argümanlarının dil, tarih, kültür ortaklığı tezi ve bu argümanlar çevresinde şekillenmiş olan “ortak vatan” kavramıdır. Böylesi bir seyirde şekillenen milliyetçilik, belirlediği ortak değerlere bağlı olmayan unsur ve durumlara tepki göstermektedir. Toplumların farklılıklarına bağlı olarak milliyetçilik, uluslaşma ve devletleşme süreçlerinin farklı görünüşleri ortaya koyduğu açıktır. Aydın (2000: 75) ulus, milliyetçilik ve ulus devletin dört farklı ilişki biçimiyle karşımıza çıktığını ifade etmektedir. Araştırmacıya göre, birinci tür ilişki biçiminde kapitalist kurumlarla burjuvazi yer almaktadır. Bu ilişki türü Fransa, İngiltere, İskandinavya, Flandra ve Dominyonlarda etkili olmuştur. Kronolojik olarak uluslaşma, bu ülkelerde daha önce kendini göstermiştir. Ortaya çıkan süreç, belirli bir zaman sonrasında ulus devleti doğurmuş ve sürecin son halkası da milliyetçilik olmuştur. Ancak, süreç içerisinde bu ülkelerin homojen bir yapıda olduklarını söylemem mümkün değildir. Yine süreçle ilgili olarak milliyetçiliğin üç temele sahip bir ideolojik oluşum olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Bunlar (Aydın, 2004: 61);

1. *“Ulusal ekonomiyi oluşturmak,*
2. *Özerk ulusal yasama/yürütme organını tesis etmek,*

3. *Ulusal kültür ve paralelinde ulusal kimliği oluşturmak*”.

Fransa ve İngiltere'nin bu aşamalar için diğerlerine nazaran avantajlı oldukları durum her ikisinin de kapitalizmin doğuşu ve dünya ekonomisinin yeniden şekillenmesine bağlı olarak bu ülkelerde ulusal ekonomi kendiliğinden oluşmuş olmasıdır. Bununla birlikte, İngiltere en erken milletleşen ülke olmasının getirisi olarak kent tipi siyasi örgütlenme çabalarından sıyrılmış ve milli ekonomiye geçen ilk Batı ülkesi olmuştur. (Durant, 2002: 73). Fransa ise devrimle birlikte siyasi ve ekonomik alanlara milleti doğrudan dâhil ederek, siyasi ve iktisadi hakları belirli bir sınıfın tekelinden kurtarmış ve millileştirebilmiştir (Durant, 2002: 80).

İkinci aşamanın oluşumu yine temel dinamiğinin burjuvazi olduğu ve bununla birlikte küçük burjuvalar ve aydınlar oluşan bir biçim sergilemektedir. Almanya, Çekoslovakya ve İtalya'dan oluşan bu grup, ilk aşama olarak uluslaşmayı gerçekleştirmişler, ikinci aşamada ise ilkinden farklı olarak milliyetçiliği dâhil etmişlerdir. Ulus devlet ise üçüncü aşama olmuş ve milliyetçilikle ulus devlet olma sıralaması yer değiştirmiştir. Bu süreç sonucunda Herder, “ kültürel ulusçuluğun temellerini Almanya'da atmıştır” (Aydın, 2004: 63). Kültürel unsurlara temellendirilmiş olan Alman ulusçuluğunun ilk hedefi, Alman kültüründen doğan ulusu oluşturmaktı. Sanayileşmeyi başlatan güç olan Almanya, Fransa ve İngiltere'den farklı olarak sanayileşmeyi bürokratik kanallarla gerçekleştirmiştir. Sanayi devriminin olgunluk safhasına ulaştığı 18. Yüzyılın ikinci yarısının başlarında iki hususa bağlı olarak ulus halini almıştır. Bunlar, tek bir teritoryal devlet şeklinde birleşmemiş olmalarına rağmen sayısız prensliğin “Alman Ulusunun Kutsal Roma İmparatorluğu ”nu oluşturduğuna inanmaları ve bu prensliklerin, hâlihazırda Alman federasyonunu oluşturan unsurlar olup eğitimli zümrenin ortak bir yazı dili ve edebiyatı paylaşıyor olmasıydı (Hobsbawm,1998: 99-100).

İtalya tarafında ise küçük ve güçsüz devletçiklerin birleştirilerek vesayetten kurtulma çabası mevcuttu. Bu üç ülke, ulus devlet altında birleşerek ortak kültür, dil ve tarih üzerinden hareket ederek ulus olma çabası sergilemişlerdir. Üçüncü aşamaya ilişkin olarak ise Orta Doğu, Balkanlar, Güney Amerika, Asye ve Afrika ülkelerinde ki oluşum süreci örnek teşkil etmektedir. Bu ülkelerde temel dinamikler

küçük burjuvazi ve sömürgecilik şeklinde yapılanmıştır. Bu türdeki yapılarda sürecin tersinden işlediği söylenebilmektedir. Öncelikli olarak milliyetçilik gelişmiş, ardından ulus devlet oluşumu kendini göstermiş ve daha sonra uluslaşma hayat bulabilmiştir. Diğer bir ifadeyle bu toplumlarda ulus devlet olgusu uluslaşmadan önce idrak edilmiştir. Bu statüdeki ülkelerde ulus devletinin ortaya çıkması, sömürgelerin bağımsızlaşması ve pre-kapitalist devlet yapılarının yıkılmasıyla mümkün olabilmektedir (Aydın, 2004: 76).

Bu ülkelerde batıdan farklı olarak ulusal burjuvazinin zayıflığı veya hiç olmaması oluşumların da yine batıdan farklı kendine özgü bir biçimde oluşumuna neden olmuştur. Bununla birlikte otoritenin ideolojisi uluslaşma yönünde olduğu gibi milliyetçilik fikrinin dünyada daha çok duyulur olmasından itibaren, Ortadoğu, Balkanlar, Güney Amerika, Asya ve Afrika gibi ülkeler de bu durumdan etkilenmişlerdir. Nitekim milliyetçilik fikri bu coğrafyalardaki insanlar için bağımsızlık ve ortak kodları etrafında bütünleşebilme vaadi getirmiştir. Ulus devlet düşüncesi de bu vaade bağlı olarak kendini göstermiştir.

Milliyetçilik sürecinin gelişiminde son kategori olarak Doğu Avrupa ve bir kısım Balkan ülkelerinin varlığı görülmektedir. Doğu Avrupa ve Balkanlar için 19. yy. da yaşanan gelişmeler daha farklı bir ulusçuluk oluşumuna işaret etmektedir (Aydın, 2004: 67). Bu bölgelerdeki uluslaşma hareketlerinin, emperyalist devletlerin hegemonyasında bulunan halkların temel teşkil ettiği bir yapıda olduğu söylenebilmektedir. Aydın kesim “halka doğru” şeklinde bir hareket başlatmış; kendi halklarının ulusal kimliğini belirlemeye gayret etmişlerdir. Burjuvazinin daha az güçlü olmasından ötürü Yunanistan, Çekoslovakya ve kısmen de Bulgaristan’ın Doğu Avrupa’da yaşanan ulusal hareketlerin öncüleri olduklarını söylemek mümkündür (Aydın, 2004: 75). Ulusal hareketlerin öncüsü olan bu devletler, esas itibariyle üçüncü dünya ülkelerinde meydana geldiği gibi ilk olarak milliyetçilik düşünceleri ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu ülkelerden ayrıldıkları esas nokta ise uluslaşma sürecini fikirlerin oluştuğu zamanda yaşamış olmalarıdır.

Kısacası, milliyetçilik akımları ilk olarak sömürge devletlerinin hafızalarında yer edinmiş, ardından uluslaşma ve millet olma fikri oluşturulmuş ve son aşamada ise ulus devlet sürecine geçiş sağlanmıştır.

1.2.1. Milliyetçilik Türleri

Milletlerin oluşumu aşamasında doğallık ve icat edilmişlik ayrımından hareketle milliyetçilik türlerinin izahı yerinde olacaktır. Smith (1994), Hans Kohn'un milliyetçilik konusunda yaptığı sınıflamanın eleştirel yanlarının olmasına karşın temelde bir geçerlilik ve fayda sağlayacağını savunmaktadır. Kohn, kurumsal ve rasyonel olarak değerlendirdiği "Batılı" milliyetçilikle mistik ve organik olarak nitelediği "Doğulu" milliyetçilik biçiminde bir ayrım yapmaktadır. Rasyonel olarak değerlendirdiği, Fransa, İngiltere ve Amerika'da ortaya çıkan milliyetçiliği "*Milleti aynı yönetim ve yasalar altında ortak bir ülkede yaşamakta olan insanların bir birliği/kurumsallığı olarak gören rasyonel millet kavramı*" şeklinde ifade etmektedir. Mistik olarak değerlendirdiği "ancak yerli entelektüellerin ölçüp biçebilecekleri mistik bir 'ruh' ve 'görev' sahibi dikişsiz ve organik bir birlik" şeklinde tanımladığı milliyetçilikse Doğu Avrupa ve Asya'da ortaya çıkmıştır. (Smith, 1994: 131). Smith (2002:178)'de ise milliyetçilik konusundaki ayrımını Doğulu-Batılı yerine teritoryal ve etnik şeklinde yenilemiştir.

Organik olarak adlandırılan milliyetçilik türüne göre, ulusa aidiyeti sağlayan en önemli unsur kan bağı'dır. Birey etnik soydaşlarının yaşadığı yerden başka bir yerde doğmuş olsa da etnik köken itibariyle içinde doğduğu veya yetiştiği topluma değil, soydaşları ile aynı kimliğe sahip sayılır. Özellikle Batı Avrupa toplumlarında görülen isteğe bağlı (teritoryal) milliyetçilik anlayışına göre de etnik köken değil, doğulan, yaşanılan yer önemlidir. "*Vatandaşlık olarak da adlandırılan bu milliyetçilik anlayışına göre siyasi sınırları belli olan bir toprak parçası vardır ve birey sorumluluk sahibi olduğu hak ve ödevlerini yerine getirerek etnisiteyi oluşturan unsurlardan bağımsız olarak o ülkenin vatandaşı olur. Burada herkese açık olarak tanımlanan bir ulusal kimlik tanımlaması vardır*" (Yalçın, 2007: 32). Organik ulusçuluğun dışlayıcı ve ötekileştirici "kan bağı" kurgusu yerine vatandaşlığa dayalı ve herkese açık olarak kurgulanan teritoryal ulusçulukta ırk, renk ve inanç gözetilmeksizin benzer hak ve ödevlere bağlı bir birliktelik anlayışı vardır.

Teritoryal milliyetçilik, milleti sınırları belirgin olan bir coğrafyada yerleşik siyasal bir birim olan devletle ilişkilendirmektedir. Buna ilişki doğrultusunda teritoryal milliyetçilik; *“ulus bir yasalar ve yasal kurumlar topluluğudur; üyeleri ortak bir yasayla bağlıdır ve benzer hak ve sorumluluklara sahiptirler. Prensip olarak, ‘ırka, renge, itikata’ yaşa, cinsiyete ya da dine dayalı istisnalar yoktur. Yasalar tek bir kaynaktan doğar, teritoryal devlet, ulusun, onun birliğinin ve standartlaşmış olmasının bir ifadesi olarak ulus devletin egemenliğini yansıtır. Bu yüzden tarihsel bir gerçeklik meselesi özü olarak bu ulus kavramı, kendi sınırları içinde münhasır hukukilik iddiasında bulunan egemen bir devlete sahip halklarda ortaya çıkmıştır”* şeklinde ele alınmaktadır (Smith, 2002: 178).

Milliyetçiliğin ikinci türü olarak nitelenen etnik yapı temelli yaklaşım da ise ulusların etnik bağlarla kurulduğu ifade edilmektedir ve ortak kökler, ortak geçmiş, soy, yerlilik, popülizm ve gelenekler belirleyicilik arz etmektedirler. Smith (2002) etnik milliyetçiliği, *“teritoryal ulusların harcını oluşturan yasal kurallar ve kurumlar yerine gelenek, görenek ve lehçeleri ikame etme eğilimindedir”* şeklinde ifade etmektedir (Smith, 2002: 179). Etnik milliyetçiliğin inşasında filolojik çalışmalar önemli bir etkiye sahip olup dil için milletin tekliline yönelik bir gösterge anlamı yüklenmiştir. Diğer taraftan, dilin milliyetçilik noktasındaki belirleyiciliği hem tarihte hem de günümüz milliyetçilik yaklaşımlarında önemli bir konuma sahiptir.

Smith (2002:193)’in bu konuya bakışı ise; *“Tarihte izlerimizi sürerek, ‘biz’ kim olduğumuzu, nereden geldiğimizi, ne zaman ortaya çıktığımızı, atalarımızın kim olduğunu, ne zaman büyük ve şanlı olduğumuzu, kahramanlarımızın kim olduğunu, nereden geldiğimizi keşfederiz. Fakat ‘ulusal benlik’in yeniden keşfedilmesi akademik bir mesele değildir; bir ulus yaratma üzerine milliyetçi bir projenin hayata geçirilmesini ve ölümünü ifade eden, çözümü zor ve tartışmalı, sıkıntılı bir olgudur”* şeklinde kendini göstermektedir. Organik ya da diğer adıyla etnik milliyetçiler, primordialist yaklaşımın da belirttiği üzere düşüncelerin pratiklerde uygulanabilir olmasının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki tarihsel düzlemde milletlerin doğal oluşumlar olduğunu iddia eden primordialist yaklaşımda karşılaşılan köken vurgusu, organik milliyetçilikte bu kökeni unutmamak veya bulmak için tarihsel bir kurgulama çabasını da beraberinde getirmektedir.

“Milliyetçiliğin oluşum sürecinde sömürgecilik karşısında sergilenen çekişmelerde teritoryal milliyetçilik, “bağımsızlıktan önce yabancı yöneticileri kovmayı ve eski sömürge ülkeyi yeni bir devletsel milletle ikame etmeyi” arzularken, bağımsızlığın ardından farklı etnik kökenlerden gelen nüfusu bir siyasi topluluk haline getirmeye ve eski sömürge devletin dışında yeni bir ‘teritoryal millet’ oluşturmaya çaba sarf edeceklerdir” (Smith, 1994:133-134). Buna mukabil etnik milliyetçilik ise bağımsızlıktan önce mevcut ve daha büyük siyasi yapıdan ayrılıp yeni bir siyasi “etno-millet” inşa etme çabası sergileyecekler, bağımsızlık sonrasında ise diğer benzer nitelikteki “etno-milli” devletlerle birleşecek veya sınırları dışında yer alan aynı bağdan olan toplulukların yaşadıkları coğrafyaları ilhak ederek büyüme çabası sergileyeceklerdir (Smith, 1994: 134). Her iki milliyetçilik yaklaşımı incelendiğinde, teritoryal yaklaşımın “özgürlük” ve “eşitlik” ilkelerini temele aldığı ve etnik milliyetçilikte ise “merkeziyetçi” ve “otonom” bir yapının oluşumunun hedeflendiğini söylemek mümkün olmaktadır.

Aydın (2008) bu iki milliyetçilik türüne, “aydınlanma” perspektifinden bir tanımlama yapmaktadır. Araştırmacıya göre, teritoryal milliyetçilik “aydınlanmanın mirasını taşıyan ve ulus-devleti etnik ya da dinsel içeriği bulunmadan ‘özgür’ iradeye sahip yurttaşların birliği ya da mutabakatını ima eden bir siyasal örgütlenme” şekli olarak ele alan bir milliyetçilik yaklaşımıdır. Bununla birlikte teritoryal milliyetçilikte özgür iradenin egemenliğin tek kaynağı olduğunu savunan aydınlanma düşüncesi doğrultusunda herkes için eşitlik ihtiva eden bir hukuk sisteminden hareketle ulusu bu hukukun “keyfilikten, kısmilikten ve şahsılıktan uzak bir biçimde uygulanacak birliği” şeklinde de nitelendirmektedir (Aydın, 2008: 38-39). Netice itibarıyla her iki milliyetçilik yapısında da ulus devlete bağlılık ve toplumsal ortak düşüncenin varlığının gerekliliği kendini göstermektedir.

Kimilerince bu gereklilik bir zorunluluk olarak yorumlansa da sistemin devamlılığında ortak irade, kendine aykırı düşünen unsurları öteki olarak görmekte ve bu doğrultuda bir davranış biçimi oluşturmaktadır.

1.3. Kuramsal Milliyetçilik Yaklaşımları

Milliyetçiliğe ilişkin kuramsal yaklaşımlar, 1970’li yılları itibariyle Batı kaynaklı olarak ortaya çıkmış olmakla birlikte bu konudaki araştırmalarda kuramsal yaklaşımların belirli bir sistematikte ele alındığı görülmektedir.

Yirminci yüzyıla kadar sistematik biçimdeki bu yaklaşıma pek rastlanmadığı gibi o dönemdeki araştırmalar daha çok felsefi ve ahlaki boyutlara değinmekle kalmıştır (Smith, 1983: 257). Bu araştırmaların odaklarından birisi de millet kavramını siyasi bir örgütlenme şekli olarak içe dönük, kapitalizmden önceki örgütlenme biçimlerine karşı bir alternatif şeklinde ele almalarıdır. Ancak, bu araştırmalarda millet ve milliyetçilik kavramlarının doğallığı sorgulanmamakla birlikte milliyetçiliğin akademik anlamda araştırmalara konu olması 1920’lere kadar gecikmiştir ve bu dönemde de her iki kavramın sorgulanmadığı görülmüştür (Özkırmı, 2009: 30). 1920’lerden günümüze milliyetçilik adına birçok yaklaşım ortaya çıkmış ve bunların hemen hemen hepsi, milliyetçiliğin ele alındığı perspektife göre şekillenmiştir. Bu durum, milliyetçiliğin kavramsal bir genel kabulünü zor kılmakla birlikte kavramın karmaşıklığından ötürü tek bir tanım da imkânsız görünmekte ve sağlıklı bir yaklaşımın türler bakımından ele alınması olacağı düşünülmektedir.

1.3.1. İlkçi (Primordialist) Yaklaşım

İlkçi bakış açısı, milliyetçilik kuramı olmaktan ziyade bir perspektif niteliğindedir. İlkçi kavramı, milletlerin eski tarihlerden beri birer doğal yapılar olarak var olduklarını kabul eden bir bakış açısı olmakla birlikte “baştan beri var olan” şeklinde tanımlanan bir millet olgusu benimsenmektedir. Primordialist eksenindeki yaklaşımlarda dört farklı kategorik yaklaşımın varlığı görülmektedir. İlkçi yaklaşım için, milliyetçilik kuramlarından ziyade milletleri eski çağlardan beri var olan yapılar veya doğal oluşumlar olarak gören bir bakış açıdır, şeklinde ifade edebiliriz. İlkçilerin ortaya attıkları düşüncelerde diğer yaklaşımları benimseyen araştırmacılara oranla, daha fazla bütünlük sergilediği görülmektedir. İngiliz kaynaklarda ilkçi yaklaşım için ‘primordialism’ kavramı kullanılmaktadır. Bu kelime İngilizcede “başlangıçtan beri var olan” ve “ilk yaratılan ya da geliştirilen” olmak üzere iki anlam taşımaktadır.

Kelimeyi ilk kez Edward Shils 1957 yılındaki makalesinde, aile içi ilişkileri bahsederken kullanmıştır. Ona göre “aile üyeleri arasındaki bağlılığın kaynağı birbirleriyle sürekli iletişim halinde olmalarından değil, kan bağına yüklenen anlamdan, yani ilk olma niteliğini taşımaktan kaynaklandığını ileri sürmektedir” (Özkırımlı, 2013: 80). Shils’e göre bu bağ, her şeyden önce yaratılmış, yani ilk olma niteliği taşır, dolayısıyla hep varmış gibi algılanır. Bu ilk olma niteliği, kendisine inananlarca atfedilen kutsallığa sahip olabilir. Bu bakış açısını destekleyen bir başka düşünür Amerikalı sosyolog/antropolog Clifford Geertz’dir. Geertz, “ilkçi bağdan kastedilenin toplumsal yaşamın verili, daha doğrusu verili olduğu varsayılan, öğelerinden kaynaklanan bağlar olduğunu belirtir ve bunlar arasında dil, din, kan bağı ve belirli toplumsal alışkanlıkları sayar” (Özkırımlı, 2013: 81). Bu bağlara kişisel çıkarlar öyle gerektirdiği için değil, bağın kendisi önemli sayıldığı için uyulur. Önemli olan doğal yakınlıktır, etkileşim değil.

İlkçi yaklaşıma dayalı milliyetçilik kuramlarını ele alırken etnik gruplarla ilişkisini göz ardı edemeyiz çünkü milletleri bu kadar eski tarihlere götürmelerinde ki sebeplerden biri etnisitenin çok eski zamanlardan beri var olan bir olgu olduğu inancıdır. Bu sebepten ötürüdür ki ilkçiler primordialism’i etnik bağlılıkları nitelenmek için kullanır. Bu durum ilkçi yaklaşım içerisinde Farklı görüş ayrılıkları olduğu sonucunu ortaya çıkaracak ve bu bağlamda içinde üç ayrı bakış açısı barındıracaktır; eskilcil-doğalcı, sosyo-biyolojik, kültürel.

1.3.1.1. Eskilcil ve Doğalcı Bakış Açısı

Primordialist yaklaşımın en aşırı boyutu olarak kabul edilen doğalcı bakış açısına göre etnik kimlik, insanın duyuları ve temel davranışları kadar doğal bir parçası olduğunu savunmaktadır. Bu bakış açısında, bireylerin aile doğmalarının yanı sıra topluma da doğdukları savunulmakta ve bir anlamda ait olunan topluluğun önceden belirlendiği görüşü kendini göstermektedir. Ayrıca, insanlığın etnik açıdan farklı gruplar halinde var olmaları doğal düzenin gerekliliği olarak değerlendirilmekte ve diğer gruplardan olan dışlanmaktadır (Özkırımlı, 2009: 85). Bu eğilim, milliyet ve milleti doğal oluşumlar şeklinde niteler ve bunu da zorunluluk olarak kabul eder.

Bu bakış açısını benimseyen milliyetçilere göre, milletin belli bir kökeni, “kişiliği”, kaderi ve misyonu bulunmaktadır (Smith, 1995: 31). Bu yaklaşımda sorgulanmadan kabul edilen bir milliyetçilik anlayışı mevcuttur. Doğallığı kabul gördüğü için farklı unsurlar göz ardı edilmiş ve değerlendirmeye alınmamıştır. Primordialistler, “etnik gruplar tarihin derinliklerinden bu yana var olan, somut ve bağımsız oluşumlardır ve varlıkları başka faktörlere (ekonomik, sosyal, kültürel, tarihsel, coğrafi, vs.) indirgenemez ve bu faktörlerce açıklanamaz” (Aktürk, 2006: 24). Doğalcı bakış açısı almış olduğu eleştirilere rağmen milliyetçiler tarafından en çok kabul edilen yaklaşımlardan biri olmuştur. Ulusların birbirlerinden ayırt edilebilen doğal yapılar olmaları ve tarihin başlangıcından beri var olan bir kişiliklerinin olmaları, her ulusun kendini gerçekleştirebilme savaşını beraberinde getirmiş ve bu mücadelede ulus kavramı politikacılar tarafından kullanılan bir araç vaziyeti almıştır. (Yalçın, 2007: 18).

O halde diyebiliriz ki, milliyetçilik her dönemde hazır ve nazır olarak insanlığın temel taşıdır. Tahmin edilir ki bu görüş sadece milliyetçiler tarafından benimsenmiştir çünkü onlar geçmişi, milletlerin kendi kendilerini gerçekleştirmelerindeki mücadelenin öyküsü olduğunu söylemişlerdir. Tam da bu nokta da Smith devreye girer ve eskilcilik (perennialism) adını verdiği bir kuram geliştirir. Smith’e göre *“milletlerin kökenlerinin eski çağlara uzandığına inanmak milletlerin doğal düzenin bir parçası olduğunu kabul etmeyi gerektirmez.”*

Son elli yılda yapılan araştırmalarla birlikte doğalcı yaklaşımın önemini yitirdiği ve yerine eskilcil yaklaşımın aldığı gözlenmektedir. Eskilcilik İngilizce ‘perennial’ kelimesi, sürekli ya da uzun zamandan beri var olan ve uzun ömürlü, dayanıklı, yıkılmayan anlamlarına gelmektedir. Türkçede kullanıldığı anlam ise bütün yıl boyunca devam eden, uzun süren, daimi olmaktır fakat terim kuramcılar tarafından daha çok ‘kadim ve aşın’ anlamlarında kullanılır. Eskilcil bakış açısına göre bugün var olan milletler, yüzlerce yıllık ortak yaşamın günümüzdeki uzantısıdır. Orta Çağ’da ve hatta antik çağlarda bile milletlere rastlamak mümkündür. Geçmişten “milli öz” kendi benliğini korumakla birlikte değişen tek şey milletlerin büründükleri biçimdir. Eskilcilere göre millet ortak bir dili, toprağı, tarihi ve kültürü paylaşan insanlardan oluşan topluluktur. Yönetim sistemleri, yaşam standartları, teknoloji gibi

unsurlar değişse de milleti oluşturan özler hep aynıdır. Eskillilere göre milletler şuan uyku modundadırlar. Onları uyandıracak bir harekete ihtiyaç vardır. Bu harekette milliyetçilik düşüncesi olarak ifade edilmektedir. Milleti uyuyan prens olarak görürken, milliyetçileri ise öpücüğüyle prensesi uyandıracak olan prenses olarak görmektedirler. Eskilli araştırmacılar, milletlerin doğum tarihleri konusunda farklı görüşler öne sürerler. Llobera milletlerin kökenlerini Orta Çağ'da ararken Hastings ilk millet olarak nitelediği İngiltere'de milli bilincin on dört ve on altıncı yüzyıllar arasında şekillendiğini ileri sürer. Buradan da anlaşılacağı üzere eskilliler milliyetçiliğin kökenlerini modernleşme öncesi döneme götürmüşlerdir. şuan biçimsel anlamda milletler arasında farklılıklar gözlemlense de geçmişin milliyetleri ile günümüzün milliyetleri temelde aynıdır.

1.3.1.2. Sosyo-Biyolojik Bakış Açışı

Sosyo-biyolojik bakış açışı ise etnik bağlılıklarının kökenlerini genetik özelliklerde ve içgüdülerde arar. Bu yaklaşım son yıllarda Wilson, Trivers ve Badcock gibi araştırmacıların çalışmalarıyla yeniden filizlenen sosyo-biyoloji alanından gelme verilerin etnik gruplara uygulanmasıyla ortaya çıkmıştır (Özkırımı, 2013: 87). Bu bakış açışının özünde üreme ve çoğalma kavramı yatar. Nitekim insanlar öncelikli olarak üreme eyleminde başarılı olmayı amaçlarlar. Bu amaca yönelik en uygun eylemse “hısımlarla” veya “yakınlarla” eşleşmeye çalışmaktır çünkü birey ilk olarak onları tanır. İnsanın kendine en yakın kişiyi belirlemesi ise kültürel benzerlikle sağlanır. Dünyanın her yerindeki insan toplulukları evlilik durumlarında her zaman bu görüşe uygun hareket etmişlerdir. Kültür, dil, din, hayat tarzı gibi unsurlar her daim ön planda olmuştur.

Pierre van Berghe Sosyo-biyolojik yaklaşımın milliyetçilik literatüründeki en önemli temsilcisidir. Ona göre insan ilişkilerine egemen üç güdü bulunmaktadır; Hısım/akraba olanın seçilmesi, karşılıklılık ve zorlama. Bunlardan ilki insanların başarılı üreme yapmaları için kendine yakın olanı seçmesidir. İkincisi, kişilerin karşılıklı olarak birbirlerine fayda sağlayabilmek amacıyla işbirliği yapmalarıdır. Üçüncüsü ise tek taraflı fayda sağlayabilmek için güç kullanmalarıdır. Bu durum etnik aileler yani dolayısıyla etnik topluluklar içinde aynıdır. Akrabalık bağları kuvvetli olduğundan dolayı genellikle işbirliği kısa süreli rekabet ise ağır

basmaktadır. Başka bir deyişle etnik gruplar arası ilişkilere egemen olan ‘zorlama’ güdüsüdür. Zorlama güdüsündeki temel etken bağılıkların kökenini içgüdülerde ve genetik özelliklerde aramaya çalışmaktır. Özetle ulusu oluşturan ana etken insanların genlerinde var olan üreme isteğinden meydana gelmektedir.

Temel argümanı “üreme” olan sosyo-biyolojik yaklaşımda etnik bağılıkların kökenini genetik özellikler ve içgüdüler şekillendirmektedir. Ulusu meydana getiren ana unsur, genetik bir özellik olan üreme olarak kabul edilmektedir. İnsanlar, sürekliliklerini sağlamak ve soyunu devam ettirmek isteği doğrultusunda bir istek sergiler ve başarılı bir üreme için yakın olanla bu eylemi gerçekleştirmenin doğru olduğunu düşünür. Bu yakınlığın belirleyicisi ise kültürel benzerliktir. Kültürel benzerlik, insanın kendi yakınına belirlemesine öncülük eden bir kriter olmakla birlikte başarılı üreme amacına yönelik gayretinde kan bağıının veya akrabalık bağıının önem teşkil etmesine sebebiyet vermektedir. Bu güdü, insanların kendi etnisitelerine veya gruplarına karşı olan duygusal bağlarını da beslemektedir ve etnisite kan bağıının uzantısı olarak değerlendirilmektedir (Smith, 2002: 34). Dolayısıyla insanlar, üremede içgüdüsel olarak yakın olanı tercih eder; “kan bağı ve akrabalık, başarılı üreme hedefine yönelik bu genetik mekanizma sayesinde önem kazanır” (Özkırmımlı, 2009: 83).

1.3.1.3. Kültürel Bakış Açısı

Kültürel İlkçi bakış açısında genellikle ise Geertz ve Shils’in çalışmaları ön plandadır. Bu bakış açısında temel felsefe etnik bağılıklarda inancı ön plana çıkarmaktır. Bireyleri, etnik topluluğu ya da milleti diğerlerinden ayırdığı düşünülen din, dil ve ortak geçmiş gibi öğelere sınımsız bağlayan esas olay bu öğelerin ilk ve her şeyden önce var olduklarına duyulan inançtır. Bu inanç, söz konusu öğelere mistik bir hava ve tinsel bir önem kazandırır. İlkçiliğin kültür perspektifinde şekillenen yapısı olarak değerlendirilen bu yaklaşım, üç temel niteliği ile kendini göstermektedir (Özkırmımlı, 2009: 91):

- *“İlkçi bağılılık kendi içinde bir heyecan ve bir duygu işidir. Kişisel çıkarlarla herhangi bir ilişkisi yoktur,*

- İlk olma niteliği taşıyan, birincil bağılıklar “verili”dir, hiçbir şeyden türememiş ve her şeyden önce vardılar. Söz konusu bağılıklar “doğal” hatta tinseldir; toplumsal kaynakları yoktur. Kökenleri kestirilmeyecek kadar uzun bir geçmişleri vardır,
- İlk olma özelliği taşıyan duygular kelimelerle ifade edilemez, anlatılamaz; fakat zorlayıcıdır. Bir topluluğa üye olan kişi zorunlu olarak, o topluluğun alışkanlıklarına ve topluluğa karşı bir bağılık hisseder. Bu bağılık, “bağlayıcıdır”. Toplumsal etkileşimle açıklanamaz; bağı kendisine atfedilen önemden kaynaklanır”(Özkırımlı, 2009: 91).

Kültürel ilkçi bakış açısı inanç, dil, din, ortak geçmiş gibi unsurları esas almakla birlikte ön plana da çıkarmaktadır. (Özkırımlı, 2009: 93). Bu yaklaşımın kültürle olan bağına vurgu yapılır; kültürel bağlar tinsel ve doğal niteliktedirler. Bu sebeple zorunluluk içermenin yanı sıra bağlayıcılık özelliği de mevcuttur. Bağlayıcılık, sayılan ortak geçmiş unsurları çerçevesinde oluşturulan bir “ortaklık” niteliğindedir.

Toparlayacak olursak, birincil bağılıklar, hiçbir şeyden türemeyen, her şeyden önce var olan toplumsal ilişkilerden bağımsız duygu ve heyecanlardır; çözümlenemez ve çok güçlü bağlayıcılıkları vardır. 1960’li yıllara kadar milliyetçilik kuramlarına hâkim olan İlkçi yaklaşım etnisite çalışmalarından ithal edilmiştir. Artık neredeyse tamamen unutulmuş olan doğalcı yaklaşımı saymazsak İlkçi yaklaşım eskilci, sosyo-biyolog ve kültürel olmak üzere üç şekilde belirir. Bu çalışmalarda üç temel nitelik bulunduğu da bilinmektedir. İlkçi yaklaşımın geliştirdiği bakış açılarına ise genel olarak beş farklı eleştiri gelmiştir:

- “İlkçi yaklaşımın etnik ve mili kimliklerin kökenleriyle ilgili iddiaları,
- Etnik kimliğin ve onu oluşturduğu düşünülen öğelerin değişmezliği,
- Etnik ve milli kimliklerin diğer kimliklerle olan ilişkisi,
- Milletlerin yaşı,
- Etnik ve milli bağılıkların duygusal yönü (Özkırımlı, 2013: 92-101).

1.3.2. Modernist Yaklaşım

Modernist Yaklaşım ilk olarak Karl Deutsch'un 1953 yılında yayımladığı *Nationalism and Social Communication*'ı ile Elie Kedourie'nin 1960 tarihli *Nationalism*'i ile gündeme gelmiştir, diyebiliriz. Bu yaklaşım etrafında toplanan düşünürlerin ortak noktası milletlerin ve milliyetçiliğin modern dönemde ortaya çıkan birer yapılar olarak görmeleridir.

Bu görüşe göre milletler ve milliyetçilik, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, sanayileşme, kapitalizm ve laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkmaktadır (Özkırımlı, 1995: 102). Milliyetçiliği bu süreçten bağımsız tutmak mümkün gözükmemektedir. Bu görüşe göre milliyetçiliğin ortaya çıkması için gerekli toplumsal, siyasal ve ekonomik koşullar eski çağlarda bulunmadığından ötürü milliyetçilik çağında milletler Sosyal Bilimlerin araştırma konusu haline gelmiştir. Bu da milliyetçiliğin milletleri yarattığı sonucuna götürür bizi, milletlerin milliyetçiliği değil. Modernist yaklaşımı belirleyen düşünürler ilkçi yaklaşım ve etno-sembolcü yaklaşımı belirleyenler gibi bir bütünlük sergilemediklerinden dolayı toplu bir analiz yapmak doğru olmaz. Modernleşme süreciyle yaşanan laiklik, kentleşme, merkezi eğitim sistemi, teknolojik devrim ve ekonomik gelişmelerin sağladığı iletişim yoğunluğu gibi etkenler milletlerin oluşumunu hazırlamıştır.

Bu görüşe göre ulusu oluşturan bütün koşullar yalnızca modern çağda bulunmaktadır. Bu yaklaşımı benimsemiş olan araştırmacılar, millet ve milliyetçilik kavramlarının modern çağda ortaya çıkan oluşumlarla ilgili olduğunu savunmaktadırlar. Modernleşmenin etkisinde gelişen kentleşme, merkezi sistemler, laiklik, ekonomik gelişmeler gibi hususların beraberinde getirdikleri iletişimin yoğunlaşması ve teknolojik devrim gibi etkenler milletin oluşumunu sağlamıştır. Bu yaklaşım, ulusun oluşumunu tamamlaması için gerekli koşulların modern çağda mevcut olduğunu, yani ulusun ancak ulusçuluğun var olduğu bir dönem için gereklilik haline geldiğini öne sürmektedir (Yalçın, 2007: 19). Milletler ve milliyetçilik, ezeli ve doğal bir olgu olarak görülmeyip kapitalizm ve modernite ile ilişkili bir yaklaşımla açıklanmaya çalışılmaktadır. Bu çabadaki modernistler, milletlerin ancak milliyetçilik çağı için sosyolojik bakımdan gerekli olan bir

mekanizma olduğunu savunmakta ve “Milliyetçilik milletleri yaratır, milletler milliyetçiliği değil” görüşünü savunmaktadırlar (Özkırımlı, 1999: 98).

Aydınlanma, sanayileşme ve merkantilizm dönemlerinin yaşanmasıyla birlikte ortaya çıkan modernleşme, milliyetçilik perspektifinde değerlendirilir ve teorinin pratiğe yansıdığı savından hareketle milliyetçiliğin milletleri ortaya çıkardığını savunmaktadırlar. Modernistçilerin kategorize olmuş bir yaklaşım ortaya koydukları söylenemez; buldukları tek ortak nokta millet ve milliyetçilik kavramlarının modern çağda ortaya çıktığı savıdır. Bu durum, tanımlamalarında farklı unsurları ön plana çıkarma çabalarından kaynaklanmaktadır. Fakat bu grup, yorumlamalarında farklı unsurlara dikkat çekmekte ve bu sebepten dolayı türdeş bir kategori oluşturamamaktadır. Breuily'nin milliyetçilik kuramlarına ilişkin değerlendirmelerinde, modernistlerin farklı görüşlerinden kaynaklı tanımlamaları sınıflandırmış ve ekonomik, siyasi, toplumsal ve kültürel bakış açılarından ortaya çıkan modernist yaklaşımların farklılıklarını ortaya koymuştur. Araştırmacı, her bir tanımın özündeki nüveyi savunmasından ötürü ortak paydanın oluşmadığını ifade etmektedir (Özkırımlı, 2009:106; Yalçın, 2007: 19-20).

1.3.2.1. Ekonomik Dönüşüm

Modernistlerin ekonomik kriterleri referans alan yaklaşımlarına eleştirel bir yaklaşım aynı zamanda bu yönde oluşan milliyetçiliğin de diğerlerinden farklılıklarını ortaya çıkaracaktır. Özkırımlı (2009), Neo-Marksist kuramlardan hareketle milliyetçiliğin Marksist perspektif ile açıklanabileceğini ifade etmiştir. Milliyetçilik, bir taraftan toplumların kendi gelişmelerini sağlamakta araç olarak kullanılır ve bağımsızlıklarını kazanmalarında etkili olurken diğer yandan genelde gelişmiş ülkelerde olan şekliyle emperyalist bir nitelik taşıyabilir (Nairn, 1981:353).

Nairn'in geliştirmiş olduğu bakış açısının temelinde kapitalizmin adaletsiz olarak yayılmasının toplumu sınıflara ayırdığı görüşü bulunmaktadır. Toplumlar oluşturulan bu sistemlerde genellikle belirli sınıflara ayrılmıştır ve bu sınıf farklılıkları da beraberinde düşmanlıkları getirmiştir. Böylesi düzenlemeler içinde yer alan dinsel, kültürel ve dilsel farklılıklar, oluşturulan düşmanlık ortamına çözüm

olarak siyasal ve ekonomik politikalar oluşturma yoluna gitmişlerdir. Kapitalizmin dünyaya sunduğu, insanlığın daima ileriye gideceği fikri pratikle örtüşmemektedir ve dengesiz gelişmeler birbirine karşıt gruplar oluştururken, güçlü olan kesim zayıf olan kesim üzerinde tahakküm oluşturmaya çalışmaktadır. Kendi ekonomik gelişmesini tamamlayan taraflar, ekonomik gelişmesini tamamlamayan tarafa baskı kurmaya başladığında bir tepki olarak milliyetçiliğin oluşmasına neden olurlar ve bu durum karşı tarafta da aynen yansımaları bulur. Bu durumda diyalektik bir süreç kazanır ve ekonomik gelişmişliğini tamamlamayan ülkelerin geliştirdiği milliyetçilik diyalektik süreçte gelişmiş ülkeleri etkisi altına alıncaya kadar devam eder. Nairn'e göre "periferiler yapısal zorunluluklar tarafından milliyetçiliğin çemberi içine atlamaya mecbur edilirler". "Dünya politik ekonomisinin mekanizması eşitsiz gelişmeye dayanır: her merkezi sömürü stratejisini ilerleme bayrağı altında gizlemeye sevk eder; soyut ilerleme somut bir tahakkümün ipoteğidir. periferi seçkinleri yutturmacayı çabucak anlarlar. Kendilerini eyleme nazikçe davet edilmiş olmaktan ziyade eylemden ekarte edilmiş, oyunun kuralları hakkında bilgilendirilmiş olmaktan ziyade yerinde sayar, birer partnere dönüşmüş olmaktan ziyade sömürülmüş halde bulurlar. Bunun sonucu olarak ipleri kendi ellerine almaktan başka yapacakları bir şey yoktur". Bunun sonucunda milliyetçilik onlara moderniteye kendine has tarzlarıyla erişme olanağı sağlayacaktır (Nairn, 1981: 353).

Michael Hecter, modernist sınıflandırma içerisinde ekonomik nedenleri ön plana çıkaran bir diğer araştırmacı olarak karşımıza çıkmaktadır. Hechter ve Nairn'in birbirlerinden ayrıldıkları temel nokta şudur: Nairn'in geliştirmiş olduğu yaklaşımda uluslararası bakış açısı söz konusu iken, Hechter'in bakış açısı daha çok içişleri üzerinedir (Roger, 2001: 7). Hechter modernist yaklaşıma alternatif bir bakış açısı getirerek "iç sömürgecilik" kavramını literatüre kazandırmıştır. Geliştirdiği bu modele göre merkez-çevre ilişkilerinin artması azınlık bölgelerinin ekonomik açıdan sömürülmesine sebep olurken, genel refah seviyesinin yükselmesi ve farklılıkların kaybolması beklentisi gerçekleşmeyecektir. Modernleşmenin farklı yerleşim yerlerindeki aynı toplumun eşitsiz dağılımı, toplumu geri kalmış ve modernleşmiş olmak üzere ikiye ayıracaktır. "Toplumsal kaynakların birçoğunun güçlü olan merkezi iktidarda bulunması, toplumdaki azınlık gruplarının kendi geri

kalmışlıklarının sebebi olarak kaynakların ve iktidarın eşitsiz paylaşımını görmelerini, onların merkeze karşı cephe almalarını ve farklılıklarının bilincine varıp bu doğrultuda politika yapmalarını sağlayacaktır”. Diğer taraftan avantajlı grup, toplumsal rollerin bölüşümünde en prestijli olanları kendi grubundakilere verecektir. “Belli bazı görev ve rollere az gelişmiş grubun üyelerinin kabul edilmemesi, bu kültürel işbölümü, bireylerin gruplarıyla özdeşleşmelerine yol açar. Kendi gruplarıyla özdeşleşen bireyler farklılıklarını belirleyen etnik unsurları ön plana çıkarırlar. Böylelikle biz ve ötekiler arasındaki ayırım belirginleşmeye başlar” (Yalçın, 2009: 22).

Hechter’a göre, “gruplar arasındaki farklılığın belirginleşmesi için ilk koşul ekonomik eşitsizlik olmalıdır”. Bireyler karşılaştıkları ekonomik eşitsizliklerin diğer grup üyelerinin kendilerini sömürme arzusu sonucu olduğunu düşünmelidirler. Öte yandan eşitsizliğe maruz kalan grup, içinde bulunduğu kötü ekonomik koşulların sebebinin bilincinde olup, bunun meşru ve eşitlik ilkelerinin doğrultusunda gerçekleşen bir durum olmadığını kabul etmelidirler. Öyle ki gruplar arasındaki iletişimin yoğunluğu etnik bilinçlenme sürecinin başlayabilmesi için bir diğer koşul olarak karşımıza çıkar. İletişimin artması öne çıkarılan ekonomik eşitsizlikler, kültürel farklılıklarla birleşip, çevre bölgelerdeki sömürüye maruz kalan grupların milli toplumla bütünleşme olasılığını en aza indirgeyecektir. Ezilen grup zaman içinde etnik bilinçlenme sürecini yaşadıkdan sonra kendini farklı bir ulus olarak algılayıp bir takım kolektif haklar isteyecektir. Merkez ve çevre ilişkileri kapsamında düşünüldüğünde bir toplumun kendini diğer toplumlara karşı konumlandırışından, toplum içindeki etnik unsurların kendilerini konumlandırışlarına kadar her şey, merkezin kendini tanımlarken çevreyi tahakküm altına alma isteğinden kaynaklanır.

1.3.2.2. Siyasi Dönüşüm

Breuilly, Brass ve Hobsbawm, siyasi alanda yaşanan değişimleri temel alan kuramcıların başlarında gelmektedirler. Breuilly, kültürel veya ekonomik oluşumların ancak bir kısım milliyetçilik tiplerinin açıklanmasında etkisi olabileceği gibi genel için yetersiz kalacağını savunmaktadır. Tek bir açıklama ile genellenemeyecek kadar çok milliyetçilik tipinin söz konusu olması, genel bir tanım

noktasında en büyük handikabı teşkil etmekle birlikte bu anlamda milliyetçiliğin siyasi yapılarla ilişkisinin izahı, bu genelleme için büyük önem arz etmektedir. Araştırmacı milliyetçiliği, “iktidarı ele geçirmeye ya da kullanmaya çalışan ve bunu milliyetçi savlara dayanarak haklı gösteren siyasi hareketler” olarak nitelendirmektedir (Özkırımlı, 2013: 130).

Siyaset-milliyetçilik ilişkisi iktidar amaçlayanların milliyetçiliği bir siyasi enstrüman olarak kullanmasıyla gelişim sergilemektedir. O halde, milliyetçilik-ulusçuluk bir siyaset yapma biçimi olarak kabul görmelidir (Behar, 1998: 10). İktidar amacı sağlayanlar açısından milliyetçiliğin kullanılabilir olması, milliyetçiliğin tabiatıyla doğrudan ilişkilidir. Milliyetçilik, ulusal çıkarların ön plana alınmasını temel savları içerisinde barındırmakla birlikte siyasetin bu sav üzerinden hareket etmesi, milliyetçilik siyaset ilişkisini daimi kılmaktadır. Öte yandan, milliyetçiliğin tabiatı gereği kolektif kimlik, bireysel ve kamusal çıkarlar bakımından bir denge unsuru olabilme niteliği taşımaktadır. Bu dengeyi sağlayanlar ise devlet otoritesine sahip olmak isteyen kimselerdir ve dengeleme devlet eliyle yapılmaktadır.

Breuilly'e göre “*milliyetçilik, siyasilerin devlet gücünü ele geçirmeye çalışırken kamuya karşı kullandıkları bir araçtır*”. Çünkü esas olarak milliyetçiliğin iktidar ve erk ile ilgisi bulunmaktadır. “Ulusun kendini diğer uluslardan ayıran belli özellikleri varsa, ulusun çıkarları bireylerin ve diğer tüm kolektif çıkarların üstünde ve ulus mümkün mertebe bağımsız ise bu milliyetçi bir bakış açısını sembolize etmektedir”. Çünkü tüm bunlar milliyetçiliğin üç ayrı niteliği şeklindedir (Breuilly, 1993: 2).

Milliyetçilik siyasi arenada, modernleşmenin kaçınılmaz bir sonucu olarak kendini göstermektedir. Bu noktada modernleşmeden kastın, toplumun ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda yaşadığı değişimlerdir. Sanayi devriminin sonuçları, teknolojik gelişmeler, iletişimin sınırları aşması gibi hususlar, üretim biçimlerini uzmanlaşmış daha küçük birimler aracılığıyla gerçekleştirme yolunu açmış, eskinin örgütlenme biçiminin her konuya kendi içerisinde çözüm getirme yaklaşımı teknolojiye ve bu konuya ilişkin birimlere aktarılır olmuştur (Yalçın, 2007: 23-24).

Bu ve benzer gelişmelerin etkisinde yaşanan seyir içerisinde Breuilly'e göre milliyetçilik devreye girmektedir. Milliyetçilik, toplum-devlet ilişkisini tesis edebilecek bir araç olarak ifade edilirken bireysel çıkarlarla kamusal çıkarların uyumlulaştırılmasında da “vatandaşlık” ve “ milli kimlik” kavramlarına vurgu yapmaktadır. Çünkü bu kavramların kolektif bilinç oluşumunda belirleyicilikleri söz konusu olup toplumsal eşitsizliğin kendin gösterdiği hallerde de sınıfsal farklılıklara hitap edecek söylemlerin beslendiği argümanlardır. Bu şekilde milliyetçilik, iktidar açısından en iyi yardımcı konumuna yerleştirilir ve siyasi elitlerin amaçlarına hizmet etmektedir. Dolayısıyla milliyetçilik, bir siyaset biçimi olma özelliğini bu şekilde ortaya koymaktadır.

Milliyetçilik en sade haliyle bir siyaset etme biçimidir. Breuilly daha sonra milliyetçi siyasetin yerine getirdiği işlevlere geçer. Yazara göre üç temel işlev vardır: İş birliği, harekete geçirme ve meşruiyet (Özkırımlı, 2013: 134). “İş birliği, milliyetçiliğin devlete karşı çıkmak için farklı nedenleri olan seçkinleri ortak çıkarlar etrafında birleştirmek için; harekete geçirme, milliyetçiliğin siyasi süreçten dışlanan grupların harekete destek vermesini sağlamak için; meşruiyet ise, milliyetçiliğin siyasi hareketin hedeflerini gerek karşı olunan devlet, gerekse dış güçler gözünde haklı kılmak için kullanılmasıdır.”

Milliyetçilik literatüründe “araçsallık” kavramının çağrıştırdığı en önemli isim Paul R. Brass'tır. Genel bir ifade ile araçsallık, “etnik kimlikleri ve milliyetçiliği elitlerin (tahakküm sahiplerinin) siyasi iktidarı elde etme veya eldekini savunma mücadelelerinde kullanılan bir araç” olarak görür (Özkırımlı, 2009: 139). Brass'a göre “etnik kimlikler siyasi farklılıklara sebep olabiliyor ise bu durumun nedenleri seçkinlerin rekabetinde aranmalıdır”. Seçkinlerin içinde buldukları bu rekabet ortamı etnik kimliklerin kendilerini nasıl tanımladıklarını belirler niteliktedir. Seçkinlerin rekabeti, etnik grup önderlerinin arasında olmakla birlikte gelişme seyirinde olan toplumun sunduğu fırsatlardan azami düzeyde yararlanma ve hatta bu fırsatları kendi tekellerine alma, prestijli veya geliri bol yönetim kademelerinin paylaşımında büyük payı elde etme gibi amaçlar ihtiva etmektedir. Bu rekabet, mahiyetine bağlı olarak sınıfsal bir çatışma biçimine dahi dönüşebilmektedir.

Bu durum, modernleşmeyle birlikte gelen süreçlerin eşitlik içermemesinden kaynaklı olarak yorumlanmaktadır. Bunun neticesinde toplumsal hareketlenmeler, ekonomide pay sahibi olma çabaları, bürokraside yönetim kademelerini ele geçirme çabaları şeklinde bir mücadele biçimi ortaya çıkmaktadır (Özkırmılı, 2009: 142).

Bu mücadele sürecinde hareketlenmelerin başlatıcısı konumundaki seçkinler, milliyetçilik için de ön koşul konumundadırlar fakat tek başlarına yeterli olmamaktadırlar. Halkın desteğini de etkileri altına alabilmeleri halinde rekabeti durdurabilir ve hatta yeni bir akım başlatabilme imkânına kavuşabilirler. Bir seçkin hareketi olarak milliyetçiliğin halk arasında destek bulmasında kırsal kökenli veya avantajlı konumda bulunmayan grupların, diğer etnik gruplar tarafından kontrol edilen ekonomik değerlere kitleler halinde katılımı sonrasında meydana gelen sınıf içi rekabet, büyük önem arz etmekle birlikte kontrolün sağlanmasına da katkı sağlamaktadır. Bahse konu bu grupların kitleler halinde ekonomiye katılımları egemen etnik yapının engellemesiyle karşılaşır, bu engelleme devletten de destek bulursa bu grupların mevcut yapıyı sorgulayan farklı milliyetçi gruplara çekilmesi söz konusu olacaktır.

Eğer sözü edilen grupların ekonomiye kitlesel katılımı, egemen olan etnik grup tarafından engellenmeye çalışılırsa ve bu direnç dikkate alınıp devlet tarafından desteklenirse, o zaman bu gruplar var olan ekonomik yapıyı ve bu yapıyla özdeşleşmiş kültürel değerleri sorgulayan milliyetçi hareketlere kolayca çekilecektir. Buna karşılık, toplumsal dışlanmanın önüne geçmek ve statülerini iyileştirmek isteyen bu grupların egemen yapı tarafından tehdit olarak algılanması halinde ise egemen grup farklı bir milliyetçi akıma dâhil olabilecek ya da kendisi çıkaracaktır.

Siyasi çıkarlar perspektifinden ulusçuluğu ele alan Hobsbawm, milliyetçiliğin kitleselleşmesinin üzerinde durmaktadır. Araştırmacıya göre, “milliyetçilik yalnızca kitle desteğini kendi lehine doğru çektiği andan itibaren önemli bir unsur haline gelir. Bu destek milliyetçi hareketin doğuşundan da önce var olan kolektif kimlik edinme unsurları başka deyişle “proto milliyetçi” bir nitelik arz eden unsurlar aracılığıyla sağlanabilir. Buna rağmen milliyetçiliği salt bir şekilde kitlelerin geliştirdiği bir

ideoloji olarak ele alamayız. Proto-milliyetçi unsurların milliyetçi unsurlara dönüşmesi ‘küçük burjuvazi’ tarafından girilen bir propaganda çalışmasının sonucudur” (Roger, 2001: 72). Görüldüğü üzere Hobsbawm, millet ve milliyetçilik kavramlarını seçkinlerce icat edilmiş, iktidarın elde edilmesi veya sağlamlaştırılması adına kullanılabilen bir mühendislik ürünü olarak nitelendirmektedir. Toplumda aidiyet ve birlik gibi hisleri tetikleme maksatlı olan birçok tören, mitler ve semboller bilinçli bir yaklaşımın eserleridir.

Bunlar, eğitim kurumlarında ve iletişim araçlarıyla toplumun tüm kesimlerine ulaştırılmak istenen ve esas amacına hizmet eden gelenek niteliğinde argümanlardır. Gelenekler yeniçağ ürünü olsalar da insanlarda geçmişten gelen bir birlik olma arzusuna hizmet ederler (Hobsbawm, 1995:103-106). Hobsbawm’a göre halkın denetim altına alınmasının ve sistem ile kaynaştırılmasının üç yolu vardır. Bunlar; “Yeni kurumlar oluşturmak (festivaller, spor, sendikalar), yeni statü sistemleri ve toplumsallaştırma yöntemleri icat etmek (hiyerarşik eğitim sistemi ya da kraliyet törenleri) ve gerçek/yapay grupların bütünlüğünü belirleyen ve simgeleyen topluluklar (örneğin millet) yaratmak” (Özkırmı, 2013: 144).

Hobsbawm dilden ziyade din ve popüler törenlerin etkisinin varlığına dikkat çekmektedir. Bu noktada “*Avam tabakası dilsel bir zulüm dolayısıyla malik sınıfa karşı kendiliğinden başkaldırır. Yeni bir ağzın kendilerine dayatılmasını reddeden ve kendi ağızlarına bağlı halk sınıfları savunmacı bir tarzda, neredeyse yüzeysel bir tepkiyle hareketlenirler*” tasavvurunu hatalı olarak değerlendirmekte ve modern çağda gözlemcilerin dil sorununu ilk sıralara alması halinde önemli bir yanlısamının da kurbanı olacağını dile getirmektedir (Hobsbawm, 1995:108). Milliyetçilik çatısı altında kitlelerin milliyetçi söylemler kullanan yöneticilerce yönlendirildikleri durumlarda tikel bir dile bağlılık söz konusu olmakla birlikte, fiili durumda ise egemen yabancı dil kitlelerce istenerek ve hatta şevkle benimsenmektedir. Dil, “proto-milliyetçiliğin doğrudan oluşumuna dair merkezi bir unsur” olmayıp Proto-milliyetçi hareketlerin izahı dinde aranmalıdır (Roger, 2001: 73).

Dinler “tikel insan cemaatleri için birer üyelik rozetine” dönüşen ve gerçek anlamda milliyetçi sembol niteliği taşımayan kimlik unsurudurlar. Bunun yanı sıra, marşlar, törenler ve bir kısım mitler de yine seçkinlerin ürettiği derin kimlik unsurlarındandırlar. Toprağa bağlı devletlerin ortaya çıkması ve milletlerin varlığı arasında bir paralellik söz konusudur. Milletlerin tarih sahnesine çıkışı toprağa bağlı devletlerin meydana geldiği dönemden farklı ele alınamaz. Bu iki olguyu yani millet ve devleti birbirinden bağımsız ele almak doğru olmaz. Milliyetçilik önceden var olan kültürleri alır ve onları millete dönüştürür; bazen milletleri icat eder, çoğu zaman da var olan kültürleri çarpıtır. Kısacası milliyetçilik milletlerden önce gelir; milletler, devletleri ve milliyetçiliği yaratmaz, gerçekte yaşanan tam tersidir. Milliyetçiliği siyasi alanda yaşanan dönüşümlerle açıklamaya çalışan kuramları/yaklaşımları üç ayrı örnek ile açıklamaya çalıştık.

Breuilly bir siyaset biçimi olarak ele aldığı milliyetçiliği iktidar arayışıyla ilişkilendiriyor, onu modern devletin ortaya çıkışıyla açıklıyordu. Araçsalcı yaklaşımı benimseyen Brass, kuramında seçkinlerin rolünü ön plana çıkartıyordu. Brass gerek etnik kimliklerin canlandırılmasını, gerekse bunların milliyetçi akımlara dönüşmesini iktidar mücadelesi veren ya da ekonomik kaynakların bölüşümünde Arslan payını kapmak isteyen seçkinlerin yönlendirmeleriyle açıklıyordu. Milletler ya da etnik gruplar seçkinler arasındaki rekabette bir araçtı. Hobsbawm ise milletleri, “geniş kitlelerinin siyasete katılmasının eski düzeni yıkacağından korkan sınıfların icat ettiği gelenekler olarak tanımlıyordu”. Buradaki asıl amaç halkın düzene olan bağlılığının ve inancının ve kitlesel demokrasiye geçişin kontrollü yapılması ile ilgilidir. Geçmiş ve gelecek arasında bir köprü görevi üstlenen millet bu bağlılığı sağlayacak, kurulu düzenin yıkılmasını engelleyecekti (Özkırımlı, 2013: 14). Modernist Yaklaşımın siyasi dönüşümüne getirilen eleştirileri şu şekilde sıralayabiliriz:

- Modernistler/araçsalcılar milli bilincin ortaya çıkış tarihini doğru saptayamazlar,
- Etnik kültürlerin devamlılığını gözden kaçırlar,
- Tek bir etkeni ön plana çıkararak indirgemeci bir tutum benimserler,
- Devlet kurmayla millet kurma özdeş süreçler değildirler,

- Milliyetçiliğin çözümlenmesinde seçkinlere gereğinden fazla ağırlık verir (Umut Özkırımlı, 2013: 148).

1.3.2.3. Toplumsal-Kültürel Dönüşüm

Toplumsal-kültürel anlamda yaşanan değişimleri Siyaset Bilimi literatürüne kazandıran kuramcıların başında Ernest Gellner ve Benedict Anderson gelmektedir. Gellner ilk olarak 1964 tarihli *Thought and Change* adlı çalışması ile karşımıza çıkarak geleneksel toplumla endüstriyel toplum arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışır. 1983 tarihli *Nation and Nationalism* ile Siyaset Bilimi Literatüründeki zirveye ulaşmıştır, diyebiliriz. Gellner, modelini şekillendirirken gerçekçi bulmadığı dört milliyetçilik kuramının reddi ile hareket eder (Özkırımlı, 2013: 159). Bunlardan;

- *“ilki milletleri doğal olarak gören kuramdır.*
- *İkincisi Elie Kedourie'nin milliyetçiliği düşünce akımlarıyla açıkladığı kuramdır.*
- *Üçüncüsü, Marksistlerin Yanlış Adres Kuramıdır. Bu kurama göre sınıfların kurtuluş reçetesi ilahi bir posta hatası sonucu milletlere iletilmiştir.*
- *Sonuncusu ise Karanlık Tanrılar Kuramıdır. Bu kuram milliyetçiliğin insanların içindeki içgüdüsel, akıl ve mantık dışı, karanlık tutkuların bir yansıması olduğunu iddia eder. Gellner'e göre milliyetçilik, siyasi ve milli birimin birbiriyle uyumlu olması gerektiğini savunan ilkedir ve modern çağa özgü bir oluşumdur (Gellner, 1983: 1).”*

Gellner'in yaklaşımına paralel olarak Özkırımlı (2009), “şehir devletlerinde, feodal örgütlenmelerde ve imparatorluklarda milliyetçiliğe rastlanmaz. Modern çağdan önce, yönetenlerin milliyeti yönetenleri ilgilendirmez. Çoğunlukla önemli olan ne ölçüde adil, merhametli ve dürüst olduklarıdır. Ne şehir devletlerinde, ne feodal yapılarda, ne de imparatorluklarda milliyetçiliğin izlerine rastlanır. Kısacası, milliyetçilik yalnız modern dünyada ‘sosyolojik bir gereklilik’ haline gelir” şeklinde bir yaklaşım sergilemektedir (Özkırımlı, 2009: 164).

“Gellner’in tarihsel anlamda toplumları tasnif biçimi olan Avcı-toplayıcı toplumlar, tarımsal toplumlar ve modern-endüstriyel toplumlar sınıflamasında yer alan ilk iki toplum tipinde millet ve milliyetçilik kavramlarını ortaya çıkması mümkün olmayıp bunun nedeni de devleti oluşturacak siyasi iş bölümlerinin oluşmasına imkân içermeyecek kadar küçük olmalarını göstermektedir ve buna bağlı olarak da istikrarlı ve uzmanlaşmış düzen dayatıcı bir kurum olarak devlet sorunu ortaya çıkmamıştır” demektedir (Gellner, 2006: 75). Endüstrileşmiş toplumlarda millet ve milliyetçilik bir gereksinim olarak doğmuştur. Bu gereksinimin asıl sebebiyse, sanayi sonrası toplumlarda toplumsal yapı ile kültür, örneğin siyaset ve toplumsal yapı arasındaki ilişkinin değişmesiydi.

Modern öncesi dönemlerde toplumsal roller kesin çizgilerle çizilmiş ve bireyin bu roller içindeki statüsü doğuştan belirlenmiş durumdaydı. Sonradan elde edilen rollere rastlanmazdı. Modern dönemle birlikte roller herkese açık hale geldi ve toplumsal devinim sınıflar arası geçişlere yol açtı. Bu koşullar doğrultusunda iletişim ağı, toplumsal eğitim, uzmanlaşma ve toplumun tamamını kapsayan ortak dil toplumda yaygın hale geldi. Bu da modern insanını bir krala, toprağa ya da dine sadık hale getirmiyor, yalnızca besledikleri sadakat modern dönemdeki kültüre aitti. Tüm bu kargaşayı ayakta tutabilecek tek yapı modern devlettir. Modern devlet ve kültürün birbirini desteklemesi ileride milliyetçiliği ortaya çıkaracaktı. Böylelikle “tarımsal evreden endüstriyel evreye geçiş gerçekleşir” (Roger, 2001: 15).¹ “Endüstriyel evreye geçiş sağlandığı takdirde modern üniter devlet de haliyle bir gereklilik haline gelecektir. Bu gereklilikle birlikte zorunluluk haline gelen üniter devlet, kendi bünyesi içinde milliyetçilik söylemlerini besleyecektir.

Milliyetçiliğe modern çağda güç veren, devletin meşruiyet zeminini milliyetçi söyleme dayalı bir biçimde sağlaması zarurettir. Gellner’in sadece milliyetçilik çağında milletlerin varlığından söz edilebilir iddiasının ardında yatan düşünce buydu. Milletler, sadece genel toplumsal koşulların, yalnız seçkinlere değil tüm nüfusa egemen olan türdeş, standart ve tek bir merkez tarafından kontrol edilen yüksek

---

¹ "Gellner'in otuz yıllık bir zaman zarfında durmaksızın yeniden işlediği ve yeniden formüle ettiği kuram yalnızca Milletler ve Milliyetçilik eserinin okunmasıyla tatminkâr bir biçimde kavranacak gibi değildir" daha ayrıntılı bilgi için Antoine Roger'ın Milliyetçilik Kuramları adlı eserine bakınız.

kültürleri gerektirdiğinden ortaya çıkabilirlerdi (Özkırmı, 2013: 162). Bu nedendir ki milliyetçilik milletleri doğurmuştur, milletler milliyetçiliği değil.

Gellner, “milliyetçiliğin görülmediği küçük birimlerin ve imparatorlukların dünyasından türdeş ulus-devletler dünyasına geçişte beş evre belirler”. Bunlar: “Çıkış çizgisi, milliyetçi başkaldırı, milliyetçi başkaldırının zaferi ve kendi kendini yok edişi, Gece ve sis, Endüstrileşme sonrası” olarak sıralanmıştır (Özkırmı, 2013: 164-165). Milliyetçiliği toplumsal değişimler arasında ortaya çıktığını savunan Gellner’e getirilen beş farklı eleştiriyi ise şöyle sıralayabiliriz:

- Gellner’in geliştirmiş olduğu milliyetçilik kuramı aşırı işlevselcidir,
- Ortaya atılan milliyetçilik-endüstrileşme ilişkisi doğru değildir,
- Gelişmiş toplumlarda milliyetçiliğin eski öneminin kalmayacağı yolundaki öngörüsü,
- Gellner’in kuramının milliyetçiliğin doğurduğu güçlü tutkuları açıklayamadığıdır,
- Gellner’in yaklaşımı fazla genelleycidir.

Toplumsal-kültürel alandaki değişimleri referans alan bir diğer isim olan Benedict Anderson, 1983 yılında yayımladığı “Imagined Communities” ile çıkış yapmış, “milliyetin ve milliyetçiliğin özel bir kültürel yapımlar türü olduğu” düşüncesini ortaya atmıştır. O’na göre, “bir topluluğun ulus oluşum süreci, kapitalizmin gelişme olanaklarında aranmalıdır. Endüstri devrimiyle başlayan modernist süreçte, kentleşme, laiklik vb. unsurlar, tüm toplumu kapsayan benzer bir kültürü de oluşturmuştur. Uluslu açıklayacak olan da bu homojen kültürdür” (Aydın, 1993: 74). Anderson geliştirmiş olduğu ulus ve ulusçuluk kavramlarını, “icat edilmiş yani doğal olmayan özel kültürel yapımlar” şeklinde nitelendirmektedir. Öte yandan, “bu yapımların bugün ulaştıkları gücü anlayabilmemiz için onların zaman içinde nasıl geliştiğine bakmamız gerekir. Ulusçuluk on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan bir gelişme olarak farklı coğrafyalarda farklı şekillerde gelişir. Ulusçuluğun ortaya çıkışını sağlayan siyasal ve kültürel etkenler ulusçuluğu anlamada tek başına yetersiz kalmaktadır ve ulusçuluğu anlayabilmek için bu düşüncenin nasıl olup da insanlarda tutku derecesinde bağlılıklar yaratabildiğini de

çözümlemek gerekmektedir” düşüncesiyle de ulusçuluğun ortaya çıkışındaki görünür ve görünmez etkenlere vurgu yapmaktadır (Yalçın, 2007: 27).

Bu çözümlemede, milliyetçiliğin oluşumunun siyasi elit tarafından kurulmak istenen bir tahakküm olmayıp dünya konjonktürünün değişimiyle birlikte gelen bir durum olduğu dikkate alınmalıdır. Din ve hanedanlığın belirlediği bir toplumdan, yeni bir yapıya geçiş sürecinde dinin rollerini üstlenecek olan “ulus” tahayyülüdür ve bireylerin varoluşlarının sürekliliğine ilişkin kanaat oluşturur. Anderson’a (2007: 20) göre, “ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur - kendisine aynı zamanda hem egemenlik hem de sınırlılık içkin olacak şekilde hayal edilmiş bir cemaattir. Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplamlarının hayali yaşamaya devam edecektir.” Anderson’un ulusa ilişkin bu tanımının yanı sıra ulusu ortaya çıkaran hususlar ele alınmış ve bu noktada önceliğin kültürel değişimlerde olduğunu belirtmiştir. Bu doğrultuda; “Ulusçuluk siyasi seçkinlerin bilinçli yönlendirmeleri ya da siyasi ideolojilerle değil, kendinden önce yer alan kültürel ortamla ilişkilendirilmelidir. Feodal dönemde yer alan iki önemli unsur, din ve hanedanlıktır. On altıncı yüzyılın sonlarına doğru bu iki sistem gerilemeye başlamıştır. Dinin gerilemesinin ardında yatan en önemli gelişmeler, coğrafi keşifler ve matbaanın yayılmasıdır. Keşiflerle birlikte insanların ufku genişlemiş, farklı yaşam tarzları ve inançlarla karşılaşmışlardır. Matbaanın yayılmasıyla birlikte yerel dillerde daha fazla kitap üretilmeye başlamış, Latince eski önemini yitirmiştir” (Yalçın, 2007: 27). Böylelikle, dayatılan dini yaptırımlar, tahakkümü pekiştirme amacına hizmet eder nitelikte ortaya çıkmaktadırlar.

Bu noktada, dinin işlevlerini üstlenecek olan yeni bir olgu gereklidir ve bu “ulus”tur. Bu kavram, insanların geçmişlerine dair “soylarının varlığı ve bu varlığın gelecekte devam edeceği” hissini oluşturarak dinin işlevlerini de bünyesine almış olur. (Anderson, 2007: 25-26). Bu denli güçlü bir yöne sahip olan milliyetçilik, Tanrı ve yazdığı değiştirilemez kaderin yerine, bağımsızlık ve özgürlük ilkelerini koyabilmektedir. Kolektif özgürlük kendi kültürel kodları içerisinde bireysel özgürlükle birleşir.

Tüm bunlara bağılı olarak milliyetçilik, kültürel değişimlerin doğal bir sonucu olarak kendini göstermektedir. Anderson toplumsal dönüşümü açıklarken din ve hanedanlık kavramlarının yanı sıra üzerinde durduğu en önemli husus gazete ve romandır. Yazar örnek olarak dört karakterden oluşan bir roman kurgular: (A)nın bir karısı (B) ve bir metresi (C) vardır; (C)nin de başka bir aşığı (D). (C)nin kartlarını doğru oynadığı ve (A) ile (D)nin hiç karşılaşmadığı varsayıldığında (A) ve (D)yi birbirine bağlayan nedir? Her şeyden önce aynı toplumda yaşıyor olmalarıdır (Özkırımlı, 201: 179). Bu toplumlar öylesine sağlam bir sosyolojik gerçekliğe sahiptirler ki, üyeleri birbirlerini tanınmasalar da, sokakta karşılaştıklarında aralarında bir bağ olduğu düşünülebilir. Anderson benzer bir bağı gazeteler ile de kurmaktadır. Bu bağlamda gazeteler de belirli bir kurgu içerirler. Buna örnek olarak birbirinden bağımsız gibi görünen pek çok olayla karşılaşılın herhangi bir gazetenin ön sayfasındaki bağlantı olayların aynı günde gerçekleşmiş olmasıdır.

Bu iki örneği de birbirine bağlayan unsur hepsinin eş zamanlı gerçekleşiyor olmasıdır. Anderson'un burada ortaya attığı kavram 'eş zamanlılık' kavramıdır (Özkırımlı, 2013: 178). Anderson bu genel belirlemelerle yetinmez ve dünyanın çeşitli bölgelerindeki gelişen milliyetçiliklerin izlerini sürmeye başlar. İşe Latin Amerika'dan başlar. Dil ögesinin ön planda olmadığı Latin Amerika milliyetçiliklerinin lokomotifi aslen Avrupa olmakla birlikte Amerika'da doğmuş kişiler, yani 'criollo'lardır. Anderson Latin Amerika'daki milliyetçiliği açıkladıktan sonra Avrupa'daki milliyetçiliğe geçer. Ona göre Avrupa'daki milliyetçiliğin iki ögesi vardır: coğrafi keşifler ve dil ile ilgili gelişmeler. Anderson'un milliyetçilik analizinin son durağı Asya ve Afrika'daki sömürgecilik karşıtı milliyetçiliklerdir. Bu milliyetçiliklerin analizindeki anahtar kelime 'kopyalamadır'; başka bir deyişle, Batı'daki millet ve milliyetçilik modellerinden uygun olanların seçilerek yerel koşullara uyarlanmasıdır. Resmi milliyetçiliği benimseyen merkezi yönetimler, kültürlerini ve dillerini sömürgelere empoze etmeye, kendilerine mümkün olabildiğince benzeyen kuşaklar yaratmaya çalışıyorlardı. Anderson'un milliyetçilik kuramlarının önemli noktalarına değindikten sonra şimdi getirilen eleştirilere açıklayalım:

- Anderson'da indirgemecilik suçlamasından kurtulamaz,

- Milliyetçiliğin dinin önemini yitirdiği bir ortamda doğduğu konusunda yanılır,
- Milliyetçilik ilk olarak Amerika'daki sömürgelerde ortaya çıkmamıştır,
- Anderson'un Resmi Milliyetçilik örneklerinin hepsi doğru değildir,
- Anderson'ın Sömürge karşıtı milliyetçilik hareketler çözümlemesi gerçekleri yansıtmaz (Özkırmı, 2013: 185-190).

1.3.3. Etno-Sembolcü Yaklaşım

Modernistlerin 20-25 yıllık egemenliğine bir tepki olarak ortaya çıkan yaklaşım, temel tezlerini modernizmin eleştirisini yaparak sunmaktadır. Terim, milliyetçilik çözümlemelerinde etnik geçmişe (ve kültüre) ağırlık veren kuramcıları nitelemek için kullanılır. Bu yaklaşımı savunan düşünürler ilkçiliği benimsemezler ve modernist yaklaşımı da milletleri ve milliyetçiliği açıklarken yetersiz bulurlar.

Anthony D. Smith, John Armstrong ve John Hutchinson en önemli Etno-sembolcü düşünürlerdir. Etno-sembolcüler, ilkçi ve modernistlere nazaran daha türdeş bir sınıflama sunmaktadırlar. Milliyetçilik analizleri benzerlik içerir ve bu analizlerde vurgu ve savları temelde aynıdır. Milletlerin gelişim seyri geniş bir perspektifte ele alınmalı, çünkü modern toplumların doğuşunun açıklanması etnik geçmişi dikkate almak ile açıklanamayacaktır. Etnik kimlik daha dayanıklıdır ve özlerini yüzyıllar boyu koruyabilmişlerdir. Modern dönem milletleri, etnik kültürlere bağlı olarak şekillenirler. Geçmişten gelen mitler, töreler, semboller bugünün milliyetçilik içeriğini belirlediği gibi söylemlerin de temel dolgu maddesini sağlamaktadırlar (Özkırmı, 2009: 210).

Etnik kimlik, modern dönem milliyetçiliğinden çok daha önce var olmakla birlikte milliyetçilik söyleminin temel materyalini oluşturmakta ve bu söylemlere bağlı olarak millet olma arzusunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla tarihsel etnik kimlikle, bugünün milletini oluşturmaktadır. Etnik kimliği öncül tayin eden ilk yaklaşımın John Armstrong'un tarihsel bakış açısı olduğu görülmektedir. Armstrong etnik bilince yaptığı vurgu ile kimliğin izlerinin antik çağlarda; eski Mısır ve Mezopotamya'da varlığını ileri sürmektedir.

Bu bakımdan, günümüzün milliyetçilik yaklaşımları yüzyıllardan beri insanların geliştirdiği tüm siyasal/toplumsal örgütlenme biçimlerini yönlendiren “etnik bilincin” son aşamasıdır; çünkü bu bilinç devamlılık ve kalıcılık özelliğine sahiptir. Armstrong’a göre etnik kimlik, belirli bir coğrafyaya bağlı olmaksızın da gelişebilmektedir. Önemli olanın grupların sahip oldukları özellikler doğrultusunda değil, diğerleriyle aralarındaki farklılıklara bağlı olarak tanımlamalarıdır. Keşfedilen farklılıklar etnik bilinçlenme sürecinin başlamasına neden olacak ve böylelikle gruba duyulan bağlılığın tohumları atılacaktır (Özkırımlı, 2009: 214-215).

Milletlerin milliyetçilikten önce var olduklarına inanan yazar, milletlerin ebedi yapılar olmadığına inanır ve belirli bir tarihte ‘icat edildiklerini’ öne sürer. Ona göre, etnik grupları birbirinden ayıran sembollerin ve mitlerin son derece dayanıklı olduğunu, yüzyıllar boyu varlıklarını sürdürebildiğini ifade eder. Armstrong, etnik sınırların ve bunların dayandığı semboller ve mitlerin dayanıklılığı ve kalıcılığını ise yaşam tarzı ile açıklamaya çalışır.

Avrupa’daki etnik kimlikler toprağa bağlılık ile var olurlarken Orta Doğu’da ise egemen hayat tarzını göçebelik ile açıklar. Son olarak etnik kimliklerin kalıcılığı ve dayanıklılığını açıklarken dil, imparatorluklar ve kent ile olan ilişkisini açıklayarak etno-embolcü bakış açısının çerçevesini noktalar. Armstrong’un bakış açısını geliştiren kişi Anthony D. Smith’dir. Modernist yaklaşımda etnik kimliği öncüllerden kabul eden Smith’in düşünsel perspektifi modernizmin eleştirisi bağlamında oluşmuştur. Smith’e göre “geçmişin etnik kimlikleri incelenmeden bugünkü modern uluslar anlaşılabilir. Ulus oluşum süreci yüzyılları kapsayan bir süreçtir ve bu süreçte ulusu oluşturan nitelikler çok çeşitlidir” (Smith, 1999: 8).

Smith’in üzerinde durduğu en önemli konulardan biri bir düşünce ortaya atılırken o düşünceyi kapsayan tanımın doğru yapılması gerekir. Bu sebepten dolayı çok geniş bir yelpazede milletin ne olduğunu sistematik bir şekilde açıklamaya çalışır. Smith’e göre “millet, tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitleri ve tarihsel anıları, kitlesel bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeleri için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan topluluğudur” (Özkırımlı, 2013:212). Bu tür bir tanım, milli kimliğin karmaşık ve soyut yapısını gözler önüne sermektedir. Milli kimlik kaçınılmaz olarak çok boyutludur; tek bir ögeye indirgenemez.

Öte yandan milletin kökenleri de çok karmaşık olmakla birlikte şu üç soruya verilecek cevap bu karmaşıklığı giderebilir:

- *“Millet kimdir? Modern milletlerin etnik temelleri nelerdir?”*
- *Millet neden ve nasıl doğar?*
- *Millet nerede ve ne zaman doğmuştur? (Özkırımlı, 2013:213)”*.

Smith’e göre “milletin kim olduğu sorusunun yanıtı milletlerin etnik temellerinde aranmalıdır çünkü günümüz milletlerinin çoğu belirli bir etnik topluluğun devamıdır”. Smith’e göre herhangi bir etnik topluluk altı temel özellik sergilemektedir. Bunlar; “kolektif bir isim, bir ortak soy miti, paylaşılan tarihsel anılar, ortak kültürün bir veya birkaç ayırt edici ögesi, belirli bir ‘anavatana’ duyulan bağ, topluluğun önemli bir bölümü için geçerli olan bir dayanışma duygusu” (Özkırımlı, 2013: 213).

Görüleceği üzere bu özellikler ağırlıklı olarak öznel ve kültürel niteliklere sahiptirler. Bu da milletlerin insanlık tarihiyle birlikte var olmadığına işaret sayılmaktadır. Buna bağlı olarak, etnik topluluğun nasıl oluştuğu sorusuna şu şekilde açıklama getirmektedir:

“Etnik toplulukların doğuşuna ilişkin iki yol belirler. Bunlar birleşme ve bölünmedir. Birleşme, farklı grupların bir araya gelip kültürleşmesidir. Öte yandan etnik kimlikler sadece birleşme ile değil, bir topluluğun dinsel ya da siyasi nedenlerle bölünmesi yoluyla da oluşabilir. Smith’e göre etnik kimlikler dayanıklıdır. Ancak özleri sabit olarak yüzyıllar boyu varlıklarını sürdüremezler. Tarih içinde yaşanan bazı olaylar etnik kimliklerde değişikliğe neden olur. Değişikliğe neden olan bu faktörler savaşlar, göçler, sürgünler vb.dir. Ancak etnik kimliğin bu tarihsel süreç içerisinde değişikliğe uğraması onun devamlılığına engel teşkil etmez. Bu noktada devletin örgütlü yapısı ve onun kurumlarının işlevi büyüktür. Ona göre değişim sürecinde asıl etkili olan şey, değişimin, kuşakların birbirinin devamı olduğu düşüncesinin ne derece etkili olduğudur. Etnik kimliklerde kültürel olarak meydana gelen değişimler bireyin zihnindeki devamlılık ve süreklilik düşüncesini yok etmez. Çünkü toplumsal sistemler, eskinin sürekli olan yenilediği geleneklerle,

insanların zihnindeki aidiyet hissini onlara devamlı olarak hatırlatır. Hatırlatma işlevini yerine getiren din, siyaset gibi kurumlardır. Böylece etnik kimlikler tarihsel süreç içerisinde karşılaştığı tüm zorluklardan, kendini yenileyerek kurtulmayı başarır ve varlıklarını sürdürebilme başarısını gösterir.”

Buradan hareketle Smith etnik kültürlerin kendini yenilemesini sağlayan mekanizmaları sıralar. İlk mekanizma ‘dini reform’, ikinci mekanizma ‘kültürel ödünç alma’, üçüncü mekanizma ‘halk katılımı’, son mekanizma ise ‘etnik seçilmişlik mitleri’dir. Bu yapılar etnik toplulukların yüzyıllar boyunca yaşamasını sağlarken ‘etnik çekirdekler’ bu zaman diliminde oluşurlar. İşte tarihsel olarak ilk milletler bu tür etnik çekirdeklerin çevresinde kurulmuştur. “Bu da etnik toplulukların insanlık tarihinin başından beri var olduğu iddiasının doğru olmadığını göstermektedir çünkü toplum üyelerinin sayılan özelliklere verdikleri önem değiştiğinde, toplumun öz bilinci ve üyeleri arasındaki dayanışma da değişecektir” (Özkırımlı, 2009: 219-220).

Smith’e göre iki etnik tip söz konusudur. Bu iki etnik toplum yatay ve dikey toplumlar olarak adlandırılır. Bu tipolojik tanımlama aynı zamanda farklı millet oluşumlarını açıklayan modellere de yardımcı olmaktadır (Özkırımlı, 2009:222). “Yatay etnik toplumlar, genelde aristokratlar ve din adamlarından oluşan, kimi zaman bürokratları, yüksek rütbeli subayları ve zengin tüccarları da içeren toplumlardır. ‘Yatay’ isminin seçilme nedeni bu tür toplumların, üyeleri toplum içinde üst sınıflarla sınırlıken, komşu yatay toplumların yatay toplumların üst sınıflarıyla iyi ilişkiler içinde olmaları (bir tür aristokratik dayanışma), dolayısıyla coğrafi açıdan geniş bir alana yayılmalarıdır. Yatay toplumlar esnek sınırlara sahip olan, ancak toplumsal derinlikten yoksun toplumlardır” (Özkırımlı, 2009: 222). Bu türden toplumlara örnek olarak İngiltere, İspanya, Fransa ve İsviçre’de hâkim gruplar olarak ortaya çıkan aristokratlar olup, diğer toplumsal kesimler egemen kültüre tedrici olarak dâhil olmuşlardır (Smith, 1999: 93).

“Dikey” etnik toplumlarsa yatayın aksine daha halka ait ve derli toplu yapılarıdır. Bunlarda etnik kültürün tüm halk tabakalarına yayılım sergiler ve kültürel farklılıklar toplumsal bölünmeleri desteklemez. Bunun aksine, farklı sınıflar kültüre

bağlı olarak ortak gelenekler etrafında birleşirler. Bunun neticesinde, daha yoğun ve dışlayıcı bir etnik bağlılık ortaya çıkmakla birlikte topluluk içerisinde farklılıklar belirgindir ve bireyleri bir gruba dâhil olmaya itmektedir (Özkırmılı, 2009: 222-223). Bu yapılarda devlet rolünün önemi hissedilmez. Hâkim öge din olmakla birlikte insanlar dini geleneklere uygun yaşam konusunda zorlanırlar.

Ancak dini kültür, hak ödevler ve haklar içeren bir yapının oluşmasını zorlaştırmakla birlikte bu tür uluslarda görev aydınlara düşmektedir. Aydınlar, topluluk için yeni hedefler önermekte ve yeni bir kültür etrafında ulus olmaya ikna etmeye çalışmaktadırlar (Yalçın, 2007: 31). Bir bakıma “entelijensiyanın” temel fonksiyonu edilgen durumdaki toplumu etkinleştirebilmektir ve toplum kendini keşfettiği oranda etnik kültür etrafında bir millet yapısı tesis etmeye çaba gösterecektir (Özkırmılı, 2009: 224).

“Yatay etnik topluluklar esnekliğin yanı sıra dışlayıcı özellik sergilerken, dikey etnik topluluklar aksine halkı içerisine alan ancak katı yapılardır Milletlerin farklı oluşum süreçleri bizi son soruya, milletler nerede ve ne zaman doğmuştur’ sorusuna getirir fakat Smith bu soruyu açıklarken milliyetçilik ile birlikte ele alır ve Milliyetçilik terimini beş farklı biçimde kullanmaktadır:”

- “Milletleri kurma ve ulus-devletleri ayakta tutma süreci olarak,
- Bir millete ait olma bilinci olarak,
- Millete ilişkin bir dil, bir sembolizm olarak,
- Milli iradeye ilişkin bir kültürel doktrin, milli hedeflerin gerçekleşmesine yönelik reçeteleri içeren bir ideoloji olarak,
- Milletten hedeflerini ve milli iradeyi hayata geçirmeyi amaçlayan bir toplumsal ve siyasal hareket olarak” (Özkırmılı, 2013: 219).

Smith yukarıdaki beş farklı tanım arasından en önemlileri olarak dört ve beşinci maddeyi gösterir. Milliyetçiliği, ‘bazı üyelerinin hal-i hazırda ya da potansiyel bir millet olarak gördükleri bir topluluk adına özerklik, birlik, özdeşlik, arayan ve bunu korumaya çalışan ideolojik bir hareket olarak’ tanımlar (Özkırmılı, 2013:219).

Bu tanımdan karşımıza çıkan ve milliyetçilikle paralellik gösteren üç kavram vardır; Özerklik, birlik, özdeşlik. Smith, kuramsal yaklaşımında ulusun kökenini modern dönem öncesine dayandırmakta, milliyetçiliğin ise modern dönemde ve ulusun oluşması sürecinde etkili olduğunu savunmaktadır. Milliyetçiliğe ilişkin tanımsal açıklamaların akabinde Smith, milliyetçilik türlerini değinir. Ona göre iki türlü milliyetçilik türü vardır; toprağa bağlı milliyetçilikler, etnik milliyetçilikler.

Etno-sembolcüler ile ilgili analizlerimizi yaptıktan sonra şimdi de bu yaklaşıma getirilen eleştirilere geçelim;

- “Etno- Sembolcüler kavramları birbirleriyle karıştırırlar,
- Etno- Sembolcüler etnik topluluklarla modern milletler arasındaki farklılıkları yeterince dikkate almazlar,
- Milletler ve milliyetçiliğin modern öncesi dönemde de var olduklarını öne sürerek yorum yanlış yaparlar,
- Etnik kimliklerin değişken bir yapıya sahip olduklarını göz ardı ederler,
- Etnik kimliklerin kalıcılığını abartırlar,
- Etnik bilincin oluşumuna yönelik çözümlenmeleri yetersizdir (Özkırımlı, 2013: 221- 229).”

İKİNCİ BÖLÜM

2. Avrupa’da Milliyetçiliğin Kökenleri ve Gelişim Süreci

Milliyetçilik kelimesi “matbuata yansımış olarak ilk defa, jakobenlere karşıt olan bir Fransız papazı olan Augustin Barruel tarafından kullanılmıştır” (Andrew Heywood, 2010:161). 19. Yüzyılın ortalarına gelindiğinde milliyetçilik yaygın bir biçimde siyasi bir hareket ya da doktrin olarak kullanılmaya başlandı. Buna örnek olarak 1848 devrimini gösterebiliriz çünkü bu devrin temel içeriğini milliyetçilik oluşturur. Milliyetçilik fikri ilk olarak karşımıza Fransız İhtilali esnasında çıkar. Önceki zamanlarda ülkeler “hâkimiyet alanları, prenslikler ya da krallıklar” olarak bilinmekteydi. Ülke sakinlerinin siyasi kimlikleri vatanseverlik ya da milli kimlik duyguları yerine yönetici ya da yönetici hanedanına bağlılıkla şekillenen tebaalardı. Buna karşın 1789’da Fransa’da XVI. Louis’e karşı ayaklananlar halk kelimesinden Fransız Milleti’ni anladılar.

O dönem Jean-Jacques Rousseau’nun halkın kendi kendini yönetme fikrinden etkilenen Fransız halkına göre “tahtın tebaası” Fransız vatandaşlarına ait olmalıydı. Yani millet kendinin efendisi olmalıydı. Fransa’da meydana gelen bu gelişmeler Kıta Avrupası’nda büyük bir kızgınlıkla izlenirken özellikle ulusal birlikleri olmayan İtalya ve Almanya’da milliyetçilik fikirleriyle paralel ilk kez bir milli bilincin doğduğunu gözlemleyebiliriz. Napolyon, Fransız Devriminin temel ilkelerine söylemlerinde ustalıkla yer vermiş ve Avrupa entelektüelleri arasında önemli beklentilerin oluşmasına neden olmuştur. Orta sınıf entelektüel kesim, kısa zaman zarfında Napolyon’un bir devrimci olmadığını, baskıcı ve monarşik bir yönetim biçimini Roma-Cermen İmparatorluğu benzeri olarak kurmayı amaçladığını ve buna bağlı olarak da bir maceraperest olduğunu düşünmeye başlamışlardır. Napolyon Savaşları’ndan sonra Avrupa jeopolitiği milliyetçi beklentileri karşılayamayacak durumdaydı. Savaşlar neticesinde yaşanan yenilgi akabinde Fransa’nın sınırları 1790’lı yıllardaki çizgisine çekilmiş ve bu durum Fransız milliyetçiliği duygularını toplumsal düzeyde harekete geçirmiştir. Yaşananları, bir aşağılanma olarak değerlendiren halk buna tepki verecek şekilde bir milliyetçilik tavrı geliştirmeye başlamıştır. (Öğün, 2000: 27-28).

Tansu (1995:422)'e göre “milliyetçiliğin dönüm noktalarından birisi de Avrupa'ya etkileyecek olan Kırım Savaşları olmuştur. Bu savaştan sonra Avrupa'da iki büyük devlet ortaya çıkmış ve ikisi de toplumsal bağlamda milliyetçiliği farklı tezahürleriyle yaşamışlardır. Bu devletler İtalya ve Almanya'dır. 19. Yüzyılda, Avrupa'da millet ve milliyet kavramlarının tanımlanması, sınırlarının ve niteliklerinin belirlenmesini ele alan birçok tartışmalar olmuştur.

Almanya ve İtalya'da milliyetçilik, en mühim olgusu olan devlet ülküsünden vazgeçerek, farklı devletlerdeki aynı dili konuşan ve aynı kültürü paylaşan insanlar arasındaki kültürel bağılılığı vurgulamakta ve bu topluluklar için ortak bir vatan isteğiyle ortaya çıkmaktadır. Bütünleşik bir kavram özelliği sergileyen milliyetçilik, bir duyuş, mütalaa ve hareket ediş biçimi olarak kendini doğuran koşullara uygun bir misyon yüklenmiştir. Hakikaten, millet ögesinin var olduğu, lakin milli devletin bulunmadığı İtalya ve Almanya'da bir birleştirme akımı olmuştur.”

Oysa milliyetçilik kavramı, koşulların ve yapının gerekli kılması halinde mevcut siyasal birlikten kopup, yeni bir devlet kurmak suretiyle ayrılma şeklinde de kendini gösterebilmektedir (Cihan, 1981: 340). Bu noktada dikkate şayan hususların önemlilerinden birinin de İtalya ve Almanya'da milliyetçiliğin dil ve kültür birliğine dayalı olarak oluşturulmak istenen birlik şeklindeki tezahürüdür. Bu tezahür büyük Alman ideali ve İtalyan despotizmine temel teşkil eden düşüncelerin içerisinde organik unsurlar ne düzeyde yer aldığını göstermektedir.

Milliyetçiliğin hızla yayılması özellikle Osmanlı, Rusya ve Avusturya gibi çok uluslu imparatorlukların milli ve liberal baskılarla yüzleşmeleri neticesinde zayıflama dönemine girmelerine ve yirminci yüzyılda olduğu gibi on dokuzuncu yüzyılda da Avrupa haritasının yeniden çizilmesine neden oldu. 1848 milli direniş hareketleri İtalyan devletlerinde, Çek ve Macarlar arasında ve Almanya'da patlak verdi. O halde diyebiliriz ki, 19. Yüzyıl millet inşası dönemi idi. Özellikle Prusya'nın 1866'da Avusturya'ya karşı, 1870 ve 71 de Fransa'ya karşı almış oldukları askeri başarılar bu tarihte İtalya ve Almanya'yı birleşik devletler haline getirdi. Bununla birlikte, on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru milliyetçilik, mili marş, bayrak, edebiyat ve vatansever şiirler, halk törenleri ve milli tatiller gibi sembollerin yaygınlaşması sonucu, doğrudan bir halk hareketi haline geldi.

Milliyetçilik, okuma-yazma oranlarının ve ilkokulların artması, roman ve gazetelerin yaygınlaşması ile birlikte kitlesel bir dil haline geldi. Tüm bu gelişmelerle birlikte başlangıçta liberal ve ilerlemeci düşüncelerle monarşiye karşı kendi kaderini tayin etme düşünceleriyle ortaya çıkan milliyetçilik zamanla muhafazakâr ve gerici politikacıları da barındırmaya başladı. Sosyalizme karşı sosyal bütünlük, düzen ve istikrar kavramları ile birlikte karşılık veren milliyetçilik, güçlü işçi sınıfını kendisiyle bütünleştirerek sosyal yapıyı koruma yolunda ilerledi.

Bu sebepten ötürüdür ki artık milliyetçilik siyasi özgürlük ve demokrasi zaferleriyle değil, milli onur ve askeri başarılarla kendini yüceltecekti. Bu tarz bir milliyetçilik, yabancı düşmanlığı ve şovenizme dayanan bir ideoloji haline dönüşerek her millet kendisini yegâne ve biricik milletler olarak görmeye başlarken diğer milletleri tehditkâr ve güvenilmez olarak görmeye başladı. Bu düşünceler de 19. Yüzyıl'ın sonlarına doğru sömürgeci yayılım politikalarını beraberinde getirdi.

Zaten akabinde artan sömürgecilik faaliyetleri I. Dünya Savaşı'nın çıkmasına neden oldu. Savaş sonunda, Orta ve Doğu Avrupa'da millet-inşa süreçleri tamamlanarak imparatorluklar dağılarak ulus anlayışına uygun yeni devletler kuruldu. Milliyetçiliğin vatanseverliği ve birlikte yaşama duygularını artıran yanı yok olmuş, özellikle Almanya, İtalya ve Japonya gibi ülkelerde yeni düzen Faşizme kadar götürebileceğimiz bir şekle büründü. Savaşın ardından milliyetçilik, Asya ve Afrika ülkelerine de sıçradı.

İlk olarak Mısır'da görünen milliyetçilik zamanla Hindistan ve Afganistan gibi ülkelerde de sıçrayınca Avrupa'nın sömürgecilik faaliyetleri artık yeni kıtalara yayılmış oldu. Nihayetinde, bu ötekileştirme politikaları beraberinde anti-sömürgecilik faaliyetleri ile birlikte II. Dünya Savaşı'nı da getirdi.

Feodal döneme dair iktisadi bir analizinde Huberman; “Batı ve Orta Avrupa'nın çiftlik arazilerinin büyük bir kısmı malikâne denilen bölgelere bölünmüştü”. Malikâne olarak adlandırılan alanlarda, serfler (köylüler) toprağı ekip biçme faaliyetleri ile uğraşmaktaydılar. Böylece serf-lord ilişkisi malikânelerde şekillenmeye başlamıştır. Huberman'a göre “Latince köle anlamına gelen servustan türeyen serf, köle ile aynı değildir” (Huberman, 1982: 13).

İlk olarak serflerin ailesini bir arada bulundurma hakkı lordların iradesinden bağımsız bir durumdaydı. Öte yandan; “köle her şekilde satılabilecek bir mal iken, serf topraktan ayrı olarak satılamazdı.” (Huberman, 1982: 9-10). Ağaoğulları ve Köker (2004)’e göre “lord-serf ilişkisi feodal dönemde belirleyicilik ihtiva etmekteydi”. Lordlar topraklarını korumak; serfler ise güvenlik içinde yaşama bağlamında birbirlerine ihtiyaç duymaktaydılar.

Ayrıca, “Commendatio adı verilen lord ve serf arasındaki ilişkide lord serfi korurken; serfin de lorda yardımcı olma, çeşitli işlerde ona danışmanlık etme gibi karşılıklı görevleri bulunmaktaydı”. Serflerin ve lordların birbirleriyle olan ilişkilerinin yanı sıra, lordların birer üst lordları bulunmaktaydı ve onlarında en üstü olan bir lord kralla ikili ilişkilere girebilmekteydi. Vasallık adı verilen bu ast-üst ilişkisinde kral, “primus inter pares (eşitler arası birinci)” konumundaydı. “*Bu vasallık ilişkisinin temelinde fevum, feudum vefief olarak biçimlenen beneficium ilişkisi bulunmaktaydı. Beneficium, senyör tarafından vasala belirli bir toprak parçası üzerinde hak tanınması anlamına gelmektedir. Ortaçağ’ın/feodal dönemin siyasal düşüncesi Çifte Kılıçlar Kuramında somutlaşmaktadır.*” (Ağaoğulları, Köker, 2004:188) Kuram, kiliseyi dünyevi otoritenin yürütme, düzen ve adalet sağlama ve ruhani otoriteyi temsil etme yetkisini üzerinde bulundurduğunu savunurken dünya işlerinin idaresinin krallara devrolunduğunu savunmaktadır. Bu da skolastik felsefenin temsilcisi olan kiliseyle kral arasındaki görev paylaşımını vurgulamaktadır (Balkaya, 2009: 24-25).

Josep Llobera, kendi ifadesiyle milletlerin Ortaçağ ulusları olduğunu savunmakta ve bu savını Galya, Britanya, Cermenya, İspanya ve İtalya örnekleriyle desteklemektedir. Llobera’ya göre, “milli kimlik etrafında bir aidiyet Ortaçağ’da mevcuttur ancak; bu durum sınırlı bir topluluğu ifade etmektedir. Millet, Ortaçağ eğitim kurumlarında bazen doğulan ülkeyi, bazen ortak dili, bazen de ikamet esası ile şekillenen toprağı ifade etmekteydi. Ona göre milliyetçilik Ortaçağ’da mevcuttur ancak; modernleşme süreci ile birlikte ‘modern milliyetçilik’ haline dönüşmüştür. Modern milliyetçilikler de, Ortaçağ gerçekliklerinin yeniden oluşturulmuş biçimleridir” (Balkaya, 2009: 25).

Milliyetçilik perspektifinden bakıldığında, mutlak monarşi esasına dayalı ortaçağ feodal yapılanmasının yönetici kısmında birlik oluşturma kaygısının bulunmadığı görülebilecektir. Nitekim yönetilenlerle bir olma ve “ortak bir kimlik” oluşturma kaygısı yönetenlerde bulunmamaktadır. Bunun aksine yönetenler yönetilenlerden üstün ve ayrıcalıklı olduklarını düşünmekte ve onlardan farklı bir dil konuşmayı soyluluk göstergesi olarak nitelemektedirler.

Llobera'nın aksine Gellner, Smith ve Hobsbawm gibi kuramcılara göre; “millet ve milliyetçilik modernleşme sürecinin bir ürünüdür. Bu olgudan hareketle, modernleşme ve modernleşme tarafından üretilen milliyetçilik düşüncesinin arka planında yer alan dinamiklerin incelenmesinde fayda vardır. Modernleşme sürecinin arkasında yavaş yavaş gelişmeye başlayan burjuva sınıfının iktisadi özerkliğe kavuşma macerası yer almaktadır. Orta sınıf olarak da adlandırılan burjuva sınıfının yükselişi 10. Yüzyıldan 15. Yüzyılın sonuna tekabül etmektedir” (Huberman, 1982: 77). Dönemin yönetim biçimi farklı gelişmelerin doğmasında en büyük sebep olarak nitelenmektedir. Buna bağlı olarak Kılıçbay (1997), “1789 Fransız İhtilali ile ortaya çıkan milliyetçilik ile 1838’de ortaya çıkan Sanayi Devriminin bileşimi ortaya sanayi toplumlarını çıkarmış ve bu durum da milliyetçiliğin gelişimini hızlandırmıştır. Kısaca açıklayacak olursak, kavmi bağlılığa ve ulusal varlığa çok eski tarihlerden beri atıflar yapılmakta olduğunu, ancak millet ve milliyetçilik anlayışlarının, fikir sistemi olarak 18. Yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıktığını kabul edebiliriz. Milliyetçiliğin ortaya çıkışı kapitalizmin gelişmesi ile yakından ilgilidir” şeklindeki yaklaşımı ile bu savı desteklemektedir.

Marx ve Engels, modern milleti, kapitalist üretim sistemlerinin feodalizmin yerini almasıyla neticelenen tarihsel seyrin bir ürünü olarak nitelemektedirler. (Özkırımlı, 2009: 43). Temel doktrini “serbest piyasa ekonomisi”ne dayanan Kapitalizm, ticaretle uğraşan kimselerin içerde rakip dışarda ortak olmalarının getirdiği bir milli şura işaret etmektedir. Bu durum, ticaretin milliyetçilik üzerindeki etkisi olarak da değerlendirilebilecek niteliktedir. Milliyetçi düşünceye ilişkin simge ve motifler, ilk olarak Batı Avrupa’da 17. Yüzyılın sonları ve 18. Yüzyılın başları itibarıyla ortaya çıkmıştır.

“Öyle ki, 16. ve 17. Yüzyıl başları Avrupa’sı güçlü mesihçi dinsel milliyetçilik hareketlerine bilhassa Hollanda ve İngiltere’de ama aynı zamanda Bohemya ve Polonya’da tanık olurken, kendinde nihai amaç olarak millet ile ilgili kavramlar, fikirler ve simgeler ve mitler için daha geç bir tarihi, çekirdek doktrin ve ideolojik hareketler için çok daha geç bir tarihi beklemek gerekecektir” (Smith, 1999:137). “Milli karakter”, “milli deha” fikirleri, rekabet halindeki aydınlanmış devletlerde ortaya çıkmış ve Avrupa’nın yeni resmi olarak değerlendirilmiştir. (Smith, 1999: 138). “Bir ideoloji olarak milliyetçilik, 19. Yüzyılın başlarında Güney Amerika’ya, Orta Avrupa’ya, yüzyılın sonuna doğru güney ve güneydoğu Avrupa’ya sıçradı. Yirminci yüzyılın başlarına doğru bazı Asya ülkelerinde de kendini gösterdi. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bağımsızlık hareketlerinin ortaya çıkmasıyla Asya ve Avrupa ülkelerinde sosyalizm ile birlikte güçlendi. Avrupa’da burjuvazinin siyasal yönetimi ele geçirmek için yarattığı ulusalcılık (milliyetçilik), 1789 Fransız İhtilali’nden sonra yalnız Avrupa’ya özgü olmaktan çıkarak, tüm dünyaya yayılan bir ideolojik akım oldu. Batı Avrupa ülkelerinde siyasal yönetimi ele geçirmek için yaratılan bu akım Doğu Avrupa ve Balkanlar’da ulusal bağımsızlık ideolojisi biçimine dönüştü” (Güneş, 1997:114).

Her toplumda farklı bir yansıma bulan milliyetçilik sömürge toplumlarda bağımsızlık mücadelesine bürünürken Avrupa’da ise siyasal yönetimin ele geçirilmesi için verilen bir mücadele görünümü sergilemiştir. Aydın (1993) milliyetçiliğin oluşumunda farklı bir yaklaşım sergilemektedir. Yazara göre; “Oluşumun esas dinamiğini burjuvazi ve kapitalist kurumların teşkil ettiği durumlarda, önce uluslaşma, sonra ulus ve sonra da milliyetçilik ortaya çıkmaktadır ve bunun tipik örneği İngiltere ile Fransa’dır. Esas dinamiğin burjuvazi, küçük burjuvazi ve aydınlar olduğu durumda uluslaşmayı milliyetçilik ve onu da ulus devlet takip etmektedir. Tipik örnekler ise Almanya, İtalya ve Çekoslovakya’dır. Oluşumun esas dinamiğini aydınların, yabancı işgalinin ve sömürgeciliğin oluşturduğu durumlarda önce milliyetçilik ortaya çıkmakta, bunu ulus-devlet izlemekte ve ardından da uluslaşma gelmektedir. Tipik örnekler, Balkanlar, Orta Doğu, Güney Amerika, Afrika ve Asya’da görülmüştür.

Son olarak, esas dinamiğin aydınlar, küçük burjuvazi ve yabancı işgalinden oluştuğu durumlarda önce milliyetçilik ortaya çıkmakta, ardından uluslaşma gelmekte ve en son da ulus- devlet ortaya çıkmaktadır. Örnekler ise, Doğu Avrupa, bazı Balkan ülkeleri, İspanya ve Portekiz'dir” (Aydın, 1993: 76). Görüleceği gibi toplumsal yapının öncelik sıralarına bağlı bir sürecin varlığı söz konusudur. Milliyetçilik fikri kimi zaman son aşamada ortaya çıkarken kimi zaman sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Bazı düşünürlere göre milliyetçiliğin Marx, Weber, ya da Locke gibi kuramcıları olmadığı için bir ideoloji olarak görülmezken bazı düşünürler milliyetçiliğin bir ideoloji kadar etki uyandırdığını söylemişlerdir. Andrew Heywood milliyetçiliği bir ideoloji olarak ele almak için üç probleme çözüm üretmesi gerektiğini söylemiştir.

İlki, “milliyetçilik bazen henüz olgunlaşmakta olan bir ideoloji olarak algılanmaktan ziyade, siyasi bir doktrin olarak tasnif edilir”. Milliyetçiliğin temel argümanı, bütün boyutlarından dolayı, milli-devletle arasında var olan dar bir birliktelikten veya kendi kendini yönetebilme olayından ibaret değildir. Tam tersine, milletin hayati önemini farklı boyutlarla gösteren fikir ve akımların oluşturduğu geniş tarihsel ve sosyolojik bağlam, milliyetçiliğin temel karakterini oluşturmaktadır. İkincisi “bir diğer milletten hoşlanmaması gibi, esas olarak psikolojik bir olgu olarak betimlenir”. Üçüncü olarak, “milliyetçilik şizofren bir siyasi karakter taşımaktadır”. Heywood'a göre “milliyetçi fikir ve teorilerin tanımlanmasına referans olan bazı dayanak noktaları mevcuttur: Millet, organik toplum, kendi kaderini tayin (self-determinasyon), kimlik siyaseti” (Heywood, 2010: 164).

Milletlerin siyasi örgütlenmenin ana ilkesi olması ya da olması gerektiği milliyetçilikte bulunan temel inanç kaynağıdır. Bu bağlamda milletin ne olduğu veyahut nasıl tanımlanması gerektiği konusunda ciddi kuşkular bulunmaktadır. Millet, günlük kullanımda devlet, ülke, vatan, ırk tarzı kavramlarla sürekli karıştırılmıştır. Millet esas itibarıyla, “ortak olarak paylaşılan değerler ve geleneklerin bir araya getirdiği insanların oluşturduğu kültürel varlıklardır” (Heywood, 2010: 165). O halde bu tanımdan anladığımız kadarıyla bir milletin olabilmesi için ortak bir dil, din, etniklik, kültür, tarih ve gelenek gibi kavramları bünyesinde barındırıyor olması gerekir.

Bu durumda genel olarak milletler din, dil, geleneksel hayat tarzı ya da vatan gibi parametrelere hissedilen güçlü ve doğuştan gelen duygusal ve ilksel/özcü bağla kurulmuş olur. Heywood'un geliştirdiği organik toplum modelinde ise milliyetçilerin hemfikir olduklarını söyleyebiliriz. İnsanoğlunu farklı bir bakış açısıyla değerlendirecek olursak, her birinin kendine özgü farklı bir karakter ve ayrı bir kimliğe sahip bulunan milletlerin toplamlarına bölündüğünü söyleyebiliriz. Bu durumun sebebi daha yüksek sadakat ve daha derin siyasi önemin farklı bir sosyal grup ya da kolektif organdan ziyade millet kategorisine atfedilmesidir. Siyasi bir ideoloji olarak milliyetçilik milli topluluk fikrinin milli egemenlik doktrini ile birleştiği Fransız İhtilali ile ortaya çıkmıştır. J.J. Rousseau milli iradenin bir kraliyet veya monark etrafında toplanmasından ziyade halk ile bağdaştırılması gerektiğini söylemiştir. Millet, kendi kaderini tayin eden, siyasi bağımsızlığı bulunan siyasi bir topluluk haline gelmiştir. Bundan dolayıdır ki milliyetçiliğin asıl amacı, ulusal değerlerin hâkim kılındığı bir 'milli devlet' kurmaya çalışmaktır. İki yoldan birini kullanarak milletler bu hedefe ulaşabilirler. İlki birleşme yolu ile milli devletlerin kurulmasıdır. Nitekim Alman milliyetçiliğinde bunun örnekleri defalarca kez görülmüştür. Diğer bir husus, milli-devletler bir milletin kendi kaderini tayin edebilmesi ve yabancı iradeden kurtulması için verdikleri bağımsızlık mücadelesi sayesinde kurulabilirler. Son nokta ise kimlik politikalarıdır. Milliyetçiliğin tüm unsurları doğrudan kimlik meselesiyle ilişkilidir.

Milliyetçilikle kurgulanan hedefler ne olursa olsun vatandaşlık duygusu ile kolektif kimlik duygusuna dayanır. Milliyetçilere göre toprak, dil, din gibi objektif unsurların yanı sıra irade, hatıra, vatandaşlık duyguları gibi sübjektif öğeler de milliyetçiliğin tanımlanmasında önemlilik arz eder. Bu yolla milliyetçilik insanlara bir tarih verir, insanlar için kolektif bir ruh ve sosyal bağlar uydurur ve bireysel varoluşun ötesinde bir ortak kader duygusunu yaratır. Ortaçağın Feodal siyasi seyri özellikle ekonomi hayatındaki hızlı değişimlerle birlikte kendini ana temasını Kapitalizmin oluşturduğu yeni bir çağa bırakmıştır.

Sonuç olarak, milliyetçiliğin Avrupa’da ortaya çıkış ve gelişiminin hangi boyutlarda gerçekleştiğini açıklamaya çalışan ikinci bölümde, asıl ortaya konmak istenen ana düşünce, milliyetçiliğin bu devletlerde hangi görevi tamamlamak amacıyla ortaya çıktığını sistematik bir şekilde analiz etmektir. Bu bölümde asıl anlatılmak istenen ana fikir milliyetçiliğin her ülkede farklı nedenlerle ve farklı görevleri tamamlamak amacıyla zuhur bulduğunu açıklamaktır. Nitekim bu konu açıklanmaya çalışılırken Fransa, Almanya ve İtalya gibi milliyetçiliğin derinden hissedildiği ülkeler üzerinden örneklendirmeler yapılarak kanıtlanmaya çalışılacaktır.

2.1. Fransa’da Yükselen Milliyetçilik: “Fransız İhtilali”

Milliyetçiliğin ortaya çıkışının temelini Fransız İhtilali oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Avrupa ve dünyada milliyetçilik, oluşumu itibariyle Fransız İhtilali’nin öncesi ve sonrası ile ele alınması olayların gelişiminin kronolojik olarak ortaya konulması bakımından gereklilik ihtiva etmektedir. Avrupa, gelişimde belirli bir seviyeye ulaştığında pasif konumdaki halklar uzun yıllarla oluşup olgunlaşan kültürel dilsel bir gelişimle kendilerini göstermektedirler. Bunlarda tarihsel geleceğe sahip oldukları bilinci oluşur ve bu halklar devlet üzerinde denetim kurma arzusu ile politika aracılığıyla kendi kaderlerini tayin etme yollarını aramaktadırlar. Politik bağlamda millet fikrinin doğuşu ve bu yeni bilincin ortaya çıkışındaki milat 1789 yılı ve Fransız Devrimi’dir (Hobsbawm,1995:125).

Giritli (1989) devrimin oluşumu ve devrime giden sürecin olgunlaşmasına istinaden, “Gelişmenin bir sonucu olarak o ana kadar kültürel ve dilsel olarak birlikteliğini oluşturmuş olan belirli topluluklar devlet üzerinde erk sahibi olmayı arzularlar ve siyasi arenada temsil hakkı isterler. Ortaya çıkan bu yeni bilinç ve fikir Fransız Devrimi ile başlatılır. 1789’da Fransa’da başlayan siyasi ayaklanmanın adı olan Fransız Devrimi’ni doğuran sebepler üzerinde tarihçiler aynı görüşte değildirler, kimi bu olayları Aydınlanma Çağı’nın entelektüel bir hareketi olarak görürken, kimileri ezilen sınıfların feodal eziyete karşı halk ayaklanması olarak telakki ederler. Bazıları da Devrimin esas nedeninin 17. ve 18. asrın yetersiz vergi sistemi, Krallığın savurganlığı olduğu” görüşünü dile getirmektedir Ortaçağın kapanıp yeni Çağ’ın başlamasıyla birlikte Rönesans ve reform hareketleri etkisinde yeni bir dönem başlamıştır. İhtilal öncesindeki Avrupa’ya bakıldığında, kilisenin bağınazlığı altında

ezilen halkın varlığından söz etmek mümkün olmaktadır. Ülkeler, derebeylikler şeklinde yönetilmekte ve bu derebeyler halktan ağır vergiler almaktadır. Yönetel yapı ve toplumsal yaşam şartlarının ayaklanma için gerekli şartları bünyesinde barındırdığı açıktır. Öte yandan, Fransa kralı mutlak hâkim olup kudretini tanrıdan almakta ve tanrı adına dilediği uygulamayı hayata geçirebilmekteydi. Bu durum, halkın kralın iki dudağı arasından çıkana göre nefes alıp vermesi seviyesine ulaştığı bir dönem olarak değerlendirilebilecektir. Devlet ve toplum hayatının tek hâkimi olan kraldır ve siyasi ve toplumsal anlamda özgürlükten bahsetmek mümkün olmamaktadır. Öte yandan eğitim papazlar tekelinde bulunmakta ve modernlikten uzak niteliktedir (Eroğlu,1990: 30). Papaz ve soylu sınıfının ayrıcalıkları bulunmakla birlikte ticaretle uğraşan burjuva sınıfı kentlerde yaşamaktaydı. Hiçbir hakkı olmayan halk ise çalışıp vergi vermekten başka bir işe yaramamaktaydı. Bu duruma itiraz etmek ise suçtu ve ağır cezalara çarptırılıyordu.

İhtilalin düşünce öncüleri Diderot ve d'Alembert'in önderliğinde "Ansiklopedistler" toplumun avam tabakasına yeni düşünceler yayıyordu. Demokrasi ve Cumhuriyet anlayışı yavaş yavaş yayılıyor, J. J. Rousseau, Voltaire, Montesquieu gibi düşünürler halkı bilinçlendiriyordu. İhtilal dönemi Fransa'nın siyasal çerçevesini çizdikten sonra şimdi de bu dönemde toplumsal yapının boyutlarını göz gezdirmekte fayda vardır.

2.1.1. Devrim Öncesi Toplumsal Yapı

"Sınıf sözcüğü (class) Fransızcaya 14. İngilizceye ise 16 Yüzyılda girmiştir. Her ikisi de Latince clasis sözcüğünden gelir; clasis sözcüğü ise yurttaşları, sahip oldukları servete göre ayıran çeşitli kategorileri belirtirdi. Sınıf kavramının siyasal bir içerik kazanması 18. Yüzyıl sonundan itibaren İngiltere'de daha sonra da 19. Yüzyılda diğer Avrupa ülkelerinde meydana geldi. Sınıf sözcüğü az ya da çok açık bir şekilde bir anlamda kendi özerkliğini kazanırken, önceki tanımlardan başka şeyler ifade etmeye de başladı ve toplumsal ayırım ve ilişkileri farklı düşünmenin bir anlatım şekli oldu. Sosyolojik ve siyasal düşüncenin önemli bir kavramı haline gelen modern toplumsal sınıf kavramının tarihi bu şekilde başlıyordu diyebiliriz. Asa Briggs'in kullandığı language of class terimi İngiltere'de 18. Yüzyılın son

çeyreğinde ortaya çıktı. 19. Yüzyılın ilk on yılında yayıldı ve 1830'lu yıllarda yaygın bir şekilde kullanılmaya başlandı.”

1772'de ortaya çıkan Lower classes (alt sınıflar) terimini yirmi yıl sonra middling ya da middle classes (orta sınıflar) terimi izlerken, son olarak da bunlara higher classes ve kısa bir süre sonra da upper classes eklenmiştir. Terim birinciler kadar tutulamadı, zira eski sınıflar ifadesi eski toplum içinde kök salmış olanlara daha uygundu. 1813 yılına gelindiğine ise Owen Working classes (işçi sınıfı) terimini kullanan ilk düşünürlerden biri oldu. Sınıf kavramı, ilk olarak kullanılmaya başlandığında devrimci terminolojinin önemli bir terimi olmamakla birlikte çok büyük yankılara neden olmadı. Devrim, yeni deyimlerle birlikte dili zenginleştirmişti fakat yoksul sınıf, halk sınıfı, işçi sınıfı, gibi kelimelerin anlamları muğlak olduğu gibi kullanım alanları da geniş değildi.

Örneğin, 1869 yılında milletvekili Girault'ın “işçi sınıfı” sözcüğünü kullanması Yasama Meclisinde kıyametlerin kopmasına ve milletvekilinin konuşmasını tamamlayamamasına sebep oldu. Buradan da anlaşılacağı üzere sözcük henüz olgunlaşma aşamasına ulaşmamıştı. Anlamdaki bu görece belirsizlik, genel olarak 19. Yüzyılda da görülürken, sözcük çalışan sınıf, zengin sınıf, yoksul sınıf, işçi ve alt-üst sınıfları gibi yeni kelimelerle birlikte kullanılmaya başlayınca kelime içi zenginlik meydana geldi.

17. Yüzyıl monarşisi zamanında Fransız burjuvazisi, İngiliz burjuvazisi gibi çağdaşlaşmanın başını çeken güç değildi. Aksine büyük ölçüde kralın gözünden düşmemek için çalışılıyor, krallığın koyduğu düzenlemelere göre yaşamak ve dar bir alıcı kesimi için silah ve lüks mallar üretimine yönelmiş bulunuyordu. O sıralarda tahtın Fransız siyasal yaşamındaki asıl işlevi, ekonomiye göz kulak olmak, düzeni korumak ve kralın izlediği savaş ve görkem politikalarının gerektirdiği kaynakları sağlayabilmek üzere Fransız toplumundan ne koparabilirse onu koparmaktı. Zamanla bozulan ekonomi ülke sınırları içinde iyiden iyiye hissedilmeye başlandı. Bu krizlerin büyümesi ile ülke içindeki belirli mevkiiler satılmaya başlandı ve böylece burjuvazinin uzun zamandır beklediği an gelmiş oldu.

Endüstri öncesi toplumlarında, bürokrasi üyelerinin tahta bağılılıklarını güvence altına alabilecek bir maaşın ödenmesini sağlayacak ekonomik fazlayı yaratmak ve toplamak hemen hemen olanaksız denecek kadar zor bir işti. Bunun dışında en temel ödeme yöntemi: Belirli toprakların gelirlerinin devlet memurlarına ayrılması veya resmi statüyü kullanma yoluyla kapatılmasına izin verilmesiydi. Ancak bu gibi dolaylı ödeme yollarının merkezin denetimini zayıflatmak ve sömürüyü, halkın tepkisini uyandıracak ölçülere vardırarak gibi tehlikeli yönleri de bulunmaktaydı. Bu karmaşaya Fransız monarşisi, bürokratik mevkileri satarak çözüm üretmeye çalıştı (Burada Osmanlıdaki ‘mansıb’ sistemi hatırlanmalıdır). Bu uygulama Fransa’ya özgü olmamakla beraber Fransız krallarının bu yola başvurmalarının ölçüsü ve uygulamanın, krallık bürokrasisini her isteğini yerine getirmekle kalmayıp, tüm Fransız toplumunun karakterini etkileyen bir nitelik kazanması on sekizinci yüzyıl Fransız toplumunda, tipik olarak Batılı feodalizmin, burjuvazinin ve bürokrasinin ilginç bir karışımını sunar.

Devlet memurluklarının (“ofis”lerin) satılışı, ticaret dönemi kurumlarıyla ticaret öncesi kurumların bu karışımını yansıttığı gibi, bunları bağdaştırma yolunda gösterilen bir çabayı da dile getirmektedir. Devlet memurluklarının satılması uzunca bir süre için, siyasal yönden akıllıca bir yöntem oldu. Bu uygulama yöntemi, burjuvaziye krallık bürokrasisine girme yolunu açtığı gibi krallığın bu sınıflardan müttetikler edinmesini de sağlamaktaydı. Bu uygulama Fransa’ya özgü koşullar altında, kralın erkini güçlendirmekte, eski soyluluğu bir kenara itmekte ve çağdaş bir devletin temellerini atması söz konusu olduğundan feodalizmden gelen engelleri aşmakta başvurulması zorunlu bir yöntemdi.

Ayrıca kral açısından bakıldığında, hem verimli bir gelir kaynağı oluşturuyor, hem de ucuz bir kamu yönetimi yöntemiydi. Bir devlet memurluğunun satılması uygulamada, o mevkiinin babadan oğula geçen bir mülk durumuna gelmesi demektir. Böyle olunca da kral giderek, kendine bağımlı olan görevliler üzerindeki denetimini yitirmeye başladı. IV. Henry’nin yönetimi sırasında, memurluk sahiplerine bir vergi ödeme karşılığında, eksiksiz bir mülkiyet hakkını verdi ve böylece bürokratik mevkilerin bir mülke dönüşmesi onaylanmış oldu.

Bu durumun yarattığı sorunlara bir çözüm getirmek üzere kralların başvurdukları tipik yönetim, bazı memurların yaptıklarını gözetim altında tutmak üzere yeni memurluklar ve müfettişlikler yaratmak idi. Ancak bu mevkiler bile zamanla dolaylı yollardan satılır duruma geldiler. Parayla soylulaşmanın XIV. Louis'nin ölümüyle birlikte yüreklerindeki çılgılığı salıveren “eski” soyluların, bütün 17. Yüzyıl boyunca, uzun uzun itiraz etmelerine yol açtıdır. Soboul'un “aristokratik tepki” adını verdiği şey, görece eski ve çoğu durumda fakir düşmüş bir soyluluğun devlet ve para vasıtasıyla yeni bir yönetici sınıf kurma çabalarına karşı direnişini dile getirir. Bu direniş Soylular ve soylulaşmışlar diye ikiye ayrılmış eski düzen seçkinleri arasında kıyasıya bir boğuşmadan başka bir şey değildir.

Ortaçağın sonlarına doğru özellikle de yeniçağın başlarında altın ve gümüş arzının artması fiyatları yükseltmiştir. On altıncı yüzyılda senyörlerin gelirlerini etkileyen bir bunalımın yaklaşmakta olduğunu gösteren belirtiler vardı. Noblesse Dee'pee (kılıç soyluluğu), yani eski savaşçı soyluları üyelerinin büyük bir bölümü bu gelişmelerden dolayı ağır kayıplara uğradılar. Ekonomik dayanaklarının çökmesi, krallarla onların hizmetindeki yetenekli bakanların, krallık otoritesinin doruğuna, XIV. Louis'nin uzun yönetimi (1643-1715 yılları) arasında ulaşan bir süreçle genişletebilmelerini kolaylaştırmış oldu. Soylular tüm bu olumsuzluklara rağmen yazgıları olarak ifade edilen bu duruma sessizce boyun eğmediler. Bir yıkımla karşı karşıya kalınca, aralarından birçoğu, yüz geri edip rantıye olmaktan vazgeçmeye ve malikânelerini yeniden kurmaya kalktılar. Ancak böyle bir politikaya olanak verecek temelden, örneğin İngiltere'deki yün ticaretine benzer bir olanaktan genellikle yoksundular.

Tüm bu gelişmeler Noblesse Dee'pee'nin karşısında Noblesse Dee Robe diye burjuvazinin temellerini oluşturduğu bir kavramın ortaya çıkmasına sebep oldu. Burjuvazi kelimesi 12. Yüzyıldan beri kullanılmaktaydı ve burjuva bir anlamda bir kentin ayrıcalıklı hemşerisi anlamına gelmekteydi. Fransız bölge ve kentlerine göre kelime ancak 16. Yüzyılın sonu veya 17. Yüzyılın başlarında yayılmaya başlamış, asıl ününü ise 18. Yüzyıl'da Devrimle birlikte yakalamıştır. Burjuva sınıfı, toplumsal yükselmenin birinci basamağını köylülerin oluşturduğu tarımsal ilişkiler ile serbest denilen meslekler arasındaki, aşılması güç düzey farkı oluşturmaktadır. Bu serbest

meslekler her şeyden önce hukuk alanına ait olmakla birlikte Avukatlık, noterlik ve dava vekilliği gibi meslekleri kapsamaktadır. Şehrin türedi soyluları yani burjuvalar saray soyluluğuna özenmemektedirler. Onlar silahlara, ava veya düellolara karşı hiçbir hayranlık beslememektedirler, aksine bilgelikten ve kültürden yoksun olarak kabul ettikleri bu insanların yaşama tarzını küçümsemektedirler. Saray soyluluğu cübbe soyluluğunun karşısında sürekli dikilmektedir.

O sıralar Noblesse de robe Fransa'nın kaderi üzerinde çok büyük bir ağırlık yapmaya devam etmektedir. Tutunabilmek için bütün hiyerarşileri kullanmaktadır: Toprak hiyerarşisi (senyörlüğe dayalı), Kilise hiyerarşisiyle, devlet hiyerarşisi (kâhyalık, başkanlık, parlamentolar, kral meclisleri) bunlara ek olarak yararı uzun dönemde ortaya çıkan kültür hiyerarşileridir. George Huppert' e göre bu Noblesse de Robe, 16. Yüzyıldaki kökenlerinden Devrim'e kadar, "onun kültürünü yaratıp zenginliğini yöneterek hem Ulus'u, hem de Aydınlanmayı icat ederek, Fransa'yı icat ederek" Fransa'nın kaderinin göbeğinde yer almıştır. Kentlerde servet yapmaya başlayan ve sıkıntıya düşen soyluların topraklarını ele geçirmeye çalışan burjuvazi üyeleri, özellikle tahıl ve şarap ticaretindeki başarıları onları Noblesse Dee Pee karşısında daha da güçlü konuma getirdi. Tarihteki hiçbir olay geceden gündüze meydana gelmez. Her olayın iç ve dış dinamiklerini oluşturduğu sebep sonuç ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim Fransız İhtilali de bu ilişkiden nasibini almıştır. Özellikle 14. Louis ile birlikte gelen aşırı mutlakiyetçilik toplumsal, ekonomik ve siyasal durumu yeniden düzenleyerek beraberinde birtakım problemleri de getirmişti.

2.1.2. Mutlakiyetçiliğe Karşı Devrimin İlanı

18. Yüzyıllara gelindiğinde ekonomide birtakım yapılan iyileştirilme programları halkın beklentileri ve zenginleşme ile doğru orantı da olmayınca devrim alttan alta körüklenmeye başlanmıştı. Alexis de Tocqueville'nin de işaret ettiği gibi, devrimler, işler kötüye gittiğinde nadiren başlar, buna karşılık, çoğunlukla iyiye doğru giderken meydana gelirler (Roskin, 2011: 111).

1789 baharına gelindiğinde ise Kral XVI. Louis 175 yıldır unutulmuş Estates General'ı topladı. Kısa bir süre meydana gelen ekmek artışlarından sonra halk, 14 Temmuz 1789'da Bastille'e hücum etti ve bu olay anında kral tarafından duyularak

devrimin meşhur olan ilk sözleri ağızlarından yankılanıyordu; Non, Sire, c'est une revolution (Roskin, 2011: 111).

Toplumun yükselen burjuvaziye karşın yeni güç dengesi tesis edemeyen parlamento, 17 Temmuz 1789'da ayaklanan halkın desteğiyle "Kurucu Meclis"e dönüşmüş ve Amerika ile benzer şekilde İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisini ilan etmiştir". Millî egemenlik temelli bir Anayasa ilan eden meclis iktidarın, halk tarafından seçilecek bir parlamento ve kral arasında paylaştırmıştır (Sander, 1994: 120).

Bu bildirinin temel savı; "İnsanlar özgür doğar ve özgür, eşit haklara sahip olarak yaşarlar; özgürlük, mülkiyet, güven ve baskıya karşı koyma, doğal ve kaldırılmaz haklardır; her türlü egemenliğin asıl kaynağı halktır; özgürlük, başkalarına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmek demektir; her yurttaşın, ister kişisel olarak, ister temsilciler aracılığıyla, yasa yapılmasına katılma hakkı vardır; tüm yurttaşlar yasa önünde eşittirler; yasanın belirttiği durumlar ve öngördüğü yöntemler dışında hiç kimse suçlanamaz, tutuklanamaz ve alıkonamaz; hiç kimse suçtan önce yapılmış ve onaylanmış bir yasadan başka yasayla cezalandırılmaz; hiç kimse düşüncelerinden ötürü kınanamaz; her yurttaş, bu hakkını kötüye kullanmış olmanın getireceği sorumluluk kendisine ait olmak üzere, dilediği gibi konuşmakta, yazmakta, yayınlamakta özgürdür... (Kışlalı, 1993: 17).

1791 yılında Milli Meclisin kurmuş olduğu anayasal monarşi İngiltere'deki durumdan çok farklı bir şekilde gelişmişti. Fransız anayasal monarşisi, bir yandan mutlak iktidarı tekrar elde etmek isteyen kral ve bazı aristokratlar, diğer yandan radikal bir devrim isteyen ve jakoben diye adlandırılan bir militan hizip tarafından el altından çöktürüldü. Jakoben diye adlandırılan bu grubun çığılığı ise 'Liberté, Egalité, Fraternité (özgürlük, eşitlik ve kardeşlik) şeklindeydi (Roskin, 2011: 112).

"Bildiri mutlak monarşinin baskısı altında yaşamaktan yorulan bir toplumun özgürlük için başkaldırısıdır. Ancak bu başkaldırıyı başlatan halkın tüm sınıfları değil, burjuva sınıfıdır". Bildirinin ilanından sonra, Fransa'dan kaçmak isterken yakalanarak Paris'e getirilen Kral'a bazı Avrupalı soylular sahip çıkmaya kalkışınca ihtilalciler 20 Nisan 1792'de "Fransız İhtilali Savaşlarını" başlatmışlardır. Kral ve

Kraliçenin hıyanetlerine ilişkin söylentiler üzerine halk Tuileries Sarayı'na kanlı saldırı düzenlemiştir. 21 Eylül 1792 tarihinde, meclis Monarşiyi kaldırarak, Birinci Cumhuriyeti ilan etmiştir.

Nihayet, 1794 yılında, devrimci takvimin thermidor ayında, sıranın kendilerine gelebileceğinden korkan Robéspierre'in yoldaşları, bu defa giyotine Robéspierre göndermeleri ile birlikte terör döneminin sonunu getirmiş oldular. Bütün bu karışıklık içinde, tutarlı tek kurum, ordu özellikle de İtalya ve Mısır'daki Fransız ordularına komutanlık etmesiyle ün salan genç topçu subayı, Korsikalı Napoléon Bonaparte oldu. 9 Kasım 1799'da Napoléon, bir hükümet darbesi ile yönetimi ele geçirerek gerçek bir askeri monarşi sistemini oluşturmuştur (Giritli, 1989: 540). Napoléon'un şanı tüm Avrupa'ya hızlı bir şekilde yayılmaya devam ederken, hem sivil reformlarda hem de savaşlarda yıldızı parlayan Napoléon, 1804 yılında imparatorluk tacını giymiştir.

Fransız Devriminden önce başlayan milliyetçilik düşünceleri devrimle birlikte büyük bir ilerleme kaydederek artık ulusların kendi kaderlerini belirlemesindeki en büyük güç olmuştur. Nedenleri ve sonuçları bakımından Fransız Devriminin milliyetçilik ve ulus devletler gibi kavramların oluşmasında en önemli etkenlerden biri olurken çok uluslu imparatorlukların da yıkılmasına sebep olduğunu söyleyebiliriz. Başlangıçlarda monarşilerin içindeki etnik kökenlerin haklarını korumaya yönelik ortaya çıkan milliyetçilik bu tarihlerden itibaren devlet içi etnik kökenleri ayrıştırıcı ve ötekileştirici rol üstlenmiştir. Bundan dolayıdır ki, milliyetçiliğin yanlış anlaşılması tarihte eşi benzeri bulunmayan yıkımlara sebep olmuştur.

Yanlışları veya doğrularıyla devrim dünyada yeni bir başlangıcın olduğunu herkese derinden hissettirmeye başlamıştı. Başlangıçta problemin Fransız iç işleri ile ilgili olduğunu düşünen Osmanlı nitekim devrimden sonra en çok etkilenen devletlerden biri olmuştur. İhtilal sonrası ilan edilen Beyanname ülke içindeki bütün vatandaşlara yönelik özgürlükçü içerikler taşırken, aynı özgürlükler ortaçağın hâkim olduğu feodal düzenin yıkılmasını sağlamıştır. "1789 Fransız İhtilali'nin İnsan ve Yurttaş Hakları Beyanname, egemenliğin millete ait olduğunu ileri sürmüştür" (Güngör: 1998: 132).

İlk olarak milleti temel alan bu yaklaşım önce Batı Avrupası'nı, sonra başka ülkeleri, daha sonrada Osmanlı devletini derin bir şekilde etkilemiştir. Fransız inkılabının sonuçları bağlamında Lewis (2004) "Batı tekâmülleri içinde, İslam Dünyasında gerçek bir etkide bulunan ilk büyük fikir akımıdır.

Hıristiyanlık Dünyası ve İslam Dünyası savaşta ve barışta olsun sürekli karşılaşmalarına ve etkileşmelerine rağmen Rönesans ve Reform gibi Avrupalı hareketler Müslüman milletler üzerinde fazla tesirli olmamıştır. Buna rağmen tüm dünyayı derinden etkileyen Fransız inkılâbı Müslüman Dünyası'nı da etkilemiştir" şeklinde daha sonra Osmanlı üzerinde etkili olacak sonuçların ilk aşamalarına dikkat çekmektedir. Ahmet Mumcu, "Fransız İhtilali'nin beşeriyete açtığı düşünceler sonucunda, bilhassa Avrupa'da daha da sistemleştirilmiş ve siyasi vasıfları daha bariz yeni fikir akımları ortaya çıkmış ve günümüze kadar sürmüştür" demekte ve devrimin ürettiği yeni akımları, "anayasacılık, milliyetçilik, cumhuriyetçilik ve demokrasi" şeklinde sıralamaktadır (Mumcu, 1982: 76-82).

Fransız devrimi ile birlikte ortaya çıkan birçok yeni akımın cumhuriyetçilik, anayasacılık, demokrasi ve milliyetçilik etkileri, Müslüman dünyasında karşılık bulmuş ve daha önceki dönemlerde Avrupalı hareketlerin uyandıramadığı etkiyi ortaya çıkarmıştır. Siyasi Tarih içinde bir dönüm noktası sayılan 1789'daki Fransız Devrimi, sadece Avrupa değil, dünya siyasi dengelerini de köklü biçimde etkileyen sonuçlara sebep olmuştur. Bu sonuçların bir bölümünün 21. Yüzyılda bile dünyanın çeşitli yerlerinde etkisini sürdürdüğünü söylemek Fransız Devrimi'nin önemini vurgulamak açısından yerinde bir tespittir. Fransız İhtilalinin çok öncesinde ortaya çıkan millet anlayışı Fransız İhtilaliyle birlikte siyasi bir nitelik kazanmıştır. Başlangıçta ihtilalciler milleti temsil ettiklerini ve kral ve soyluların karşısında milletin değerlerine sahip çıktıklarını düşünmekteydiler. Fakat bu değerler ilerleyen zamanlarda milli meclis, milli ordu, milli bayrak, milli marş gibi olgular ve sembollerle milliyetçiliğin bir ideoloji haline gelmesine neden olmuştur. Avrupa'da yayılan milliyetçilik hareketleri ile birlikte tüm milletlerin kendi ulus-devletine sahip olması gerektiği fikri yaygınlaşmıştır. Nitekim bu düşünce de çok uluslu devletlerin parçalanması ve üniter yapılı devletlerin kurulmasına neden oldu.

2.2. Alman Ulusal Birliğinin Sağlanması ve Milliyetçiliğin Etkileri

İngiltere’de iktidar, sivil özgürlüğe, sınırlı devlete ve parlamento yönetimine doğru yükseliş, halinde hareket eden bir anayasal monarşiyi doğuracak biçimde, kral ile soylular arasında dengede kalmıştı. Fransa’da ise Fransız krallar, merkezi bürokratik bir devlete yol açacak şekilde gittikçe gücü daha fazla kendilerinde topladıklarından mutlakiyetçi dengeyi bozmuştu. Almanya’da ise işler daha farklı ilerliyordu. 13. Yüzyıl’da imparator sadece göstermelik bir yönetici konumundayken, buna karşılık prensler ve önde gelen din adamları ise devletçikleri uygun gördükleri gibi yönetir durumdaydılar. Bu karmaşık durum düzenli bir dengeye gelene kadar soylular gittikçe iktidarı ele geçirir duruma geldiler. Bu dönemde Almanya bir tek ülke değil, yüzlerce bağımsız prenslikler ve şehirlerden oluşan, karmaşık dengeli bir yorgandı (Roskin, 2011: 199). O halde kimdir bu Almanlar şeklinde bir soru yöneltecek olursak, Nazi ırk teorisinin aksine Almanlar, Avrupa’nın herhangi bir halkı gibi, bir etnik karışımın ürünüdür.

Romalıların tanıdığı asıl Almanlar, özellikle askeri alanda Romalılaştırılmış olan çeşitli barbar kabilelerin bir derlemesiydi. 4. Yüzyıl’da Hunların büyük istilaları sonrası Asya’dan Avrupa’ya yapılan büyük göçte yerleşik hayatta olan halkla karışımları sonucunda yeni kabileler ortaya çıkmıştır. Bu kabilelerden biri ve en önemlisi olan Cermenler, Roma İmparatorluğu ile yaptıkları savaşta onları bozguna uğratmışlardır. Roma Katolikleri ile Protestanlar arasındaki bölünme, Almanya’nın parçalanmasını şiddetlendirdi. 16. Yüzyıl başlarındaki Protestan reformcu Martin Luther, Roma kilisesinin kokuşmuş ve imansız olduğunu anlatarak o dönem Almanya’sındaki pek çok insanla aynı duyguyu paylaşmıştır. Geliştirdiği düşünceler zamanla Lutheranism adı altında anılmaya başlandı ve özellikle Kuzey Alman Prenslüklerinin Roma’ya vergi ödememesi konusunda halkı bilinçlendirmeye yoluna soyundu. O dönemlerde Güney Almanya ve Rhineland çoğunlukla Katolik, kuzey ve doğu ise ağırlıklı olarak Protestan oldu. İlk olarak 1545-1555 yılları arasında başlayan din savaşları sonraki süreçte tüm Almanya’ya yayılır hale geldi.

1806’da Fransa’nın Prusya’yı dışlayıp “Ren Federasyonu ”nu kurmasıyla Alman milliyetçiliği için zemin oluşmuştur. 1815 “Viyana Anlaşması” ile “Ren

Konfederasyonu'nun yerini "Germen Konfederasyonu" almıştır. (Öğün, 2000: 41). Din savaşları bastırılmaya çalışırken çok daha kötüsü olan "Otuz Yıl Savaşları" Habsburglar'ın iktidarlığını sağlamlaştırmaya çalıştığı sırada patlak verdi.

Otuz Yıl Savaşları da kendini tarihin en kötü savaşları sıralamasında bulmuştur. Diğer taraftan İtalya'nın bütünleşme problemleri ile Almanya'nın uluslaşma sorunları arasında ciddi benzerlikler bulunmaktaydı (Öğün,2000: 41). 1848 devrimleri tıpkı İtalya'da olduğu gibi Almanya'da da beklentileri karşılayamamıştı. 1848 devrimlerinde gelen başarısızlık Alman birliği yandaşlarını Prusya'yı desteklemesine ve Prusya odaklı güçlü bir merkez kurulmasına neden oldu. 18. Yüzyıl'a gelindiğinde Baltık kıyıları, Silezya ve Rhineland'ın bazı kısımlarını içine alan bölgede Doğu Almanya'dan fetihlere başlayarak güçlü bir devlet doğdu: O devlet Prusya'ydı. Disiplinleriyle ve ayrıntılara gösterdikleri dikkatle ünlü olan Prusya, modern Almanya'ya hem askeri hem de sivil yönetimde bir mükemmellik arzusunu katmıştır. Nitekim Voltaire Prusya hakkında "Prusya ordusu olan bir ülke değildir, ülkesi olan bir ordudur" sözlerini söylemiştir. Bu dönemlerde Almanya'nın neredeyse tümünde otoriteye itaat, bir Alman karakter özelliği haline gelmiştir. Alman halkının kökenleri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra şimdi de Almanya'da milliyetçiliğin nasıl oluştuğuna geçeceğiz. Almanya 18. Yüzyıl'ın sonuna gelindiğinde bile halen üç yüzden fazla devletçiklere ayrılmıştı.

Prusya ve Avusturya bunların en güçlüleri konumundaydı fakat her ikisi de o dönemlerde Avrupa'ya büyük korku saran Napoléon için çerez niyetindeydi. Liberalizm sözleriyle Avrupa'ya yayılan Fransız Milliyetçiliği başlangıçta Avrupa'da hoş karşılandı fakat bu yayılmacı sözler liberalizm ile sınırlı olmadığı için zamanla tehlikeli bir hal aldı. Fransızlar, İşgal ettikleri her topraklara liberalizmin yanında 'izm'ler içinde ki en bulaşıcısı olan milliyetçilik fikrini de götürdüler. Milliyetçilik öylesine bulaşıcıydı ki bir ülkeye bulaştı mı ertesi gün komşu ülkeye de bulaşacak tarzda hızlı ilerliyordu. Nitekim çok geçmeden Avrupa'da başta İspanya, Almanya, İtalya ve Rusya gibi devletler olmak üzere tüm Avrupa Fransız Milliyetçiliği karşısında ateşlenmeye başlamıştı. 19. Yüzyıl'a gelindiğinde ise milliyetçi Alman entelektüelleri, diğer halklardan üstün bir Cermenik kabile ruhunu ima eden ve Volk (halk) ile Geist (ruh) kelimelerinin bir kombinasyonu olan Volksgeist'tan söz

ediyorlardı (Roskin, 2011: 204). Nitekim bu düşünce zamanla Alman halklarının daha fazla toprak sahibi olmayı hak etme isteğini icat ederek sömürgecilik anlayışının çıkış noktasını oluşturdu. Milliyetçilik ve liberalizmden etkilenen Alman düşünürleri doğal olarak modern, birleşmiş ve tek bir ülke istiyorlardı.

1848 Devrimi'ni fırsat bilen Alman liberal ve milliyetçi düşünürler birleşik ve demokratik bir Almanya kurmak üzere Frankfurt'ta toplandılar. Berlin'e gönderilen heyette o dönemin Almanya kralı bu isteklerin mümkün olamayacağını söyleyerek geri çevirdi ve Frankfurt'ta toplanan Milli Meclis boşaltıldı. Kralın bu tutumu Almanya'da milliyetçiliğin hızlı bir şekilde yayılmasına neden oldu fakat o dönem Almanya'sında milliyetçilik halkın oluşturduğu alt tabakadan değil Prusya'nın hâkim olduğu üst tabakadan yayılma eğilimi göstermekteydi. "Alman devletleri arasında 1834 yılında kurulan gümrük birliğinden Avusturya'nın çıkarılması çatışmanın yolunu açmıştır. Prusya'yı Avusturya ile savaş yapma konusunda yüreklendiren olay 1859'da Avusturya'nın, Fransa'nın desteklediği bir İtalyan devleti olan Piyemonte ile yaptığı savaşta yenilmesidir. İtalya'nın birleşmesinde motor güç rolünü oynayan Sardunya iken, Almanya'nın birleşmesinde itici güç Prusya olmuştur" (Öğün, 2000: 42).

Kadıoğlu (1991), Alman milliyetçiliğine ilişkin olarak "Alman Milliyetçiliğinin bir ayırt edici özelliği yani önce milliyetçiliğin ortaya çıkması, Fransız Milliyetçiliğinin millî devletle eş zamanlı olarak ortaya çıkışı göz önüne alınırsa açıklık kazanır. Alman Milliyetçiliğinin bu özelliği millet ve millî devlet kavramlarının yapısal ve zamansal olarak ayrışmasına sebep olmuştur. Bunun neticesinde milliyetçilik Fransa'da olduğu gibi siyasi bir kavram olarak değil de etnik ve kültürel bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu süreçte etnik ve kültürel birlik belirleyici olurken siyasal birlik bunlardan türemiş ve ikincil bir kavram durumuna düşmüştür. Fransız Milliyetçiliğinin gelişiminde bu durumun tam aksi bir gelişme gözlenmektedir" şeklinde bir yorum getirmektedir.

Buna rağmen on dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde Almanya gecikmiş olsa emperyalist bir güç olduğunun farkındaydı. "Ulusal devlet oluşumu öteki Avrupalı Devletlere nazaran geç kalmış olduğu gibi, emperyalist dünya düzeninden hisse kapmada da geç kalmıştır. Bismarck dönemi Almanya'sının dünya siyasetinde söz

sahibi olmaya başlaması, milletçi ve yayılmacı ideolojinin devlet ideolojisi haline geldiği zamandır” (Ahlers, 1997: 104).

Milliyetçiliğin Almanya’da derin bir ırkçılık görünümü aldığı dönemler Hitler’in de içerisinde yer aldığı sağcı parti iktidarları dönemlerine denk gelmektedir. Kökenleri 19’ncü yüzyıla uzanan anti-modern ve anti-semitik “Völkisch“ hareket de bu sağcılarla kendisini göstermiştir. II. Dünya Savaşı’ndan daha öncelere dayanan ırkçı örgütlenme hareketlerinin hepsinde ortak olarak "Cermen soyundan gelme" (germanischer Abstammung) özelliğinin belirleyici unsur olduğu görülmüştür. Buna örnek olarak 1912 yılında kurulan ve gizli bir örgüt olan “Germanenorden“ (Cermen tarikatı), Cermen soyundan olma koşulunu üyelik koşulu olarak kabul etmiştir. Bunun yanı sıra tarikat üyelerinde sarışın, mavi gözlü ve açık tenli olma zorunluluğunun yanı sıra sakat olanlar da tarikat üyeliğine kabul edilmiyor, üyelik başvurusunda bulunanın ve eşinin soy bağları araştırılarak uygun bulunması halinde tarikata kabul ediliyordu (Goodrick-Clarke, 1997:116).

İrkçılığın Almanya’da siyaset içerisinde hâkim bir konuma yerleşmesi Nasyonal Sosyalizm ile olmayıp bunun öncesinde 19’uncü yüzyılın ikinci yarısında çoğalan ırkçı ideolojilere kaynak ve destek niteliğindeki bilimsel çalışmalar ve etnik haritalar oluşturulması öncüller olarak ortaya konulan davranışlardır. Avrupalı beyaz adam olgusu ırklar hiyerarşisinin tepesine yerleştirilmişti. 19’ncü yüzyıl ırkçılıkla çevrili atmosferinde gelişen “völkisch-antisemitik” hareketle Nasyonal Sosyalizm arasında belirgin bir şekilde birbirinin devamlılığı göze çarpmaktaydı. İhtilalin, özgürlük, eşitlik ve kardeşlik sloganları ve İnsan Hakları Beyannamesi, liberalizm ve demokrasinin temelini oluştururken siyasi batılılaşma tarihinde mühim bir yere sahip olmuştur. Napolyon bu akımın Avrupa’da ilk ve etkili yayıcısıdır. Napolyon tüm Avrupa’ya korkusunu salarken Alman milliyetçiliğe ona tepki olarak doğmuş, otoriter ve tutucu bir temelde gelişmiştir (Armağan, 1990: 10).

Alman milliyetçiliği, “Almanların tek bir bayrak altında birleşmesini amaçlayan bir fikir olarak Prusya’nın 1871’de Alman birliğini sağlamasından çok önce ortaya atılmıştır. Ren’den Karadeniz’e kadar uzanan bir iktisadi bölgenin, henüz varlığı ortaya çıkmamış potansiyel imkânlarını, iktisatçı Friedrich List açıklamıştı. Amerika’ya giden Alman göçmenlerinden birisi olan Friedrich List bu

ülkede gördüğü ekonomik alandaki gelişmeye hayran kalmış ve hayalini kurduğu Alman Birliğinin ancak bu temelde sağlam sonuçlar verebileceğini düşünmeye başlamıştır. List, bir süre sonra Amerika Birleşik Devletlerinin Almanya elçisi olarak anavatanına dönmüş ve burada liberal İngiliz ekonomi anlayışını şiddetle eleştirerek, ekonominin ancak milli bir temeli olabileceğini savunan yazılar yazmaya başlamıştır” (Öğün, 2000: 38). Alman birliği taraftarları, başarısız olan 1848 devrimlerinin sonrasında Prusya’yı desteklemişler ve bu dönemde Prens Otto Von Bismarck Dışişleri Bakanlığı ve Başbakan Yardımcılığı gibi önemli görevlerinin ardından tutucuların yardımıyla 1862’de imparator tarafından şansölyeliğe atanmıştır. “Alman birliğinin kurucusu Prens Otto Von Bismarck’ın milliyetçilik anlayışı muhafazakâr ve otoriter nitelikteydi. Bu tür milliyetçi temayüller güçlü bir kültürel öge içeriyordu. Bazı ülkelerin üniversitelerinde ulusal edebiyat, tarih ve kültür alanlarında bilim dalları ilk kez bu dönemde kuruldu, ayrıca akademik alanda Latincenin yerine her ülkenin kendi resmi dili kullanılmaya başlanmıştır” (Ana Britannica, 1989: 93).

1862’de Prusya’nın başbakanı olan Otto Von Bismarck bile milliyetçi değil, Prusya önderliğinde güçlü bir Almanya’nın kurulabileceğini öne süren muhafazakâr bir Prusya hizmetkârıydı. Bismarck, döneminin büyük sorunlarını çözmek için askeri silahlarını kullandı ve 1864’te Danimarka’yı, 1866’da Avusturya’yla ve 1870’te Fransa’yla savaşarak ülkeyi Prusya önderliğinde birleştirdi. Fransa savaşından sonra ise İkinci Reich ilan edildi. 1871’den 1918’e kadar İkinci Reich, bir demokrasi değildi. Yasama organı olan Reichstag, sadece bütçeyi kabul veya reddetmek biçiminde bir güce sahipti. Şansölye parlamentoya karşı sorumlu değil, kendi bakanlıklarını kendi seçecek kadar güçlü konumdaydı. Siyasi anlamda bu denli gelişmeler yaşanırken ekonomik anlamda ise geri kalan Almanya, özellikle sanayi alanında yapmış olduğu adımlarla hızlıca büyüme eğilimi gösterdi. Özellikle Ruhr bölgesi, duman grisi bir iş alanına dönüştü. Sanayinin gelişmesiyle birlikte, militan ve iyice örgütlenmiş bir Alman emek hareketi ortaya çıktı. 1863’te Ferdinand Lasalle kısmen bir sendika, kısmen de bir parti olan Genel Alman İşçiler Birliği’ni kurdu ve 1875’te bu grup dünyanın en eski ve başarılı olan sosyal demokrat partilerinden biri olan Sozialdemokratische Partei Deutschlands (SPD)’ye dönüştü (Roskin, 2011: 205).

Zamanla Almanya'nın en büyük partisi konumuna gelen SPD Marksist kökenlerden kopup revizyonizme yani sosyalizmin radikal devrimler yerine demokratik yollar vasıtasıyla tedricen ilerleyebileceği fikrine doğru yönelerek ılımlı şekilde büyüdüler. Ancak, Nasyonal Sosyalist Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte ırkçılık yeni bir boyuta ulaşmış; ırklara göre insanları sınıflandırma ve yok etme devlet politikası şeklinde düzenli, planlı ve programlı olarak uygulanmaya başlanmıştı. 20'nci yüzyıl başları itibariyle sanayi devletlerinin var olan modern bürokrasilerinin gücü ve yakılan insanların saçlarının telinden dahi faydalanabilecek düzeye ulaşmış olan teknoloji ürünleri, bu politikaların uygulanmasına olanak sağlıyordu. Bununla birlikte, sayısız insanın hayatına neden olan bu politikaların hukuka uygunluğu o dönemde rahatlıkla savunulabilmekteydi (Staff, 1964'den akt. Asker, 2012: 80). Sergilenen bu ırk temelli hassasiyet Thule Topluluğu "Thule Gesellschaft", 5 Ocak 1919'da kurulan Alman İşçi Partisi (DAP), Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) gibi oluşumların çekirdek yapılarında da bulunmaktaydı.

DAP'ın kurucusu olan Anton Drexler, "Judenrein" bir parti kurulmasından bahsettiğinde bu fikri çevresince olumlu karşılık görmüş ve akabinde DAP'ı kurmuştur (Kershaw, 2007:155). Ardından, 24 Şubat 1920'de DAP'ın adı NSDAP şeklinde değiştirilmiş, Nazi ideolojisinin temelini oluşturan 25 maddelik bir programla siyasi yapı içerisindeki faaliyetlerini devam ettirmiştir. Bu maddelerde Alman vatandaşlığına ilişkin "Sadece Yurttaş Vatandaş olabilir. Herhangi bir mezhebe bağlı olmamak koşuluyla sadece Alman kanından olanlar Yurttaş olabilir. Bu nedenle Yahudiler Yurttaş olamazlar" ifadesini içeren 4'üncü madde "Vatandaş olmayanlar Almanya'da sadece misafir olarak yaşayabilmelidir ve Yabancılar Yasasına tabi olmalıdır" şeklindeki 5'inci madde (Asker, 2012: 80), partinin ırkçılık noktasındaki yaklaşımını toplumsal hayat içerisine ne şekilde aktaracağını da göstergesi niteliğindedir.

Bu politikaların uygulayıcısı hatta politikalarından daha da ön plana çıkan isim olarak dünya tarihine geçen Adolf Hitler, 1933 yılında başbakanlığa atanmış ve bu durum Almanya açısından bir iktidar değişikliğinden çok daha fazlasını ifade etmiştir.

Yaşanan bu gelişmeyle birlikte yeni dönem başlamış, Hitler'in politikaları ile toplumun her kademesindeki muhalif yapıların tasfiyesi şeklinde uygulanan "Almanya'nın nazileştirilmesi süreci" başlatılmıştır. Böylelikle, Nasyonal Sosyalizm'in temel ilkelerinin bir anlamda belirleyicisi ve o ilkeler içerisinde yer alan ırkçılık, toplumsal yaşam içerisinde evlilik, sağlık ve nüfus planlaması gibi birçok alana ilişkin politikaların da belirleyicisi durumuna gelmiştir. Hitler hükümeti, elinde bulundurduğu yetki yasasıyla ırkçılık temelli birçok düzenlemeyi hayata geçirmiştir. İlk olarak 7 Nisan 1933 tarihli "Devlet memurluğu mesleğinin ihyasına dair yasa" (Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentum) hayata geçirilmiş ve yasa gereği ari ırktan olamayan devlet memurları derhal emekli edilmiştir.

Hemen ardından 11 Nisanda yapılan yeni bir düzenleme ile "Aryan" kavramı daha net bir şekilde "ailede birkaç kuşak öncesinde dahi bir Yahudi'nin varlığı, saf Aryan olma durumunu bozan bir etken" olarak ifade edilmiştir. "Aryan kavramı; (1) Aryan olmayan, bilhassa Yahudi anne-babadan veya büyük anne-babadan- bir soydan geleler Aryan olarak sayılmaz. Bunun için anne-babanın veya büyük anne-babanın bir kısmının Aryan olmaması yeterlidir. Bu, özellikle anne-babanın veya büyük anne-babanın bir kısmının Yahudi dinine mensup olması durumunda geçerlidir. (2) Eğer bir devlet memuru 1 Ağustos 1914 evvelinde memur olmamış ise, aryan kökenli veya dünya savaşında gazi, oğul veya babadan birinin şehit olduğunu ispatlamak zorundadır. İspat, belgenin (ailenin evlilik-doğum veya askerlik belgeleri) ibrazı ile yapılır" (Asker, 2012: 81). Yapılan düzenlemenin mahiyetine bakıldığında Hitler Almanya'sında Alman ırkının hem toplumsal yapıda ayrıştırılması hem de toplumsal hafızanın Yahudilerden arındırılması amaçlarına hizmet ettiği görülmektedir. Başlatılan bu düzenlemeler, toplumun belirli kesimlerinde karşılık bulan ırkçı katliamlara dönüşmesinin ilk adımları olarak atılmışlardır. Öte yandan iktidar, hayata geçirmek istediği uygulamalar için gerek gördüğü düzenlemeleri yapmaya da devam edecektir. Bunlar içerisinde en meşhur olanı 15 Eylül 1935 tarihinde Nürnberg Yasaları kapsamında hayata geçirilen "Alman kanını ve şerefini koruma kanunu" dur. Kanun, Alman kanını korumak ve kendilerince temiz tutmak adına Yahudilerin Alman kanından olanlarla evlenmelerini veya evlilik dışı ilişkiler kurmalarını yasaklıyordu.

Kanuna göre; “1: Yahudiler ile Alman kanından veya akraba kanından gelen vatandaşlar arasındaki evlilikler yasaktır. 2: Yahudiler ile Alman kanından veya akraba kanından gelen vatandaşlar arasında evlilik dışı ilişkiler yasaktır.” 1933’te hayata geçirilen ve kamu görevlilerine ilişkin düzenlemeler getiren yasada insanlar “Aryan soyundan olanlar arischer Abstammung” ve “Aryan soyundan olmayanlar nicht arischer Abstammung” şeklinde iki sınıfa ayrılmışlardı. Bu ayrımın Aryan soyundan olmayanlardan kasıt doğrudan Yahudilerdi ve Yahudiler dışında kalan Avrupa dışında yaşayanlar ve çingeneler ise yabancı olarak tanımlanmıştı. Öte yandan Fransızlar, İtalyanlar, İngilizler gibi Avrupalı saflığını muhafaza etmiş toplumlar akraba olarak nitelenmekte ve yabancı tanımlaması yapılırken hangi ülke vatandaşı olduğuna bakılmaksızın biyolojik ırkına göre karar veriliyordu (Asker, 2012: 82-83). Çıkış noktası Fransa olan milliyetçiliğin Fransa’daki görünümünün aksine Almanya’da etnik temelli bir yapı olarak şekillendiği ve ortak dil, tarih ve vatan kıstaslarındaki ortak noktanın sadece kan bağı olarak şekillendiği görülmektedir. Diğer Avrupa ülkelerine nazaran Almanya’da milliyetçilikten önce din savaşlarının son bulması ve ulusal birliğin sağlanması gerekiyordu. Bu sebeplerdir ki milliyetçilik ikinci bir unsur olarak gelişim seyri içindeydi.

Mezhep savaşları ve prenslerin birbirleri üzerinde hâkimiyet kurmak için sürekli savaş halinde olmaları Almanya’yı Fransa ve İngiltere gibi diğer Avrupa ülkelerinin gerisinde bırakmıştır. Bu durum Almanya’daki milliyetçiliğin seyrini alt tabaka yerine yukardan inmeci bir şekilde oluşmasına ve ilerlemesine neden olmuştur. Bu sebeplerdir ki zamanla oturan ve gelişen Alman milliyetçiliği beraberinde ırkçılığı ve soy kırımları getirmiştir. Bunun en önemli nedeni ise Alman milliyetçiliğinin oluşmasında ki temel özün liberal düşünce ve söylemlerden bağımsız bir şekilde gelişmiş olması ve ana gayesinin Alman ulusal birliğini sağlamak ve yayılmacı politikalar geliştirmek olmasıdır. Bununla birlikte devlet politikası olarak uygulama bulan Alman milliyetçiliği ile birlikte Almanya dünya siyasi hayatında söz sahibi olmaya başlamış ve gitgide dozunu artıran milliyetçi yaklaşımlar, dünya tarihine damgasını vuran katliamlar ve savaşların da kaynağını oluşturmuştur.

2.3. İtalya’da Milliyetçiliğin Gelişimi

1830’larda Fransa’da Bourbon soyundan gelen kralların tasfiye edilmesine sebep olan siyasal bir hareket yaşanmıştır. Bu hareket neticesinde Louis Philippe Fransa’da yeni kral olarak tahta geçmiş ve bu gelişme etkisini kısa sürelide olsa İtalya, Almanya ve Polonya’da göstermiştir. Kısa sürede bastırılan bu hareketler sadece orta sınıfın destek vermesinden ötürü cılız kalmıştır. Bu devrimler, görece anayasacılık-liberalizm çizgisinde olmakla birlikte Batı Avrupa’da başarı elde etmiştir. Batı Avrupa’da başarı elde eden bu sonuçlar Orta ve Doğu Avrupa’da aynı sonucu doğurmamıştır.

Yaşanan bu hareketler sonucunda İngiltere, İsviçre ve Osmanlı İmparatorluğu’na çok sayıda milliyetçi sığınmacının sığınma talebinde bulunduğu görülmektedir. Gelen bu göçmenler arasında yer alan, görüşleri ve politik hareketleri ile dikkatleri üzerinde toplayan ünlü İtalyan milliyetçisi Mazzini’de bulunmaktadır (Öğün, 2000: 29). Mazzini, “1831’de Kutsal Roma İmparatorluğu düşlerini gerçekleştirmek için bir dernek kurmuştur. Bu derneğin adı Genç İtalya Derneği’dir. İsviçre’de sürgün hayatı döneminde Alman ve Polonyalı mültecilere de aynı telkinlerde bulunmuş ve etkili olmuş ki, Avrupa’nın pek çok yerinde ‘Genç Avrupa’ idealine dönük olarak çalışan, çoğu gizli ve farmasonik örgütlenme biçimlerinden ilham alarak hücreler (Carbonari) şeklinde örgütlenmiş politik kuruluşlar geliştirilmiştir” (Öğün, 2000: 30). Mazzini tarafından kurulan Genç İtalya örgütüne göre, İtalya’yı tek bir cumhuriyet haline getirmenin yegâne temeli İtalyan devletlerinin başlarındaki prensliklerin devrilmesi ve bunların tek bir çatı altında toplanması ile mümkün olabilirdi. Gizli olan bu örgüte sadece gençler alınıyordu ve üyeleri burjuva, avukat doktor ve subay gibi insanlardı. Örgütün parolası da “Hürriyet, Eşitlik, İnsanlık, Tek Tanrı, Tek Devlet Başkanı ve Tanrı’nın Kanunu” idi. Burada Fransa İhtilali’nin üzerinden zaman geçmesine rağmen fikirlerinin hâlâ, etkili olduğu görülmektedir. Bu dönemde Fransa’nın başında III. Napolyon’un bulunması İtalya için ayrıca önemlilik arz etmekteydi çünkü Napolyon’un İtalyan Milli Birliği ile ilgilenmesinin birtakım duygusal sebepleri bulunmaktaydı. İlk olarak kendisi aslen İtalyan bir aileden gelmekteydi.

Gençlik yıllarında İtalya'daki Carbonari örgütüne üyeliği bulunmakla birlikte gençliğinin büyük bir kısmını İtalya'da geçirmişti. Kendisinin yanı sıra tüm Napolyon ailesi mensupları da İtalyan birliğinin sağlanması yönünde faaliyetler yürütmüşlerdir. En nihayetinde Napolyon'un kalbi İtalyan birliğinin sağlanması yönünde atmaktaydı. (Öğün, 2000: 39).

1848-1849 deneyimleri Piyemonte'ye göstermiştir ki, İtalya millî birliği yalnızca başka bir devletin yardımı ile ve Avusturya'nın savaşta yenilmesiyle mümkün olabilirdi. 1849'dan sonra Piyemonte'nin bu fikrini gerçekleştiren 1852 yılında başkanlığa getirilen Kont Cavour olmuştur. Kendisi başkan olduktan sonra, öncelikle milliyetçi hareketlerin savunuculuğunu yapan III. Napolyon'u kazanmaya çalışmıştır. Kırım Savaşı, Kont'a arzuladığı fırsatı vermiş ve savaşın ardından imzalanan Paris Antlaşması'nda kendini gösterme ve İtalya millî birliğini kurma yolunda ilk girişimleri atma fırsatı bulmuştur.

Bir İtalyan hayranı olan III. Napolyon, Avusturya ile yaptıkları savaşlarda İtalya'ya destek olmuş ve başta Rusya olmak üzere birçok devletin İtalya tarafında olmasına yardımcı olmuştur. 1860 yılında Garibaldi adlı İtalyan milliyetçisinin Kırmızı Gömlekliler adlı destekçileriyle Sicilya ve Napoli'yi Piyemonte topraklarına katmasıyla, Roma ve Venedik dışında İtalyan birliği sağlanmıştır” (Armaoğlu, 1973: 12). “19. asrın sonlarında Avrupa'daki milliyetçi hareketler enternasyonal özelliklerini yitirerek daha muhafazakâr, üstelik gerici hale geldi. Milliyetçilik telakkisinin dar bir temelde yoğunlaşması I. Dünya Savaşı'nın başlamasında müessir oldu. İtalya Birinci Dünya Savaşı sonrasında Büyük İtalya hayallerinin yıkıldığı bir ülkediydi. Ağır sosyal ve iktisadi sorunlarla karşı karşıya bulunuyordu” (Kışlalı, 1993: 111).

“İtalya'nın ulusal birliğinin, Nice, Trieste, Korsika gibi İtalyanca konuşulan yerler göz önünde bulundurulduğu takdirde bugün bile tam anlamıyla tamamlandığını söylemek doğru olmaz. “İtalyan milliyetçileri bu yerler için kurtarılamamış topraklar Terra irredenta deyimini kullanırlar” (Öğün, 2000: 41). Büyük İtalyan birliği hayalleri, özellikle I. Dünya Savaşı'nda yaşanan hezimetlerle yıkılmış ve bugün dahi İtalyan milliyetçilerinin kurtarılamamış topraklar adını verdiği belli yerler birliğe ve birlik hayaline katılmamıştır.

Birinci dünya savaşındaki sonraki dönemde İtalya'da milliyetçilik farklı bir görünümle siyasi yapı içerisindeki etkinliğini devam ettirmiştir. 1922 yılında başlayan Mussolini dönemiyle birlikte İtalya'da oluşan faşist ideoloji, uzunca bir süre devlet politikası olarak varlığını sürdürmüştür ve ikinci dünya savaşında gelen mağlubiyet ile son bulmuştur. Belirtmekte fayda olan bir husus olarak faşizmin aleni bir devlet politikası olarak kullanıldığı tek dönem Mussolini dönemi ve dönemin İtalya'sıdır.

Bunun dışında herhangi bir ülkenin faşist politikaları açık bir (parti ve politika ismi içerisinde yer alarak) biçimde kullanması söz konusu olmamıştır. Eski Roma'da "birlikten doğan gücü simgeleyen ve bir baltanın etrafındaki sopa demetleriyle sembolize edilen" faşizm, İtalyanca fascio kelimesinden gelmektedir (Borsella, 2007: 35) ve İkinci Dünya Savaşı'nda ve savaşa giden süreçte İtalyan resmi ideolojisi olarak kendisini göstermiştir. Faşist yönetimin iktidara gelişi, Birinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı ekonomik, toplumsal ve siyasi sıkıntıların olduğu bir dönemin etkilerinin yoğun yaşandığı bir yapı içerisinde söz konusu olmuştur.

Mussolini'nin liderliğini yaptığı Savaş Demetleri (Fascio di Combattimento) 1919 yılında kuruluş ve o dönem, sol ve liberal akımlara karşı duran milliyetçi çeteler görünümünde bir yapı sergilemiştir. Bu çeteler, 1921 yılı Kasım ayında Roma'da yapılan bir kongre ile bir araya getirilmiş ve bu yapıdan Ulusal Faşist Parti (Partito Nazionale Fascista) doğmuştur (Örs, 2010: 499). Parti, otoriter bir düzen taraftarı olmakla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nda İtalya'ya verilen vaatlerin yerine getirilmesi için çabalar sergilemiştir.

O dönem ekonomik ve politik sıkıntıların baskın etkisinde olan İtalya'da sağ gruplar Ulusal Faşist Parti çatısı altında toplanmaya başlamışlardır. Bu süreçte Mussolini ülkenin içerisinde olduğu sorunları çözme vaadiyle birlikte Roma İmparatorluğu'nun güçlü dönemlerini dile getirerek İtalyanların üst düzey Avrupa devletleri arasında olması gerektiği çerçevesindeki hitaplarıyla halka ustaca umut aşılayabiliyordu (Sander, 2004: 25). Mussolini'nin bu dönemde iktidara gelmek için halkın milliyetçilik damarını beslediği ve sürekli bu damar üzerinden hareketle kitlelerin onayını alma çabası sergilediğini söylemek mümkündür.

Nitekim bu dönemde İtalya halkı, Mussolini'nin "Proleter Ulus" kavramıyla tanımlanabilecek bir durumda; eziklik duygusuna teslim olmuş ve çıkış için umut arayan bir toplum pozisyonundaydı (Sander, 2004: 113). Savaş Demetleri örgütü, bu süreçte gençlik teşkilatını kurmuş ve Kara Gömlekliler (Black Shirts) olarak anılan bu örgüt aracılığıyla Faşist Parti'nin halk içinde propagandası ve yayılması için faaliyetler sergilenmiştir (Mann, 2004: 95). Örgütün en ünlü ismi ise Balbo Ferrara idi. Swuodre d'Azrone (Action Squca) adıyla ilk birlikler, 1919 yılının Mart ayında sosyalistlere karşı kurulmuştur. 1920 sonrası sadece sosyalistleri değil, Cumhuriyetçileri de yok etmeye başladılar.

Nitekim 24 Ekim 1922'de Napoli Meclisinden yapılan meşhur Roma yürüyüşü Benito Mussolini'yi iktidara getirdi. Mussolini'nin esas amacı iktidara sahip olduktan belirli bir süre sonra işçi hareketlerine ve sol akımlara tam anlamıyla muhalif olmaktı. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İtalya'nın içine düştüğü toplumsal ve siyasal karmaşanın sosyalist bir yaklaşımdan ziyade saldırgan bir milliyetçilikle düzelebileceği fikrini dile getirmeye başlamış; yandaşlarıyla birlikte bu dönemde İtalyan toplumu ile İtalyan devleti arasında bir ayırım üzerinden propaganda yapmaya da çaba göstermiştir.

Mussolini ve yandaşlarına göre İtalya devleti halkın iradesinden yoksun olmakla birlikte üst sınıf ve yabancı hükümetler tekelinde oluşturulmuştu ve halkı temsil yeteneğinden son derece uzaktı (Mann, 2004: 94). Faşist Parti'nin iktidar mücadelesinde Mussolini farklı eğilimler üzerinden geniş kitlelerin desteğini kazanmaya gayret etmiş, bu çabaları neticesinde de liberallerin desteğini de kazanmıştır. Ancak, iktidara geldikten sonra diktatörlüğü ülkede hayata geçirecek adımları da kararlılıkla atmış; öncelikle seçim kanununu değiştirerek yeni kanunla birlikte oy oranını artırmış ve iktidarını daha da güçlendirmiştir. Kolluk kuvvetlerine tanıdığı geniş yetkilerle İtalya'yı bir polis devleti haline getirmiş, basın özgürlüğünü kaldırarak süreli yayınlara ve kitaplara yoğun bir sansür uygulama yoluna gitmiştir. 1925'ten 1926'nın sonuna kadar çeşitli yasalarla hükümetin kararname çıkarması konusunda yetki sınırlarını genişletmiş ve kendisini parlamentodan bağımsız yalnızca Kral'a karşı sorumluluğu olan bir lider konumuna taşımıştır.

Kanunlarda yapılan bu değişimler, bürokrasiyi de faşist bir yapıya dönüştürmüş ve rejime karşı işlenen suçlar için özel mahkemeler kurdurulmuş, suçlular idam ettirilmiştir (Örs, 2010: 500; Carocci, 1965: 35-36).

İtalyan faşizminin iktidara geliş ve iktidarda bulunduğu dönemler için karakteristiği incelendiğinde; İtalyan faşizminin “Duçe Mussolini” kültünden güç alan saldırgan bir milliyetçilik ve popülist bir yönetim biçimi şeklini aldığı söylenebilmektedir. Öte yandan geçmişe atıflar yapan Roma İmparatorluğu’nu canlandırma hayali ile emperyalist hevesler besleyen ve kurgulanmış dış düşmanlar imgelemi üzerinden içerde birlik ruhu oluşturmaya çalışan bir davranış yapısına sahiptir.

Şiddet içeren ve anti-entelektüel yapısı ile inanç ve duygular temelinde hitap sergilemekte ve eylemsel bir çerçeveye sahip bulunmaktadır. Bunlarla birlikte semboller, mitler, slogan ve marşlar yoğun bir biçimde kullanılarak kitleleri mobilize edebilme kabiliyeti kazanmıştır. Devlet, aşırı kutsal bir mekanizma olarak ön plana çıkmakta ve totaliter rejimler için ayırt edicilik niteliğindeki devlete koşulsuz bağlı bir insan tipi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu perspektifte İtalyan faşizmi organizmacı ve dayanışmacı bir toplum anlayışına sahip olup diğer totaliter yapılarda olduğu gibi tek partili bir sistem söz konusudur. Söylemlerde, tüm halkın çıkarlarına dem vurulsa da tek parti devletle birleştirilerek muhalefet ortadan kaldırılmıştır (Örs, 2010: 494-498). Netice itibariyle Mussolini dönemi İtalyan milliyetçiliğinin belirgin yaklaşımı olan faşizm, sorgusuz kabullenen bir toplum oluşturma çabası içerisinde iktidar olma çabalarının bir neticesi olarak kendini göstermektedir. Bireylerin bilinçlerini kontrol altında tutmak isteyen totaliter yapı söylemde toplumsal birlikteliği, toplumsal menfaatleri savunuyor olsa da gerçekte parti ve iktidar bütünleştirme çabasının gerçek amaca işaret ettiği söylenebilecektir.

Başlangıçta diğer Avrupa ülkelerine oranla geri planda bulunan ulusal birliğin sağlanması için düşünülen milliyetçilik, sonralarda yerini baskıcı bir ideolojik unsur olan faşizme bırakmıştır. Bu doğrultu da milli yönde atılacak olan her adımın asıl sebebi ulusal bütünlüğün sağlandığı güçlü bir devlet modeli inşa etmektir. Dönemin İtalya’sında Fransa’da olduğu gibi özgürlük, eşitlik ve kardeşlik problemlerinden daha önemli problemler vardı.

Fransa ve İngiltere gibi ülkeler İtalya'ya oranla daha derli toplu olduklarından dolayı oradaki ayaklanmaların sebepleri de İtalya'dakinden farklıydı. İtalya'nın en büyük problemi ivedilikle siyasi bütünlüğün sağlanması ve sömürge yarışındaki araya kapatmaktı.

Nihayetinde milli duygularla oluşturulan yeni düzen I. ve II. Dünya Savaşları ile amacına hizmet etmiş oldu. Unutmamak gerekir ki en ağır darbeler ve yıkımlar milliyetçiliğin yanlış yorumlandığı ülkelerde görülmüştür. Almanya ve İtalya milliyetçiliğin birleştirici, ulusal hakların korunduğu ve kendi kaderini kendi tayin etme hakkı gibi ilkelerini almayarak ve üstüne uyguladıkları totaliter rejimlerle birlikte dünya tarihindeki en ağır darbeleri I. ve II. Dünya savaşlarında almışlardır. O halde ötekileştiren, temel hak ve hürriyetlerin kısıtlandığı, ülke sınırları içindeki etnik unsurların yok sayıldığı bir milliyetçilik anlayışı, uluslara sonuçları telafi edilemeyen ağır yıkımlar getirir. Bu sebepten ötürü milliyetçiliği dönemin Fransa'sında ortaya çıktığı gibi mutlakiyetçiliğe karşı özgürlüğü, aydınlanmayı ve liberal uygulamaları savunan bir ilerlemeci hareket olarak okursak, içinde bulunduğumuz toplumda derin izler bırakan yıkımlara maruz kalmamış oluruz.

2.4. Modern Devletlerde Milliyetçiliğin Oluşumu

Bir ideoloji olarak milliyetçilik, geçmişten günümüze toplumsal yaşamda etki sahibi olan ve siyasi sonuçlar doğuran bir olgu niteliğindedir. Milliyetçiliğin kendisini "ulus" olgusuyla birlikte var ettiği açıktır. İnsanoğlunun sosyalleşme eğilimi sergileyen tabiatına bağlı olarak en eski çağlardan bu yana topluluk halinde yaşadığı bilinir. Ancak günümüzde algılanan manada "ulus"un yakınçağa özgü bir tanımlama olduğu söylenebilecektir. Sözcüğün modern anlamdaki kullanımı on sekizinci yüzyıldan daha eskilere götürülemez (Hobsbawm, 2014: 17). Hobsbawm ile paralel düşünceler geliştiren Gellner'e göre uluslaşma on dokuzuncu yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkan bir kavramdır. Ona göre Ulusçuluk, etnik sınırların siyasal sınırların ötesine taşmamasını ve özellikle -aslında genel ilkenin dışladığı bir olumsuzluk olarak- bir devletin içindeki etnik sınırların iktidar sahipleriyle yönetilenleri birbirinden ayırmamasını öngören bir siyasal meşruiyet kuramıdır (Gellner, 2006: 71). Ona göre ulusçuluk sorunu devletsiz toplumlarda değil, sadece modern devletlerde olur.

Hobsbawm milleti, değişmeyen bir toplumsal birim olarak görmez. Ona göre millet sadece tarihsel bakımdan ve özgül olarak yakın bir döneme aittir. “Millet ancak belirli bir teritoryal devletle, ‘ulus devletle’ ilişkilendirildiği kadarıyla bir toplumsal birimdir; bununla ilişkilendirilmedikçe milleti ve milliyeti tartışmanın hiçbir anlamı yoktur” (Hobsbawm, 2014: 24). Toplumlar için “ulus” olarak bir araya toparlanmanın zemini Ortaçağ’ın feodal örgütlenme yapıları değişip modern örgütlenme yapısına dönüştüğünde mümkün olmuştur. Eskinin yerini yeninin alması, yeni olan tüm değerlerin kabulünü ve eski olan değerlerin reddini gerektirdiğinden ya da öyle anlaşıldığından, eskiye ait din eksenli cemaat yapıları da dönüşmüştür.

Fransız Devrimi zamanında şekillenen karakteristik modern devlet, birçok açıdan daha önce karşılaşılmayan yeni olguydu. Modern devlet, “yönettiği insanların hepsini kucaklayan bir toprak parçası olarak tanımlanıyor, kendisi gibi diğer toprak parçalarından belirgin sınır çizgileriyle ayrılıyordu. Modern devletin politik düzlemde kendi halkı üzerinde, ara yöneticiler ve özerk kuruluşlar sistemine gerek duymayan, doğrudan bir egemenliği ve yönetimi söz konusuydu ve eğer mümkünse topraklarında yaşayan herkese aynı kurumsal ve idari düzenlemeleri dayatmanın yollarını arıyordu”. (Tekin, 2002: 14). Kısacası devlet, “teritoryal olarak tanımlanan bir halkı yönetiyor ve bunu kendi toprakları üzerinde en yüce milli yönetim organı olarak sürdürüyordu” (Hobsbawm, 2014: 101-102).

Hobsbawm (1995) modern devlete ilişkin olarak ...”bütün yurttaşlarının tüm alanlarını kuşatan bir egemen olmakla kalmamış, yurttaşlarının özel ve kamusal alanlarını belirleme, bu alanlara müdahale etme geleneği edinmeye de başlamıştı”. Bu müdahaleler on dokuzuncu yüzyıl boyunca modern devletlerde genel ve rutin bir durum halini almıştır. “Devlet tüm vatandaşlarıyla; postacı, polis ya da jandarma ve nihayet okul öğretmeni, kamunun mülkiyetindeki demiryollarında çalışan insanlar aracılığıyla düzenli ve sistematik bir ilişki kurmakta; düzenli periyodik nüfus sayımları ve bu nüfus sayımlarını tamamlayan doğum, evlilik ve ölüm kayıtlarını tutan aygıt vasıtasıyla yurttaşlarını sürekli takip etmekte; kâğıt üzerinde zorunlu olan ilköğretim ve uygulanabildiği yerlerde askere alma aracılığıyla tebaasının ve yurttaşlarının tek tek sicilini tutmakta; yurttaşlarının, bürokratik kurumları ve iç güvenliği temin eden polisleri aracılığıyla egemenlik ve yönetim aygıtıyla daha

doğrudan ilişkiye geçmelerini temin etmekteydi”. “Bu kontrol, denetim ve yönlendirme mekanizması din gibi en özel alanlara da yansımakta ve devlet vatandaşları için dini ibadetleri konusunda dahi belirleyici ve zorlayıcı olmaya çalışmaktadır. Bu süreç; on dokuzuncu yüzyılın, önemli araçları demiryolu ve telgraf gibi ulaşım ve iletişim devrimleriyle tamamlandığında; merkezi otorite ile onun en uzak kontrol noktaları arasındaki bağın ne kadar sağlam ve rutin olduğu ortaya çıkar” şeklindeki görüşü savunmaktadır (Hobsbawm, 1995: 102). Modern devlet, “yönettiği insanların hepsini kucaklaması noktasındaki amaç, birlik duygusu oluşturarak, ulusu siyasallaştırmak ve yurttaş kavramını tanımlayarak ortaklık duygusu çerçevesinde denetimi ve kontrolü sağlamaktır. Politik anlamda bir ideolojik araç olarak siyasal ulus kavramı, Ortaçağdan sonra egemen devletlerin geliştiği Batı Avrupa’da 15-18. Yüzyıllar arasında doğmuş ve beraberinde milliyetçilik, yurtseverlik gibi kavramları da getirmiştir” (Tekin, 2002: 15).

Erdoğan (1999), “İdeal olan siyasal örgütlenme biçiminin ulus-devlet olduğu düşünüldüğü için, ulusun kendi kaderini tayin etme hakkı, gerek diğer uluslara karşı gerekse kendi iç dinamikleri içerisinde farklı unsurlara karşı güçlü bir savunma hattı oluşturmasını sağlar ve baskı politikalarını da beraberinde getirir. Bu nedendir ki her milliyetçiliğin bir ulus tanımına ihtiyacı vardır. Ancak, ulusu belirleyen unsurların tayin edilmesi zannedildiği kadar kolay bir iş değildir. Zira gerçekte, nerede ve ne zaman bir ulusun var olduğunu, tüm şüpheleri izole edecek kesinlikle izah edecek objektif bir kıstas yoktur. Bu durumda milliyetçi ideolojide ulus, genellikle zorunlu unsurlar kategorisinde değerlendirilen ‘ortak bir kültür’e ve ‘dil’e referansla tanımlanır; bunların yanı sıra tarih, gelenekler, din ve etnisite gibi unsurların ortaklığı veya paylaşılması da ulus olmanın işareti” sayılacağını vurgulamaktadır. Milliyetçilik, bütün bu unsurları (ortak tarih, kültür, dil, din, gelenek ve etnisite) güçlü ve ortak bir aidiyet duygusunun oluşmasında kullanılacak enstrümanlar olarak görmekte ve buna paralel olarak hareket etmektedir. (Coşkun, 2007:215). Her ulusun oluşma seyri gibi Türk ulusçuluğunun da aynı şekilde oluştuğunu örnek olarak gösterebiliriz. Nitekim Türk ulusçuluğunun inşasında da sayılan bu unsurların etkisi bariz biçimde görülmektedir.

2.4.1. Ulus Devletlerin Doğuşu

Bernard Lewis, millet sözcüğünün Aramice'den geldiğini ve “bir söz” anlamına gelen “milla” kökenine dayandığını belirtmekte ve “bir kutsal kitabı kabul eden insan topluluğunu ifade ettiğini söylemektedir (Aydın, 2018: 232). “Millet kelimesi etimolojisindeki dinsel anlam doğrultusunda daha çok aynı dine inanan insan topluluklarını ifade ederken, Moğolca kökenden gelen ve “nation” sözcüğü karşılığında kullanılan “ulus” sözcüğü ise daha çok, farklı bir etnik topluluğunu belirtmektedir” (Karyelioğlu, 2012: 143). 1884'ten önce “nacion” sözcüğü, basitçe “bir eyalet, bir ülke ya da bir krallıkta oturanların toplamı” ve aynı zamanda “ bir yabancı” anlamına geliyordu. Oysa 1884 basımıyla birlikte, artık “her şeyden üstün bir ortak yönetim merkezini tanıyan bir devlet ya da politik birim”, bunun yanında “bir bütün sayılan bu devletin oluşturduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan insanlar” anlamı yüklenmekteydi (Hobsbawm, 2014: 30). Roskin' göre ulus kelimesinin Latince kökeni (bugünkü anlamından farklı olarak) soy bağı anlamına gelmektedir (2014: 1). Güncel Latince sözlüğe baktığımızda ise nation daha çok doğum, ırk, sınıf gibi anlamlara gelmektedir. Ulus kelimesi daha çok modern dönemde siyasal nitelikler kazandığı için modern dönemin bir unsurudur.

Kelimenin kökenlerine daha önceki konularda Gellner, Hobsbawm, Smith ve Anderson eksenli değinmiştik. Bu bölümde ise modern dönemde siyasal nitelik kazanan bu terimin iktidarları hangi boyutlarda etkisi altına aldığını açıklamaya çalışacağız. Öncelikle kelimenin doğuşundan önceki zaman dilimindeki siyasal, toplumsal ve ekonomik anlamda yaşanan gelişmelere değinmek gerekir. Ulus düşüncesi, “ilk olarak 1689'da İngiltere'de vatandaşlık haklarının kabulü ile ulusal egemenliğe dayalı ve ulus-devletin ortaya çıkmasında zemin oluşturan anayasal monarşinin oluşma süreciyle ortaya çıkmıştı” (Santamaria, 1998: 22). Daha sonraki süreçlerde Fransız Devrimi ile siyasal alanda çıkış noktasını yaşayan kavram, Amerika, İspanya ve Latin Amerika ülkeleri başta olmak üzere hızlı bir yayılma eğilimi göstermiş, nitekim 20. ve 21. Yüzyıllar ulus devletlerin çağını oluşturmuştur.

“Sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanma hakkına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak, gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak birleştirmeyi amaçlayan bir

tür devletin oluşumuyla tanımlanan modern bir olgu (Guibernau, 1997: 93) olan ulus devlet, 16. Yüzyıl ile 18. Yüzyıl arasında Batı Avrupa’da kendini gösteren yeni toplumsal düzen olarak tanımlanabilen, yaşamın her alanında, ekonomide, politikada, düşüncede, bilim ve teknolojiye, estetikte yepyeni oluşumları içeren kapitalizm sürecinin bir ürünüdür” (Şaylan, 2003: 33).

Kapitalist sürecin bir unsuru olmasına karşın ortaçağda ki gelişmeleri dikkate almadan ulus devletleri sistemli bir şekilde açıklamış olamayız. Her ne kadar ulus devletler Fransız Devrimi’nden sonraki sürecin bir unsuru olarak karşımıza çıksa bile ulusların oluşum evresi ortaçağdaki gelişmelerle birlikte tarih sahnesine çıkar. Bu noktada ulus devlet oluşumuna katkıda bulunan ve Avrupa’da ortaya çıkan devrimsel nitelikli üç gelişmeden söz edilebilir. “Bunlardan ilki, ekonomik entegrasyon neticesinde devletin merkezi bir konuma yükselmesi; ikincisi bilimsel gelişmelerle desteklenen teknik uzmanlık ve bürokrasinin yükselişinin kaynaklardan yüksek verimlilikle yararlanması ve egemenliğini pekiştirmesi; üçüncüsü ise, kültürel alanda geleneksel kilise kökenli otoritelerin devlet egemenliği ve vatandaş eşitliği ekseninde gelişen bir dünyevi kurtuluş amacına dönüşmesi ve bu amaca hizmet eden bir entelejensiyanın güçlenerek devlet hâkimiyeti altında kültürel bütünlük oluşturma çabasına dâhil olmasıdır” (Smith, 2002: 173-176).

Ortaçağ Feodal sistemde rahipler, soylular, selfler ve köylüler olarak adlandırdığımız sınıflar bulunmaktaydı. Soylular ve rahipler bu sınıf içinde ayrıcalıklı haklara sahip kimseler olmasına karşın köylüler ve selflerin böyle ayrıcalıkları bulunmamaktaydı. Üretim araçları, askeri donanımlar, gelir dağılımları ve toprak mülkiyetleri gibi ekonomik faaliyetler sadece soylular ve rahiplerin lehine yönelik düzenlenmekteydi. Hâkim bir kilise anlayışı bulunmakta, Kral Papaya karşı sorumlu halde, selfler ve özgür köylülerin hiçbir siyasi hakları bulunmamaktaydı. Feodal sistemin sosyal yapısı bu şekilde devam ederken bir uyanış olarak nitelendirilen harçlı seferleri ardından gelen coğrafi keşifler toplumsal dengeyi yeniden dizayn etmenin ilk adımlarıydı. Doğu ve Batı arasında gelişen ticaret büyük ticari kentlerin kurulmasına neden olmuş ve kırsal alandaki toprak sahibi olma ayrıcalığı yavaşça gerilemeye başlamıştı. Toplumsal ve sosyal hayat hızlıca değişmeye başlamış ve toplumda ticaretle zenginleşen yeni ayrıcalıklı sınıflar

oluşmaya başlamıştı. Matbaanın icadı ve ardından gelen Rönesans ve Reform hareketleri kilise egemenliğini geri plana atarken aydınlanma çağının başlangıcını oluşturuyordu. Merkantilizm adını verilen yeni düzende devletin sahip olduğu altın ve gümüş miktarına göre zenginleşme faaliyetleri beraberinde otuz yıl savaşlarını getirmiş, ardından imzalanan Westphalia (1648) anlaşması ile birlikte modern devletlerin ilk kez tarih sahnesine siyasal düzlemde çıktığını söyleyebiliriz.

Daha önceki konularda da belirttiğimiz gibi zamanla zenginleşen ve iktidarda mevki almaya başlayan burjuvazi kralın gücünü zayıflatmış, devrimi kaçınılmaz kılmıştı. Artık ulus devletler siyasal, toplumsal ve ekonomi hayatta varlıklarını tam anlamıyla egemen kılmışlardı. Böylece “her biri kendi toprakları üstünde egemen ve başka bir otoriteden bağımsız çok sayıda devletin bulunduğu yeni bir sistem oluşmuştur”. Nitekim Weber’e göre “modern devlet, ülke içinde, şiddetin meşru kullanımını tekelinde bulunduran insan topluluğudur” (Weber, 1993: 80). “Ulus-devletler, devletler kompleksi içinde, sınırları çizilmiş belli bir alanda yönetsel bir tekel sürdüren, yönetimi yasayla ve şiddet araçlarının denetimiyle yaptırım altına alınan yönetim biçimi olarak tanımlanabilir” (Giddens, 2000: 208).

Ortaçağdan kopuş olarak nitelendirilen ulus devletler ilk olarak diğer din, dil ve etnik unsurlara yani alt-kültürlere, etkiyle ortaya çıkarlar. Nitekim bu gelişmelerin sonucunda, homojen bir halk tabanına dayanmayan ve homojenleştirme gayesi taşıyan ulus devletlerde asimile edilen veyahut baskı altına alınan “alt halklar” doğmuştur. Olumsuz olarak düşünülen bu faaliyetler ulus devletlerin varlıklarını devam ettirmeleri için uygulamak zorunda oldukları kaçınılmaz bir gerçekliktir. Siyasal olarak sınırlarının birliğini sağladıktan sonra ortak bir kültür, dil, din, tarih gibi öğeleri inşa etmek zorundadır. Bu bağlamda tarihin her evresinde ortak birlikteliği sağlamak için üst kimlikler alt kimlikleri egemenliği altına almıştır.

2.4.2. Milliyetçilik ve Etnisite İlişkisi

Milliyetçilik üzerine geliştirilen teoriler ele alınırken çeşitli öğelerin bir araya gelmesiyle üretilen ve biçimlenen etnisite, milliyet, ırk, kimlik, dil, ulus ve kültür gibi kavramlar oluşturulurken iç içe olma durumu söz konusu olur ve bu öğelerden hangisinin diğerlerine oranla daha ağır bastığı anlaşılabilir bir hal alır.

Ulus devletlerin varlığı siyasi literatüre hâkim olan görüşler dikkate alındığında yakın döneme dayandırılır. Buna karşılık aile, akrabalık, klan, kabile gibi kavramların varlığı ise binlerce yıl öncesine kadar gidebilmektedir. İnsanlar arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları açıklamaya yönelik akrabalık bağları, ortak atalardan gelme ve kan ilişkisi inancını içerir. Kan bağı algısına dayalı bir toplumsal kategori olarak etnisite; din, mezhep, dil, sınıf ve ideoloji ekseninde var olan toplumsal kategorilerden ayrılır. Kan bağı algısı etnisiteyi, ırk kategorisinin alt kümesi, klan ve kabile gibi geniş akrabalık algılarına dayanan diğer kategorilerin ise özdeşi veyahut üst seviyesi olarak görmemizi sağlar (Aktürk, 2006: 28). Weber için kabile bilinci ortak atalardan ziyade öncelikle ortak siyasal deneyimlerle oluşur ve bu da ortak etnisite inancının kaynağını meydana getirir (Konuralp, 2018: 136). Etnisitenin siyasi bir kavram olarak 1953'teki ilk kullanımı, Amerikan sosyolog David Riesman'a atfedilir.

Kullanımı yakın tarihlere dayatılmasına rağmen etnik (ethnic) kelimesinin etimolojik kökenleri çok daha öncelere uzanarak Antik Yunan'daki etnos (ethnos) kelimesine dayandırılır. Bir kavram olarak etnik terimi, ilk olarak 1953 yılında kullanılmış ve özellikle ulus-devlet formülasyonunun geçerli olması açısından işlevsel bir nitelik taşımaktadır. Çünkü uluslaşma sürecinde belirli bir etni hâkim hale getirilir. Hâkim haline getirilen etni, sahip olduğu toplumsal ve kültürel özellikleri nedeniyle bir ulusun siyasallaşma sürecinde doğrudan etkili olacaktır. Bu nedendir ki öncelikli olarak belirli bir etni belirlenir ve bu etniye göre bir ulus kavramsallaştırması ve siyasal formülasyon şekillendirilir. “Etnik kimliğin modern bir olgu olarak ilk dönem ulus-devlet oluşumunda ve bugünün ayrımlaşan ulus-devletlerdeki (Yugoslavya, Çekoslovakya ve Sovyet Rusya'sı vb.) farklı kimliklerin bir arada olabilmesinde, grup içi dayanışmayı arttırıcı bir işlevi yerine getirdiği sosyolojik bir gerçekliktir”.

Ayrıca etnik kimlik, toplumda oluşan kaosa karşılık birleştirici bir rol oynamaktadır fakat burada etnik kimliğin aşırı boyutlara geçtiği zaman negatif özelliğine de vurgu yapmak gerekir. Etnik kimliğe yapılacak olan aşırı vurgu, nihai analizde, ayrımlaştırıcı ve hattı zatında diğerini yok eden bir tutum sergileyecektir. Tüm bu özellikleriyle birlikte etnisiteyi, “doğuştan getirilen ‘verili’ bir durum,

bireylerin aidiyet duyguları ile kabul ettikleri, genetik yollarla nesiller arası sürekliliği sağlayan, ortak noktaları aynı dili, gelenekleri canlı tutan, topluluk oluşumunda temel olan ritüelleri eksen alan toplumsal organizasyon olarak tanımlayabiliriz. Etnisite, gelenek oluşumunda birincil rolü bulunan ortak bir ataya sahip olmayı, kökene ait mitolojileri ve paylaşılan bir tarihi içerir” (Gökalp, 2006: 233). Etnik kimlikler tarih içinde değişmez bir içeriğe sahip değillerdir. Tarihin her evresinde değişir, önem kaybeder ve yok olurlar fakat tarihin başka bir evresinde yeniden ortaya çıktıklarını görmek mümkündür. Değişken bir içeriğe sahip olması onu birçok sosyal bilimci tarafından araştırma konusu haline getirmiştir.

Etnisite kavramlarındaki genel yaklaşımlar daha çok iki tartışma konusu etrafında özetlenebilir: “etnisitenin doğası, işlevi ve araçsallığı tartışması bağlamında, özellikle, ilkçi (primordialist) ve araçsalcı (instrumentalist) yaklaşımlar arasında su yüzüne çıkan teorik ve metodolojik ayrışma ile etnisitenin kültür, grup, topluluk, tarihsellik, kimlik, ırk, dil, din, sınıf, çatışma veya örgüt kategorilerinden hangisi veya hangileri merkez alınarak inceleneceği noktasında belirginleşen kavramsallaştırma sorunu” (Yalçın, 2014: 191). ilkçi yaklaşım, etnisitenin doğal, verili ve süregiden niteliğini öne çıkarırken; araçsalcı okumalar, etnisitenin inşa edilmiş, işlevsel bağlamı üzerinde yoğunlaşır.

İlkçi perspektifin; “etnik duygu, sadakat veya bağın gücünün ve dayanıklılığının anlaşılması açısından kimi zaman verimli bir analiz imkânı sunduğu tartışılabilirse de, özellikle etnik farklılığın açıklanması noktasında yetersiz kaldığı söylenebilir”. Etnik gruplar tarihin derinliklerinden bu yana var olan, somut ve bağımsız toplumsal oluşumlardır. Bundan dolayı varlıkları başka varlıklara indirgenemez ve bu varlıklarla açıklanamaz. ilkçi yaklaşımın doğalcı çıkış noktası, tarihselci niteliği itibariyle sorunludur.

Nitekim kimliğin verili bir aidiyet biçimi olarak tanımlanması, ilk başta, mutlak bir özcülükten beslenir. İlkçilik, tüm etnik veya milli toplulukların herhangi bir sosyal/siyasal inşa veya tasavvurun konusu sayılmaksızın, sadece, kendiliğinden ve doğallaştırılabilir bir aidiyet şemsiyesi altında değerlendirilebileceği varsayımına dayanır. Etnisitenin milliyetçilik ile olan ilişkisi bu bağın yönetim örgütü etrafında kümelenmeye başladığı andan itibaren başlar. Yani, siyasi kurumların etnik esaslara

göre tazmin edildiği, tüm bireylerin etnik kimliklerinin resmen tanındığı ve kişilerin etnik kökenlerine istinaden özel hak ve ayrıcalıklara sahip olduğu veya ayrımcılığa maruz kaldığı bir düzende etnisite en temel kimlik olarak siyasallaşmış sayılır. Bu nokta da siyasallaşan etnisite, ulus devletler içinde bir etniyi hâkim kılmaya çalışırken diğer etnik unsurları görmezden gelir veyahut bastırır.

2.4.3. Ulusal Kimlik ve Etnik Kimliğin Milliyetçilik ile İlişkisi

Kültürel bağlamda benzerlik sergileyen bireylerin oluşturduğu kabul edilen ulus devletler, modernleşmeyle gelen her alandaki büyümelerin siyasi boyutunu temsil eder mahiyete ve önceki formlardan ayrı olarak kültür anlamında türdeş toplulukların devletleridir (Aydın, 2009: 13). “Ulus-devlet, geleneksel grup aidiyetlerinin yavaş yavaş silinmesiyle ortaya çıkan kimlik ve bütünleşme krizine milli kimlik formülasyonu ile cevap vermiştir. Ulus-devlette, toplumsal ve siyasal örgütlenmenin temelini ulusun yerleştirilmiş olması; fertleri ortak üst kimlik yoluyla birleştirmeyi, tarihi ve geleceği olan ulusa bağlamayı daha da önemli hale getirmektedir” (Eraydın, 1998: 264). Çünkü temel referans noktamız kimliktir. Geçmişle, gelecekle, dünyayla ve diğer insanlarla ilişkilerimizi, hâkim olduğumuz alanlar üzerinden değerlendirir ve düzenleriz.

İnsanın en öznel varoluş biçiminin kimlik olduğunu söylemek kanımca yanlış olmaz. Bu nedenle kimliğin cinsiyet, soy, mekân (coğrafya) ve tarih gibi nesnel görünen kategorilerle bağı olduğu görülse de, aslında gerçek olan bu kategorilerin değerlendirildiği çerçevedeki değişmelerin ve başkalarının bizimle ilgili algılarındaki tutumun kimlik üzerindeki etkisi ile alakalıdır. Bu nedenle “kimliğin insanın yaşadığı anı aşan genetik bir niteliği yoktur. Dış etkilere açıktır ve devamlı yapılanan ve oluşum halinde bir karakteri vardır. O nedenle hangi klişeyle üzeri örtülmüş olursa olsun, o klişenin içi, kişiye, zamana ve mekâna göre başka biçimlerde doldurulur; en azından olgunun böyle bir potansiyeli vardır. Burada temel bir gerilimin varlığından söz edebiliriz. Bir yandan da toplumsal bir varlık olarak, bütün toplumsal ilişkileri kurmak ve beşeri/tarihsel dünya içinde kendimizi bir yere koymak için kimliğe ihtiyacımız vardır” (Aydın, 2009: 10).

Aydın (2009), türdeşliği milli kimlik algısının oluşumunda önemli bir etken olarak nitelendirmiştir. Araştırmacıya göre “Türdeş olmanın kitleselliği, milli kimlik algısının oluşmasının en önemli nedenidir ve geleneksel aidiyetlerin etkisini yitirmesiyle ortaya çıkan boşluk duygusunu ortadan kaldırdığı düşünülen milli kimlik, ulus devlete bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal yapılarda, toplumsal varoluş şartının bir dayatması olarak ortaya çıkar”. İnsanı toplumsallaştıran olay, içine doğduğu kültürün onu doğduğu günden itibaren biçimlendirmeye çalışmasıdır. “Toplumsallaşan insanın diğer insanlarla bağını kuran, işte onlarla paylaştığı bu kültür olmaktadır ve bu birliktelik algısı, aynı kültürü paylaşan insanlar arasındaki bu ‘uyum’, ‘kimlik’ dediğimiz bir tutunum unsuru ile sağlanmaktadır”. Bu bakımdan kimlik, kültürden ayrı değil, onunla bitişiktir. Fakat toplumsallığın sınırları genişledikçe, kimlik algıları hem çeşitlenip farklılaşmakta, hem de çoğalma eğilimi göstermektedir. Böylesine genişleyen yahut karmaşıklaşan toplumsal kategorilerde insanın emik olarak, yani içerden, kendilerine ve çevrelerine attıkları kimlikler değişmekte; ayrıca aidiyet kategorileri de çoğaldığından birden çok kimlik tesahup edilmeye başlanmaktadır. Başkalarıyla olan iletişimin ve ilişkinin yoğunlaşmasına paralel olarak, buna bir de etik, yani dışardan, atıflar eklenince kimlik durağan ve belirlenebilir olmaktan, daha doğrusu, küçük ve izole cemaatlere özgü, barış içinde oluşan ve barışı doğuran bir etken olmaktan çıkar ve işte bu noktada sorun haline gelir. Orta çağların sonuna kadar ortak kimlik öbekleri olarak genellikle evrensel dini kimlikler zaman zaman çatışma içine girmişlerse de asıl büyük çatışma bu çatışma odağını daha küçük birimlere bölen ve yeni çatışma alanları yaratan ulus devletlerin doğuşuyla başlamıştır.

“Ulus-devletlerin dayattığı, endüstri kentlerinin çevresinde yarattığı hinterlandların teşkil ettiği pazarların tanımladığı toprak bütünlükleri halindeki ulus-devletlere dayanan yeni “toplumsallık” kategorisi, bu bakımdan söz konusu sorunlaşmanın başlıca kaynağıdır” şeklinde bir yaklaşım sergilemektedir (Aydın, 2009: 18-19). Tüm bunlara bağlı olarak, “ulus-devlet modelinde temel argümanlardan biri milli kimliktir. Ulus-devletlerde dil ve tarih konularındaki çalışmalara verilen önem ve bu hususların milli eğitim politikalarında etkin bir yere sahip olmaları verilen önemin göstergesi niteliğindedir” (Kösoğlu, 2001: 43).

Ayrıca, “ulus-devletlerin kurulduktan sonra da bir milli kültür hareketi olarak devam etmeye adeta mecbur oluşu artık kültürel kimliğin antropolojinin yanı sıra siyasi bir anlam kazandığını da göstermektedir” (Şahin, 2006: 118). “Ulus-devletler kimlik sorununu, her türlü “eski” tutunum biçiminin üzerinde bir “eritici kimlik” yaratarak ve bu eritici-bütüncül kimliğin öznelere arasında var olan her türden farklı tutunum odağını yok sayarak ya da ikincilleştirerek halletmeye girişmişlerdir”.

Bu nedenle kimlik sorunu ulus-devletler için yoktur; tayin edilmiş bir kültürün taşıyıcısı olan belirli bir kimliğin aktarılmasına ilişkin “pratik sorunlar” bulunmaktadır. Bu pratik sorunların halledilmesi bir “kimlik politikasını” gerektirir. Oluşturulan bu kimlik “politikası” taktik ve teknik açıdan politiktir; aksi takdirde kimlik müzakereye açık bir konu olarak siyasetin konusu olamaz, tersine tanımlanmış kimliği müzakere edilemez bir dayatma haline getirerek siyaset alanının dışına iter.

Esas itibarıyla kimliği, kendisine bir mutlaklık ve değişmezlik atfederek siyasallaşma sürecine açan ilk iktidar biçiminin ulus-devlete özgü olan iktidar biçimi olduğu söylenebilir. Yurttaşları üzerinde uyguladıkları kimlik politikalarıyla ulus devletler, buna itirazı olanların kimlik politikası yapmasını ve muhalefetini adeta çağırıştır. Birçok kez ulus devletlerin hukuku bakımından bu itirazın siyasete katılması “illegal” olarak görülmüştür. Bu yüzden, “ulusal kimliğin etnikliği ve dini inanışları (hatta sınıfları) aşan, yurttaşlık temelinde bir eşitlik çerçevesi sunduğu öne sürülse de, esas olarak tanımlanan “ulusal kimlik” her halükarda bir hegemonya aracı haline gelecek; bu tanımlamanın dışında kalanlara karşı şiddeti ve zoru davet edecektir”. Dolayısıyla “ulusal kimlik, eşitlerin değil, hegemonların kimliğidir ve bu haliyle ulus-devletlerin resmi kimliğini sahiplenenlerin hegemonik niteliği yüzünden, kimlik aynı zamanda sınıfsal bir niteliğe bürünecektir” (Aydın, 2009: 19-20).

Netice itibarıyla ulus-devlet ve onun resmi kimliğini restore etmek ya da bunun yerine kendi arzuladıklarını koymak çabasında olanlar bakımından kimlik sorunu söz konusu değildir. Nitekim bunlar, kimliğin kendi belirledikleri şekilde kabul görmesini ve kendi idealleriyle bu kimliğin birleştirilmesini amaçlamaktadırlar. “Ancak eritici kimliği parçalamaya ve başka kimliklere yer açmaya yönelik eğilimlerin ağırlık kazanmasıyla birlikte, yani 1980’lerden itibaren,

kimlik farklı biçimde sorunsallaşmış, siyaset programının bir parçası olmaktan çıkarak bu programın öznesi haline gelmiştir. Ancak değişen konjonktürün etkisiyle kimliği sorunsallaştıranlar, kimlik politikasının yegâne sahibi olan hegemonlar değil, bu politikanın mağdurlarıdır. Artık, siyasallaşma ve siyaset bu çoklu kimlikler üzerinden yapılmakta, kimlikler siyasetin öznesi haline gelmektedir.

Artık, kimliği iktidar olmak amacı çerçevesinde araçsallaştıran anlayışın yerini kimliğe göre, kimlik temelinde var olma biçimi almaya başlamıştır” (Aydın, 2009: 20-21). Milliyetçiliğin tüm görünümleri, kimlik kavramıyla doğrudan ilintili konumdadırlar. (Heywood, 2007: 206). Ulusal kimlikse milliyetçilik açısından iççelik sergilemekte ve milliyetçi düşüncenin varlığında birleştirici bir özellik göstermektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. Türkiye’de Cumhuriyet Dönemi Milliyetçilik Uygulamaları

Daha önceki bölümlerde değinildiği üzere milliyetçilik rüzgârı 17’inci yüzyılın sonlarında Avrupa’da başlayıp oradan da tüm dünyaya yayılmış ve toplumsal ilişkilerde belirleyici bir niteliği olan yapıya bürünerek çeşitli görünümde ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, bir taraftan milliyetçiliğin Avrupa içerisindeki yansımaları çeşitli olayları gündeme getirilirken diğer taraftan da Avrupa’nın diğer kıtalarla olan ilişkilerinde de milliyetçiliğin belirleyici bir role büründüğü gözlemlenmiştir. Dolayısıyla milliyetçilik, Avrupa merkezli bir boyut sergilemekle birlikte bu yönüyle de Avrupa’nın Akdeniz dışında yeni kanallar vasıtasıyla Doğu’ya ulaşmasına neden olmuştur (Akça, 2003: 43).

Milliyetçilik, bir taraftan milli devletlerin yeni güç merkezleri olarak oluşumunu sağlarken öte yandan da çok uluslu imparatorluklar için bir parçalanma tehdidini de ortaya çıkarmıştır. Bu süreçte, Avrupa’dan bağımsız olarak değerlendirilemeyecek olan çok uluslu Osmanlı İmparatorluğu da milliyetçilik akımlarının etkilerinden nasibini almakta gecikmemiştir (Kushner, 1978:9). Bu itibarla Türkiye’de milliyetçiliği Osmanlı dönemi itibariyle ele almak ve gelişim seyri içerisinde cereyan eden olaylar ve akımlarla ilişkili biçimde değerlendirmek, gelinen noktada var olan milliyetçilik anlayışlarının daha somut bir görünümde incelenmesine olanak tanıyacaktır.

Osmanlı’nın çok uluslu yapısı, yaşanan çöküş süreci ve savaşlar sonrasında günümüz Türkiye Cumhuriyeti’nin etnik yapısına evrilmiş ve milliyetçilik akımları da bu etnik yapıya bağlı olarak şekillenmiştir. Bu sürecin incelenmesi de yine milliyetçiliğin kronolojik gelişimine paralel bir biçimde olayların tarihsel akışı içerisinde ele alınarak Avrupa’da yaşanan gelişmelerle ilişkilendirilmesi mevcut durumun somutlaştırılmasına büyük ölçüde katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte belirtmekte fayda vardır ki, oluşum ve gelişimi itibariyle milliyetçilik Avrupa’dan farklı bir görünüm sergilemektedir.

Her toplumda farklı görünümde ve farklı sebeplerle ortaya çıkan milliyetçilik, gelişim seyrini de ortaya çıkış nedenine bağlı olarak devam ettirmiştir, denilebilir. Sömürgeciliğin yoğun olarak hayat bulduğu toplumlarda milliyetçilik bağımsızlık mücadelesi şeklinde ortaya çıkarken aynı zamanda bağımsızlığa ulaşmak için kullanılan bir ideoloji biçimini de almıştır. Avrupa’da siyasal yönetimi ele geçirmek gayesine bağlı olarak bir ortaya çıkış görünümü mevcuttur. Genel itibariyle ortaya çıkışına yönelik olarak “uluslar mı ulusçuluğu ortaya çıkardı yoksa ulusçuluk fikri mi ulusları ortaya çıkardı” (Karakas, 2007: 19) sorusu milliyetçiliğin yaşamsal seyrini de izah etmektedir. Sorunun yanıtı, genel müşterekte ulusçuluğun ulusları ortaya çıkardığı yönündedir. Gellner (1992), “Ulusçuluk, ulusların bir ürünü değil, tam tersine ulusları meydana çıkaran, ulusçuluğun kendisidir” demektedir ve bu yanıt, genel olarak milliyetçiliğin ortaya çıkışında yaşanan olaylarla da örtüşür niteliktedir.

Literatürdeki yaklaşımlardan hareketle Aydın (1993), oluşum dinamiklerine bağlı olarak daha etraflı bir yaklaşım sergilemektedir. Oluşumun temel dinamiği burjuvazi, küçük burjuvazi ve aydınlardan oluşan bir seyirde, uluslaşmanın ardından milliyetçilik fikri ortaya çıkmakta ve süreç ulusu oluşturmaktadır. Bu duruma örnek olarak Almanya, İtalya ve Çekoslovakya verilebilir. Oluşum dinamiğinin aydınlar, yabancı işgalleri ve sömürgeciliğin olduğu durumlarda önce yabancı işgale bir tepki olarak milliyetçilik oluşmakta, ardından ulus-devlet inşa edilmekte ve son olarak da ulus yaratılmaktadır. Bu seyrin tipik örneklerini ise Orta Doğu, Balkanlar, Güney Amerika, Asya ve Afrika’daki milliyetçilik hareketleri oluşturmaktadır. Araştırmacının son tasnif grubu ise oluşumun temel dinamiğini aydınlar, küçük burjuvazi ve yabancı işgalinin oluşturduğu oluşum seyri yer almaktadır. Bu durumda, önce milliyetçilik, sonra uluslaşma ve en son da ulus devlet oluşmaktadır. Bu oluşum seyrine de Doğu Avrupa, bazı Balkan ülkeleri, Portekiz ve İspanya örnek teşkil etmektedir.

Suavi Aydın’ın yaklaşımı, genellenemeyen milliyetçilik tanımının yanı sıra doğuşunun da anlaşılması bakımından daha nitelikli ve yapısal özelliklere değinir mahiyette olmakla birlikte günümüz Türkiye’indeki milliyetçilik oluşumunun temellerine de ışık tutmaktadır. Bu temellerin daha belirgin bir biçimde ortaya konması adına Osmanlı İmparatorluğu’nda ortaya çıkan milliyetçilik akımları ile

birlikte Türk milliyetçiliğinin analizine başlamak yerinde olacaktır. Avrupa toplumlarında yaşanan gelişmelere paralel olarak Osmanlı'da dünya egemenliğinin kaybını getiren gelişmelerin varlığı görülmektedir. Bunların başlıca özellikleri, Osmanlı'nın Avrupa'daki ilerlemesini durdurma ve diğer temas noktalarında ise Osmanlı iradesinin zayıflamasını sağlamanın yanı sıra toplumsal dinamikleri de etkileyen değişimler şeklindedir (Akca, 2003: 43).

Osmanlı devletinde toprak kayıpları devam ederken, içyapısında yaşanan belirgin değişiklikler, milliyetçilik akımının Osmanlıyı da olumsuz etkilediğini göstermektedir. Olumsuz gidişatı durdurmak amacıyla 16. Yüzyılın sonlarında padişaha çeşitli tedbirler ve layihalar sunulmaya başlanmıştır; bunlara itibar eden imparatorluk çeşitli çözümleri hayata geçirmiştir. İmparatorluk sunulan çözüm önerilerini dikkate alıp, karar sürecinde bu öneriler paralelinde hareket etmiş olsa da milliyetçilik, çok milletli İmparatorluk için bir tehdit konumuna ulaşmıştır. Bu tehdit, ilk olarak yabancı propagandalar şeklinde siyasi amaçlar doğrultusunda yapılmış ve bu unsurlar tarafından oluşturulan projelerin en büyük aracı olan milliyetçilik propagandaları ilk yayılımını Hristiyan toplum içerisinde gerçekleştirmiştir. Hristiyan tebaa üzerinde etkili olan bu propagandalar gün geçtikçe İmparatorluğun bütünlüğü için bir tehdit boyutuna ulaşmıştır.

1789 yılında meydana gelen ve milliyetçilik akımının başlangıcı noktasında kabul gören Fransız İhtilali, Osmanlı devlet kademelerinde Batı'nın bir iç meselesi olarak değerlendirilmiş ve önemsenmemiştir. Devam eden süreçte, çok geçmeden on dokuzuncu yüzyılda büyük değişimlerin mimarı olacak olan milliyetçilik hareketleri, Osmanlı'da iç isyanlarla kendini göstermeye başlamıştır.

İlk yayılımı gayrimüslim tebaa içerisinde olan bu fikrin etkileri karşısında devlet dağılışının önüne geçmek için imparatorluğu oluşturan unsurlar arasındaki bağları sağlamlaştırma çabası sergileyen aydınlar, gayrimüslimlerin tepkilerinin farkına varmışlardır (Kushner, 1978:9). Ancak aydınlar bağları kuvvetlendirme çabası sergilerken milliyetçiliğin ideolojik yönünü görmezden gelmişler, bunun nedenini de Batı'da yayılan, laik milli egemenlik prensibiyle birlikte bu prensip dairesinde gelişen "milletin kendi kaderini tayin etmesi"nin kabul edilmesi, Osmanlı'nın doğrudan parçalanması olarak telakki etmelerine dayandırmışlardır.

Öte yandan, Batı’da şekillenen milliyetçilik anlayışı, temelinde “belli sınırlar içerisinde, aynı dili konuşan, aynı kültürü paylaşan ve birlikte yaşama duygusuna sahip olan bir millet” olgusuna dayanmaktaydı. Oysaki Osmanlı Devleti’nde böylesi bir millet yapısından ziyade çok uluslu bir yapıya sahip olmakla birlikte toplumsal düzeni oluşturan mekanizma millet olarak ifade edilmekteydi (Küçük, 1985: 13). Ancak, mevcut yapı içerisinde millet tanımlaması, etnik gruplardan ziyade dini grup ve cemaatlere karşılık gelmekteydi. Dolayısıyla o dönemki mevcut millet yapısı, milliyetçilik fikrine ve yayılmasına karşı durabilecek bir nitelikte olmamanın yanı sıra millet yapısı da bir dağılma sergilemeye başlamıştı. Bu süreçte, tebaanın kendisini inanç sistemine bağlı olarak değil de Sırp, Yunan, Bulgar vs. gibi tanımlamaya başlaması, mevcut kitlelerde millet bilincinin oluşmaya başladığına ve bu fikrin Müslüman diğer etnik gruplar arasında da yayılmasıyla birlikte bir çöküş belirtisinin ortaya çıktığı görülmüştür (Sarınay, 1994: 15-18).

Milliyetçilik akımı çok uluslu yapılara toplumlara bağlı farklı etnik ve dini unsurların kendi uluslarını inşa etmesi fikrini olumlu karşılayan bir mahiyete sahiptir. Bu sebeptendir ki Osmanlı devleti gibi çok uluslu bir toplumda da bu durumun yansımalarının görülmesi aşikârdır. İlk olarak gayrimüslim tebaa arasında yayılan milliyetçilik düşüncesi etnik unsurlar arasında da yayılmaya başlamıştır. Bu durumun başlangıcı ile Osmanlı İmparatorluğunun çöküş sürecine girdiği tarih aynı zamana denk gelmektedir. Bu çöküşü sürecini durdurabilmek amacıyla Osmanlı aydınları tarafından birçok fikir ve düşünceler geliştirilmiştir.

19. Yüzyıldan itibaren hızlı bir şekilde yayılmaya başlayan milliyetçilik yalnız Osmanlı İmparatorluğu’nu değil diğer imparatorlukları da tehdit etmeye başlamış ve bu nedenle imparatorluklar, tehdit olarak gördükleri milliyetçiliğe karşı askeri ve idari tedbirler geliştirme çabasına yönelmişlerdir. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu’nda “Tanzimat Hareketi” gündeme gelmiş ve tüm unsurlar için eşitlikçi ve dayanışmacı bir anlayış olarak ifade edilen “Osmanlılık İdeolojisi” etrafında kenetlenmenin sağlanmasına çalışılmıştır. Tanzimat Fermanı’nda, hareketin liderleri ve aydınlar, vatan ve hanedana bağlılık temelinde şekillenen bir “Osmanlı Milleti” fikrini ortaya atmış ve savunmuşlardır. Devleti kurtarma çabası olarak da nitelendirilebilecek olan bu yaklaşım “Genç Osmanlılarca” ideolojik bir enstrüman

olarak geliştirilmiştir. Fikrin savunucularının amaçları, tebaada yer alan din ve milliyetlerin siyasi açıdan eşit haklarla, ortak vatan düşüncesi etrafında meşruti bir idarede toplamaktı (Karal, 1977: 308-309). Fakat milliyetçilik düşüncesinin hızla yayılışı Osmanlılık duygusunu dağıtmaya başladı.

Osmanlılık fikri, devletin bütünlüğü için beklenen topyekûn bir arada tutma fonksiyonu gerçekleştiremeyeceği görülünce Müslüman unsurların bir arada tutulabilmesi yönünde bir adım atılarak Osmanlılık fikri İslamcılık ideolojisine evrildi. Her ne kadar o dönem için mantıklı çabalar olsalar da bu yaklaşımlar beklenen etkiyi doğuramamışlardır. Nitekim gayrimüslim unsurların teker teker ayrılarak yeni devletler kurmaları Müslüman unsurları da bu yönde tetiklemiş, Ortadoğu ve Afrika bölgelerinde ayrılma hareketleri güçlenerek sonuca doğru gitmiştir. (Sarınay, 1994: 18-20).

Türkiye’de milliyetçiliğin hızlı bir şekilde gelişmesi, II. Meşrutiyet döneminden itibaren başladığı söylenebilir. Sırp ve Yunan tebaanın milliyetçilik bağlamında oluşan akımların etkisinde bağımsızlık taleplerine karşılık bulmaları tepki doğurmuş ve bu tepki neticesinde İslamcılık, Osmanlılık ve Türkçülük akımları kendini göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşuyla, Türkçülük resmi bir ideoloji halini alırken buna karşılık farklı milliyetçilik iddiaları da ortaya çıkmıştır (Ergün, 2010: 24). Buradan itibaren yasalar, vatandaşlık temelli bir ulus anlayışını destekler olmuş ve kendini yurttaş şeklinde tanımlayanların hepsine eşit hak ve yükümlülükler getirmiştir.

Uluslaşma sürecinde Osmanlı devletinden gelen tepkiler ise ilk olarak Ümmetçilik şeklinde olmuştu. Ümmetçilikten, çok uluslu Osmanlıcılığa geçiş sağlanmış ve sonrasında İslamcılık fikirleri hâkim kılınmıştır. Milliyetçiliğin etkisinde kalan Osmanlı hızlı bir şekilde toprak kaybetmeye devam ederken sonrasında bu durumdan kurtulmak için Türk milliyetçiliği ve vatanperverliğe doğru bir rota izlemiştir. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte “Türkçülük”, devletin resmi ideolojisi halini almış ve buna bağlı olarak farklı milliyetçilik türleri doğmuştur. Bu noktadan sonra yasalarla altının çizildiği şekliyle vatandaşlığa dayalı olarak tanımlanan bir ulus anlayışı, kendisini yurttaş olarak tanımlayan bütün insanlarına eşit hak ve sorumluluklar vermiş ancak bu durum daha sonra kan bağına

ve ortak dil, kültür ve tarih ekseninde gelişen bir “Türk” kimliğine doğru yol almıştır. Genel olarak pratik düzlemde varlığını hissettiremeyen teritoryal hukukçuluk, hukuki düzlemde hep var olmuştur. Bu noktadan sonra etnik unsurlarla birlikte laiklik ilkesine uygun hareket edilmediğini düşünülen bütün unsurlar da kendini bir dışlanma eğilimi içinde bulmuştur (Ergün, 2010: 24).

3.1. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Batılılaşma Eğilimleri

Dönemin batılılaşma ve modernleşme kavramlarını, Osmanlı İmparatorluğundan başlayıp Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinde yeni boyutlar kazanan, Batı Avrupa’nın fikirsel ve toplumsal bileşimine erişilmesi gereken, bir hedef olarak gören yaklaşım olarak açıklayabiliriz. Nitekim Tunaya göre Batılılaşmak, “çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayanan bir devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüsler ve gerçekleştirmelerdir” (Tunaya; 1960: 18).

Bu görüş bazen çok köktenci geleneksel kültür öğelerimizi eleştiren ve karşısına çıkan bir biçimde ortaya çıkmış, bazen de ılımlı olabilecek boyutlar kazanmıştır. Ancak genel olarak terim, her hususta Batı’nın değerlerini ve gelişimini örnek almak isteyenlerin geliştirdikleri düşünsel ve fikirsel yaklaşımları ifade etmek için kullanılmıştır. Osmanlı Devleti kimi dönemlerde kendini Batı’dan üstün olarak görmüş, kimi zaman da Batı kültürünü tek kurtuluş yolu olarak görmüştür. Ne var ki, Osmanlı devleti yükselme döneminde, kendi uygarlıklarını Batı’nınkinden daha üstün saymakla birlikte Batı’nın bir model olarak izlenmesi bir problem olarak ortaya çıkmamıştır. İmparatorluğun gerilemeye başlamasıyla birlikte Batı ekonomik, askeri ve siyasal anlamda sürekli ilerlerken Devlet-i Aliyye niçin sürekli gerileme sürecine giriyor, tarzı sorular sıklıkla sorulmaya başlanmıştır.

İlk verilen cevaplar eskiden nasıl yapıyordu, bunun araştırılması ve bu yönde tedbirler alınması yönüyle, bir süre sonra kendini Batı ne yapıyor da ilerliyor, tarzı sorulara bırakmıştır. Batı’nın yaptığı bir hakikat vardı; askeri, siyasi ve ekonomi anlamda ilerlemek. Böylelikle daha on sekizinci yüzyıl başlarında, Batı’nın askeri kurumlarını ve silah gücünü İmparatorluk sınırlarına nasıl getirilebileceği önemli devlet problemlerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda III. Selim ve II. Mahmut’un askeri alanda yaptıkları ıslahatlar Osmanlı Devletinde yeni bir döneme

girildiğinin en büyük kanıtıydı. Askeri alanda gelen başarısızlıklar ve buna bağlı ekonomik sıkıntılar cihat anlayışının Allah'a ve kadere bırakılması yerine bir takım yenilikler ve tedbirler alınması gerektiğine bırakmıştır.

Müslüman bir İmparatorluk olan Osmanlı Devleti özellikle on sekizinci yüzyılın ortalarından sonra yüzünü Batı'ya dönmek istemiş, nitekim bu istek doğrultusunda birçok ıslahatlar yapmıştır. Her ne kadar İslam kurallarına göre toplumsal yaşamı düzenlemeye çalışsa da Osmanlı Devleti Doğu Roma İmparatorluğun toprakları üzerinde kurulmuş bir İmparatorluk idi. Bu sebepten ötürü Osmanlı Devleti yüzünü Batı'ya çeviremezdi. Nitekim Bernard Lewis'in bu konu hakkında görüşleri şöyledir: "Osmanlı Devleti Batı Hıristiyanlığı ile İslam sınırları arasındaki sınırdaki doğmuştu; ordu ve liderleriyle, yeni ülkelere İslam'ın kılıcını taşıyan Kutsal Cihat'ta sınır savaşçıları olmuşlardı. Osmanlı gazi ve dervişleri kendilerinin, barbarlık ve imansızlığa gark olmuş halklara uygarlık ve doğru inanç götürdüklerine inanıyorlar ve bununla birlikte sınır savaşçılarının bilinen mükâfatlarını da [ganimet] topluyorlardı" (Lewis; 1991: 26). Osmanlıların askeri örgüt, sivil idare, vergi ve toprak tasarrufu sistemleri hep fetih ve kolonizasyon ile kâfir ülkelere yayılan bir toplumun ihtiyaçlarına göre [yani fütüvvet inancına göre] düzenlenmişti (Lewis; 1991: 27).

Fetihler sayesinde Osmanlı akıncıları batı içlerine kadar akıncılarla ulaşabiliyor, böylelikle Batı hakkında askeri bilgilerle birlikte; oralarda yaşayan toplumların kültür ve inançları hakkında pek çok malumat toplayarak devletin merkezine aktarıyorlardı (Uzdu, 2011: 53). Bu doğrultuda bir yandan Müslümanlık ilkelerine göre yönetim ve toplumsal yaşamı oluşturan Osmanlı diğer yandan Batı'da yaşanan gelişmeleri takip etmek zorundaydı. Çünkü bir köprü görevi üstlenmekteydi. 18. Yüzyılın başlarında Padişah III. Ahmet ve Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa imparatorlukta yeni açılımlar ve köklü değişikliklerin zamanının geldiğini inanmak durumunda kalmışlardı. Dolayısıyla, bu dönemlerle Osmanlı Modernleşme çabalarının birbirine paralel bir seyir aldığını söylemek yanlış olmaz. Bu dönemden itibaren Batılılaşma hareketleri Osmanlı Devleti için olması gereken bir zorunluluk olarak doğmuştur. İlk reform teşebbüslerini 1718'den 1730'a kadar Sadrazam olan Damat İbrahim Paşa'nın başlattığı söylenebilir.

Zira Osmanlı Modernleşmesini incelemiş birçok düşünce adamı modernleşmenin çağdaş anlamda ilk kez bu dönemde başladığında adeta fikir birliği içindedirler. Lewis'te bu konu hakkında benzer görüşler sergilemektedir: “İlk reform teşebbüsünün esas sorumlusu Sadrazam Damat İbrahim Paşa'dır” (Lewis, 1991: 46).

İmparatorluk tarihinde beklide ilk kez yaşanmaya başlanan askeri ve siyasi yenilgiler ve söz konusu bu yenilgilerin akabinde imzalanan antlaşmalarda Osmanlı İmparatorluğu ilk kez açıkça kesin bir yenilgi almıştı. Mağlup devlet olarak antlaşma imzalayan Osmanlı bu antlaşmayla birlikte ilk kez Dar-ül İslam olan bir toprak parçasını kâfir düşmana bırakmak zorunda kalmıştı. Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) antlaşmaları durumun ciddiyetini ortaya koymuş lokal ve sığ tedbirler yerine acilen daha kapsamlı, uzun vadeli ve köklü tedbirlerin yapılması düşüncesini doğurmuştur (Lewis; 1991: 46-49). 17. Yüzyılın başlarına kadar Osmanlı vezirleri ile denk sayılan Avrupalı liderler özellikle bu dönemden sonra eşit olarak görülmeye başlandılar. Bu süreçten sonra önlenemeyen bir gerçeklik vardı; İmparatorluk gerileme sürecine girmişti. Bu bağlamda 1606 tarihli Zıttorok antlaşması Osmanlı İmparatorluğunun kudret ve azametinin sona erdiğinin ilk somut ifadesidir. Bu antlaşmayla birlikte Viyana Kralı ilk kez muhatap olarak alınmaktaydı. Antlaşma metni eskisi gibi dikte ettirilerek imza altına alınmamış uzlaşarak imzalanmıştır. Yani Padişah ilk kez Habsburg Monarkı'nı tanıyordu ve onunla uzlaşma yoluyla bir antlaşma imzalıyordu (Lewis; 1991: 36).

Bu durum Osmanlı devletinin Avrupa Devletleriyle eşit konuma geldiğinin ve Batı karşısındaki kadim anlayışının sona erdiğinin ilk somut ifadesiydi. Artık Avrupa ile olan ilişkilerde yepyeni bir dönem başlıyordu. Batı'dan özellikle teknik ve askeri alanda yararlanabilmek için Osmanlı idarecilerinde yeni fikirsel anlayışlar oluşmaya başladı. Bu dönem de ilk kez Batı toplumlarına, onların uygarlıklarını tanımak ve istifade edebilmek için elçiler gönderilmeye başlandı. İlk tepkiler, III. Ahmet devrinde Batı'dan gelen bir mülteci, İbrahim Müteferrika, basın sanatını Osmanlı İmparatorluğu'na getirmiş, Batı'nın askeri eğitimi ve teknolojisi konusundaki bilgilere İmparatorluk içinde de önem verilmesiyle başlamıştır. Aynı dönemlerde Yirmi sekiz Mehmet Çelebi ve Nişli Mehmet Ağa gibi devlet katındaki önemli

kimseler Avrupa'nın "ahvalini" öğrenmek için çeşitli önemli Başkentlere elçiler olarak gönderilmişlerdir (Mardin, 1999: 10).

Bu elçiliklerin açılmasındaki en büyük gaye Batı'nın askeri alandaki yeniliklerini öğrenmek ve bunlara ayak uydurabilmektir. Bu bağlamda ilk sistematik analizler Avrupa'da bulunan Hariciye memurlarından gelmiştir. Sultan I. Mahmut ve III. Mustafa dönemlerinde Osmanlı ordusu modernize edilmeye çalışılmış, humbaracı ve topçu ocaklarının Batı tarzında teşkilatlanması yönündeki ilk girişimler böylelikle oluşmaya başlamıştır.

Bir Fransız Subayı olan Comte de Bonneval, 1731 yılında humbaracı ocağının ıslahına başlayarak ocağın ihtiyaç duyduğu talimli askeri yetiştirilmek üzere de 1734 yılında Üsküdar da bir Hendesehane (mühendislik okulu) açılmasını sağlamıştır (Lewis, 199: 49). Nitekim disiplin, modern ve terbiye ile yetiştirilen bu askeri sınıfın Rusya ve Avusturya ile 1736-1739 yıllarında yapılan savaşlarda büyük hizmeti görülmüştür. Ancak bu sınıf 1747'de yeniçerilerin baskını sonucu kapatılmıştır. Sultan III. Mustafa tahta oturur oturmaz Fransa'dan mühendisler getirerek Mühendishane ve Bahriye sınıfını ve okullarını modern usullere göre ıslah etmeye ve onları talim ve terbiyeye girişmişti. Bu nedenle Batı'daki gelişmeleri takip etmek için Fransa'ya ve Almanya'ya elçiler gönderdi. Tıp ve Astronomi Sahaları ile ilgili çalışmalar hız kazandı.

Osmanlı Devletinde batılılaşma hareketleri sadece askeri alanda olmadı. Askerliğin dışında Avrupa'dan alınan en önemli teknik hiç kuşku yok ki matbaaydı. Matbaa bir açıdan Türkler tarafından uzun yıllardan beridir biliniyordu. Fakat bunlar uzun zamandır unutulmuştu. İlk Musevi matbaası 1493 ya da 1494'de İstanbul'da kuruldu. 1567'de Sivaslı Rahip Apkar İstanbul'da ilk Ermeni matbaasını, 1627'de Nicedamus Matexas Rum matbaasını basmışlardı (Lewis, 1991: 51). 1721'de Fransa'ya elçi olarak giden Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin oğlu Said Çelebi Fransa'da matbaaya karşı büyük bir ilgi duymuştu. Said Paşa Osmanlıya döndüğünde aynı heyecanın İbrahim Müteferrika'da da olduğunu görünce 1727'de padişahın fermanı ile İstanbul'da ilk matbaa olan "Der-i aliyye el mahrfisa" kuruldu (Lewis, 1991: 52). 1729'da ilk kitap çıkarıldı ve 1742'de matbaa kapatılınca 17 kitap basıldı. Matbaa da basılan ilk eser de Vankulu Lugatı'dır. Kitapların çoğu Türkçe

olmakla birlikte tarih, coğrafya, dil üzerine de kitaplar bulunmaktaydı. Kapatıldıktan sonra matbaa tekrar 1784'de açıldı ve günümüze kadar devam etti. Bu bağlamda Batının asıl somut başarısı esasen Müslümanların batılı fikirlerin etkisi altında kalıp bu düşünceleri kabul etmesiydi, diyebiliriz.

18. Yüzyılın üçüncü çeyreğine gelindiğinde ise Dünya'yı yerinden sarsan bir takım gelişmelere tanıklık edildi ve etkileri halen günümüzde de geçerli olan dönüşümler yaşandı. Bunlardan en önemlisi belki de ulusların kaderlerini belirlemede baş aktör olan Fransız Devrimi'ydi. Hiç kuşku yok ki bu devrimin yaydığı düşünceler tüm ulusları derinden etkilemekle birlikte yeni bir zihniyet anlayışının inşa edilmesine sebep olmuştu. Fransız Devrimi Laik ve entelektüel ifadesini tamamen din dışı bir söylemde bulan Avrupa'daki ilk büyük toplumsal ayaklanmaydı. Bu dönemdeki yeni fikirleri üç kelime ile özetleyebiliriz; kardeşlik (brotherhood), özgürlük (freedom), eşitlik (equality). Zamanla bu terimler yerine millet, milliyet, milliyetçilik, ırk, etnisite gibi kavramlar güç kazandı. Hiç kuşku yok ki asıl mesele bu fikirlerin Türkiye'ye nasıl geçtiği ve Türklerin buna nasıl tepki verdiği ile alakalıdır. Bu geçiş kanallarının en önemlisi askeri eğitim üzerinden oldu.

1792'de barışın sağlanması ve Avrupa'nın Fransız Devriminden kaynaklanan sorunlara dalmış olması sayesinde tahttaki yeni Sultan III. Selim silahlı kuvvetlerin geniş çapta yenilenmesi için bir plan yapıp bunu kısmen de olsa uygulama fırsatı bulmuştur. Reformun amacı, teknik, donanım, eğitim ve kabiliyet açısından Osmanlı kuvvetlerini Çağdaş Batılı orduların seviyesine çıkarmaktı. Selim bu dönemlerde XVI. Louis ile yazışmalara başlamış ve ondan bir takım tavsiyeler almıştır. Böylelikle 1792-1793 yılında bütünüyle Nizamı Cedid (Yeni Düzen) olarak bilinen bir dizi yeni düzenleme ve talimat yürürlüğe konuldu. Açılan bu okullarda Fransız subaylar görev yapıyorlardı. Aynı dönemlerde III. Selim'in yaptığı en önemli reform diploması alanında geldi. 1793'te ilk daimi elçilik Londra'da açıldı ve Londra'dan sonra sırasıyla Viyana, Berlin ve Paris izledi (Lewis, 1991: 62).

Bu elçiler başta dil olmak üzere her türlü bilimsel bilgiyi öğrenmek için tembihlenmişlerdi. Fakat tüm bunlara rağmen öyle görülüyor ki ilk etapta Devrimin Türkler için etkisi son derece az oldu. Bunun Fransa'nın iç sorunu olarak algıladılar ve hatta III. Selim'in Sır Kâtibi Ahmet Efendi 1792 Ocak ayında Ruznamesine şöyle

bir not düşmüştür; Fransa'daki gibi bir karışıklık inşallah imparatorluğun düşmanlarında da Frengi hastalığı gibi yayılır ve onları birbirine düşürür. Böylece imparatorluğun menfaatlerine sonuçlar doğar, Âmin (Lewis, 1991: 66).

Bu nottan da anlaşılacağı üzere tüm ulusların kaderini belirleyecek olan ve çok uluslu devletlerin sonunu hazırlayan bu hareket Osmanlı Devleti içinde tam anlamıyla idrak edilememiştir. 1807 yılının yazına gelindiğine ise Türkiye'de ki reform hareketleri yok olmuş gibi görünüyordu. Reformcu padişah tahttan indirilmiş, yeni tarzdaki ordusu dağıtılmış ve yerlerine Şeyhülislam ve Yeniçeri Ağası almıştı. Bayraktar Mustafa Paşa 1805'de Edirne'deki yeniçerilik isyanlarına katıldı fakat daha sonra ikna edildi ve reformların en coşkulu taraftarları haline geldi. Bayraktar Mustafa Paşa'nın Sadrazamlığı sadece birkaç ay sürdü, Kasım 1808'de bir yeniçeri ayaklanmasında devrildi ve öldürüldü.

II. Mahmut ise kendinden önce gelen kötü reformcuların eksik yanlarını ve hatalarını göz önünde bulundurarak, III. Selim'in kurmuş olduğu yeni askeri birliklerini geliştirerek, esas birimler haline getirmiştir. Zaman zaman Osmanlı imparatorluğunun Büyük Petro'su diye de adlandırılmıştır. Mısır ve Mora'da iki büyük başarısızlığın ardından Avrupa tarzında talim ve teçhizatıyla yeni bir tür ordu kurulmasının emrini verdi ve ilk adım 1826'da Hatt-ı Şerifle yeni birliklerin oluşturulması ile geldi.

Bu birlik dikkat çekmesin diye Müslüman subaylar tarafından eğitileceğini üstüne basa basa vurgulandı. Cihat anlayışı ile kurulduğu için Şeyhülislamında onayını almıştı. Fakat tüm bu etmenlere rağmen 5 yeniçeri taburu At Meydanında toplandı. Amaçları 1807'deki katliamı tekrarlamaktı. Lakin II. Mahmut bu duruma hazırlıklıydı ve yeniçeriler ağır toplara maruz bırakılarak ortadan kaldırıldı. Bu durum reform yanlıları tarafından Vaka-i Hayriye (Hayırlı Olay) olarak adlandırıldı. Askeri anlamda yeni bir yapılanmaya gidildi ve Asakir-i Mansure-i Muhammediye Türkçe adı ile Muhammedin Zafer Kazanmış Orduları bilinen Modern Osmanlı Ordusunun temelleri atılmış oldu (Lewis, 1991: 80). Bu ordunun başına eski yeniçeri ağası olan Hüseyin Paşa'yı geçirdi. 1826'dan 1839 ölümüne kadar muazzam bir reform programı uyguladı. Bu program sonraları 19. yüzyıl hatta kısmen 20. yüzyılın Türk Reformcularının takip edeceği yolun ana hatlarını çizmiş oldu.

II. Mahmut'un askeri alandaki reformları hız kesmeden devam etti ve yeni bir makam olan Seraskerlik makamı getirildi. Askerlik hizmet süresi on iki yıla çıkartıldı. Prusyalı Teğmen Helmuth Von Moltke 1835'de Türkiye'ye geldi ve imparatorluğun savunmasını inceleyerek, yeni bir askeri teşkilatlanma için planlar hazırlayarak işe koyuldu (Lewis, 1991: 83). Kurulan yeni ordunun üniformaları yönetmelik gereği ceket ve pantolondan oluşacaktı. Yeni ordunun en büyük kusurlarından bir tanesi subayların az olmasıydı. Yapılan reformlar sadece askeri alanda kalmadı ve eğitim alanında da çok köklü değişim ve dönüşümlere gidildi. Hâlihazırda iki okul vardı; 1773'te açılan Deniz Mühendislik Okulu ve 1793'te açılan Kara Mühendislik Okulu.

Askeri eğitim alsınlar diye Paris'e önce dört sonrada çok sayıda askeri öğrenci gönderildi. 1831-1838'de Rüştüye okulları açıldı. Mora isyanından sonra Osmanlı Tercüman odaları açıldı. Hoca İshak Efendi ile dil sorunları aşılmaya çalışıldı. Hoca İshak Efendi Türkçe, Arapça, Farsça, Fransızca, İbranice, Latince ve Yunanca dillerini bilen Musevi kökenli bir balkan mühtedisidir. Daha sonra Yahya Efendi tercümanlık vazifesine getirildi ve kendisi Ahmet Vefik Paşa'nın dedesidir. Yahya Efendi'den sonra da bu sorunu Ahmet Vefik Paşa üstlenmiştir. II. Mahmut ıslahatları ile birlikte devletin artık kendi problemlerini çözememesi ve bu problemleri çözerken Batı'dan yardım alması gerektiği gözler önünde olan bir gerçekliktir. Osmanlı Devleti bu süreçten sonra Batı'nın üstünlüğünü kabul etmiş ve yapılan bütün reformları Batı eksenli yapmaya başlamışlardır.

3.1.1. Tanzimat Fermanı ve Uluslaşma Süreci

Batılılaşma Osmanlı topraklarında kendini bu denli karmaşık kültür şokları ile hissettirirken asıl reform Mustafa Reşit Paşa'dan geldi. 3 Kasım 1839 yılında Gülhane Parkında Mustafa Reşit Paşa'nın bildiri ile Tanzimat ilan edildi. Fermanın ilan nedeni ise Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa meselesinde Avrupa'nın desteğini almak, Fransız Devriminin Milliyetçilik etkisini azaltmak ve Gayrimüslimleri devlete bağlamaktı. "Avrupa'nın yorulmak bilmeyen faaliyeti ile her taraftan sıkıştırılan ve son derece vahim bir mevkide bulunan bir hükümet tarafından kabul edilen Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi, her şeyden önce

Avrupa'yı memnun etmek ve Türkiye'ye karşı daha yumuşak ve tavizkar davranmasını sağlamak amacıyla matuf bir adımdır" (Engelhardt; 1999: 13-14).

Avrupa devletlerine şirin görünmek için, ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın arkasında, artık güvenliğin tek başına temin edemeyen Osmanlı Devleti'nin, bir Avrupa devleti olarak, güvenliğini Avrupa arasında arama niyeti bulunmaktadır" (Türköne; 2003: 72). Tunaya da benzer bir görüşü savunur. Tanzimat "bir problem haline gelmiş olan Osmanlı İmparatorluğu meselesini gittikçe ağırlaşan ve artan yabancı müdahalesinin baskısı altında, aydın bir ekibin çözmeye savaştığı demektir. Osmanlı Devleti, bu Hat ile Batının üstünlüğünü resmen tanımıştır (Tunaya; 1960: 32).

Bu Ferman Müslüman ahalisinin ilkelerini ve duygularını derinden sarsmış, getirilen diğer yenilikler gibi değildi. İlan edilen ferman sadece padişahın tebaasına karşı bir lütfü değil, aynı zamanda kadim Osmanlı devlet anlayışının da temelinden sarsılması anlamına gelmekteydi. Berkes'in ifadesiyle "Düşünüş tarihimizde Avrupa'da bizdekinden farklı ve örnek olabilecek bir sistem olduğu anlamında Batılılaşma fikri Tanzimat'ta doğmuştur" (Berkes; 2002: 31). Fermanın asıl gayesi devlet otoritesini sarsmadan huzur ve asayiş sağlanabilmesi için devlet bünyesindeki uyrukların isteklerine yanıt bulabilmektir. Bu isteklerde idari, iktisadi ve hukuki alanlarda yapılan düzenlemeler ile mümkün olabilmekteydi. Ferman'ın ilanı ile Batılı ve daha özel olarak da Fransız tarzı bir hukuk sistemi oluşturulmak istenmiştir (Mishra, 2013, s. 88). Bu doğrultuda İncicik Fermanı şu şekilde yorumlanmıştır:

"İmparatorluk, dini ve örfi kanunların ihmalinden dolayı, yüz elli yıldan beri zayıflamaktadır. Refahı ve iktidarı yeniden tesis etmek için bütün tebaanın can, ırz ve mal emniyetinin sağlanması esaslarına dayanmasını icap eden yeni kanunlara ihtiyaç vardır. Vergilendirme ve askere alma kanunları, adalete uygun olarak yeniden gözden geçirilecektir. İltizam sistemi lağvedilecek, her vatandaş, imkânları ölçüsünde vergilendirilecektir. Her suçlu, herkesin önünde alenen yargılanacaktır. Bu teminatlar, dini ve mezhebi ne olursa olsun, bütün tebaaya yaygınlaştırılacaktır" (İncicik, akta: Çaylak; 1998: 188).

Osmanlı devlet geleneğine uygun olarak, “3 Kasım 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı’nın görünürdeki amacı, devlet yönetiminde köklü değişiklikler yapmak, tüm tebaanın haklarını korumak ve teminat altına almak olmasına rağmen; aslında esas amacı modernleşmeci Bab-ı Ali bürokratlarının hayat ve servetlerini korumak ve teminat altına almaya yönelikti” (Mardin; 1996:183). Tanzimat Fermanı’nın esas amacının Reşit Paşa “sadece fertlerin, can, mal ve namuslarına tam bir emniyet getirmek ve Bab-ı Ali’nin dâhili ve harici harcamalarını bir düzene sokma isteği” olduğunu belirtmektedir (Uzdu, 2011: 127).

Tanzimat Fermanı, “devletin kurtarılması” gibi pratik zaruretlerle Batı’nın idari ve sosyal yapısının temel nitelikleriyle, Osmanlı geleneksel müesseselerini birleştirmişti. Yapılan tüm yeniliklere rağmen devletin gücü, eskiden de olduğu gibi asıl gaye olarak varlığını güçlü bir şekilde halen korumaktaydı. İdarede yapılan yenilikler ve değişiklikler sonucunda, yeni kurulan devlet kurumlarında görev almaya başlayan memur zümresi, artık imparatorluktaki bütün önemli devlet işlerinin kontrolünü ellerine geçirmişlerdi. Yeni olan bu memur tayfası devleti idare etme konusunda yalnızca kendilerini ehil olarak görmekteydiler.

Tanzimat’ın mimarı olan Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı Devleti’ni kurtarmanın yolunun, geleneksel Osmanlı düşüncesinde zikredildiği gibi, iyi hükümdar yetiştirmekten değil; aksine padişahın şahsi otoritesinin sınırlandırılması ve değişmez devlet müesseselerinin kurulmasından geçtiğini savunmaktadır. Tanzimat Fermanı olarak bilinen “1839 tarihli Hatt-ı Hümayun, Devlet-i Aliye’nin devleti kurtarma misyonunun tek çaresi olarak kabul edilen ve modern bir devlet olma umuduyla önceki Hatt-ı Hümayun’lardan her bakımdan farklı bir Hatt-ı Hümayun olarak ilan edilmiştir”. Tanzimat döneminde gerçekleştirilen yeniden yapılanma devlet içinde “bürokratik hiyerarşiye yeni alt-üst ilişkileri getirdi. Osmanlı İmparatorluğu’nun merkezi yönetimini, gerçek anlamda Weberci bir rasyonelleştirilmiş bürokrasi” modeline daha da yaklaştırdı” (Mardin; 1999c: 54). Ferman’ın ilanın ardından Beyazıt Meydanı’na bu hayırlı işin (Ferman’ın ilanının) simgesi olarak bir dikili taş dahi dikilmesi düşünülmüşse de hayata geçirilememiştir (bkz. Ceride-i Havadis, 21 Şaban 1256, No: 9).

Ferman'ın ilanından sonraki yıldönümünde ise başkentte şenlikler düzenlenmiş, kandiller yakılmış ve dükkânlar dahi bu günü tatil ilan etmişlerdir (bkz. Ceride-i Havadis, 6 Ramazan 1256, No: 10). Buradan da anlaşılacağı üzere Tanzimat Fermanı Osmanlı toplumu ve devleti için yeni bir dönemin başlangıcıydı. Tanzimat Fermanı, bir veya birkaç kuruma değil, devlete bütünüyle bir düzen vermeyi hedefleyen bir belge niteliğindedir (Okumuş, 1999: 237). Başka bir deyişle Tanzimat, “temel müesseseleri bozulmuş olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, yepyeni bir medeniyetle yükselen ve taarruza geçen bir Avrupa'nın ezici üstünlüğü karşısında yeniden teşkilatlanma teşebbüsüdür” (İnalçık, 1943: 2).

Osmanlı İmparatorluğu adına “millet sistemi ”de denilen bir tür siyasal ve toplumsal örgütlenme biçiminde; imparatorluğu oluşturan her toplum kesiminin din ve mezhep ekseninde sınıflandırılmış, özellikle gayrimüslim cemaatleri kendi dini liderlerinin önderliğinde, bir anlamda âdemi merkezîyetçi anlayışla yönetmekteydi” (Uzdu, 2011: 128). Avrupa'ya gönderilen elçilerin raporları özellikle Batı hükümetlerinin millet için var oldukları doğrultusunda. “Tanzimat Fermanı, aynı zamanda söz konusu bu yönetsel yapıda, din ve mezhebi vurgulayan millet ekseninde örgütlenmiş olan imparatorlukta, on dokuzuncu yüzyılın başlarında, özellikle Fransız İhtilali'nin (1789) olumsuz etkisiyle başlayan, toplumsal çözülme durdurmak için, alternatif bir çıkış yolu olma gayesiyle de ilan edilmiştir (Uzdu, 2011: 129). Tanzimat Fermanı ile başlayan süreçte vatandaşlık, devlet ile birey arasındaki yeni bağ haline gelmiştir. Vatandaşlık kavramı “devlet insanca hizmet eder anlamını taşıyan “dini devlet” kavramının önüne geçmiştir (Karpas, 2005, s. 24). Tanzimat Fermanı bir taraftan da, ortaya çıkan kimlik sorununa Osmanlı Ulusçuluğu verilebilecek bir cevap niteliğindedir.

Geleneksel yapılarda kimlik algısı, siyasal anlamda ciddi bir problem olarak görülmezken modern ulusların inşası sürecinde bu durum büyük bir problemi teşkil eder. Bu kaideler altında ulusçuluğa karşı Tanzimat Dönemi'nde İmparatorlukta tüm farklı halkların uyumunu ve itaati, yani İmparatorlukta devlet adamları ulusçuluğun karşısına ona uygun bir ideolojik yaklaşımla çıkmak istemişlerdir. Bir “imparatorluk ulusçuluğu” yaratmak istemişlerdir (Findley, 2011: 57).

Özellikle Fransız Devrimi'nden sonra ortaya çıkan “ulusların kaderlerini kendi tayin etme hakkı” Osmanlı içinde Sırp, Yunan ve Arap isyanları başta olmak üzere birçok milliyetçilik isyanlarına neden olmuştur. Bu isyanlar sonucunda Osmanlı bünyesinde barındırdığı etnik gruplara bağımsızlık vermekle birlikte Batı tarzı ıslahatları yapmak zorunluluğu altında kalmıştır. Eisenstadt “Modernleşme Başkaldırı ve Değişim” adlı eserinde, bütün toplumlarda var olan farklı gruplar ve toplumsal sınıflar arasındaki çıkar çatışmalarının bütün toplumlarda ortaya çıkabileceğini dile getirmiştir. Ancak bu çıkar çatışmalarını, merkezileştirilmenin, potansiyel olarak karşıt olan gruplaşmaları birleştirmenin ve bunların tüm topluma yayılmış olan organizasyonlarından, toplumsal ve siyasi kimlik sembollerinden faydalanmanın sadece modern toplumlara özgü olduğunu eklemiştir (Eisenstadt 2007: 42). O yıllarda devletin İmparatorluk sınırları içerisinde çeşitli tahminlere göre %40 azınlık nüfus yaşamaktaydı ki, devlet adamları bunları bir arada tutmak için köklü değişimlerin gerekliliğini kavrayabilmişlerdir (Çiydem, 2017: 169). “İmparatorluk çağının sonlandırılıp yerine milletler çağına geçildiği bu dönemde, Osmanlı devlet aklının, İmparatorluğun bekası için farklı dini ve etnik topluluklardan meydana gelen halklarını bir ulus haline getirmekten başka çaresi kalmamıştır” (Türköne, 2003: 189).

Bu düşünceler, Osmanlı milleti oluşturma ideolojisinin de en önemli temel dayanağı olmuştur. Bu yönüyle Tanzimat Fermanı, Osmanlı vatandaşlığını yeniden tanımlama girişimi olmakla birlikte, vatandaşların bireysel yurttaşlık haklarından faydalandığı, hiçbir dini aidiyete atıfta bulunmayan ve sadece vatandaşlığa vurgu yaparak Osmanlı ulusu oluşturmada temel teşkil etmiştir (Kösebalaban, 2014: 76).

3.1.2. Islahat Fermanı ve Osmanlılık Fikri

Tarih boyunca İmparatorlukların, Krallıkların ya da ulusların mevcut düzeni değiştirme çabaları genellikle kaybedilen savaşlar ve ekonomik çöküntüler sonucunda olmuştur. Nitekim Osmanlı Devleti için de bu durum söz konusuydu. Bu bağlamda iktisadi sorunlar Osmanlı Devletinin içinde bulunduğu diğer problemlerin yanı sıra Islahat Fermanı'nın içeriğini oluşturan dinamiklerin en önemlileri arasında yer almaktadır.

“Bu iktisadî sorunlar arasında, devletin gelirlerinin düzeltilmemesi, Osmanlı parasının değer kaybetmesi, Lale Devri ile başlayan israf ekonomisinin artarak 19. yüzyıla kadar gelmesi, rüşvet sorununun halledilememesi, kapitülasyonların artarak devam etmesi, bütçe açıkları ve bu açıkların öncelikle iç borçlarla kapatılmak zorunda kalınması, bunun da yetmemesi nedeniyle Kırım Harbi sırasında dış borçlara başvurulmasının yarattığı sorunlar bulunmaktadır” (Gümüş, 2008: 216), diyebiliriz. Islahat Fermanı olarak ilan edilen ferman, “ağır bir yabancı baskısı altında” ilan edilmiştir. Bu ferman aslında bir vesika olarak yabancı devletler tarafından hazırlanmış, Bab-ı Ali tarafından da Hattı Hümayun şeklinde yayınlanmıştır.

Tanzimat Fermanı gibi Islahat Fermanı da Avrupa ülkelerinin yoğun çabaları sonucunda ilan edilmiştir. Aslında iki fermanında ortak yanı Müslüman ve gayrimüslim tebaanın eşit ve adil olması yönündeydi. Ancak, bazı Osmanlı idareciler bu durum karşısında Batı’ya iç işlere müdahale konusunda sert tepkiler göstermişlerdir. Yapılacak ıslahatların Osmanlı halkının istekleri doğrultusunda, yabancı ülkelerin baskısı dışında olması gerektiği yönünde adımlar atmışlardır. Hatta ferman imzalandıktan sonra hemen hemen her yerde duyurulma çabası içine girilmiş, bunun asıl asıl sebebi ise özellikle Avrupa basınında Osmanlı’ya yönelik olumsuz havayı ortadan kaldırmaktı. Buna ek olarak fermanında şeri hukuka ya da Kur’an’ı Kerim’e yönelik herhangi bir atıf bulunmamaktadır. Bu da Osmanlı da eski dönemlerdeki gibi geçmişe yönelik uygulamalar yerine ilerici değişimlerin yaşanması gerektiğini kanıtlar nitelikteydi. “Aslında bu ferman, Tanzimat Fermanı’yla gayrimüslim tebaaya verilen hakları yetersiz bulan, bu konuda verilen sözleri de tutulmamış sayan Batı devletlerinin imparatorluğu Rus tehdidine karşı korumak ve yine imparatorluğun Avrupa devletler ailesine kabul edilmesinin bir ön şartı olarak istemesi sonucunda, Batılı devletlerin ısrarıyla ve onları memnun etmek için ilan edilmiştir” (Tanör; 2007: 95). Ferman, tamamen yabancı müdahalesiyle oluşturulmuş gibi görünmüş olsa da, daha önceden ortaya konulmuş olan Osmanlı toplumsal modernleşme hamlesinin devamlılığının olması gerektiğini vurgulayan bir belge olmuştur. Bu anlamda Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı ile verilen hukuki haklar ve bu hakların daha somut biçimde ortaya konması konusunda Osmanlı İmparatorluğu’na Batılı devletler tarafından yapılan bir hatırlatma niteliğindedir (Çiydem, 2017: 178).

Kırım Savaşı esas itibariyle Osmanlı toprak bütünlüğünü korumaya yönelik olduğundan kalıcı barış düzenlemelerinin de odak noktası durumundaydı. Islahat Fermanı'nın ilân edilmesindeki en önemli nedenlerinden biri Kırım Savaşının patlak vermesidir. Özellikle Rusya'nın tarihin her evresinde ulaşmak istediği sıcak denizlere inme arzusu Kırım Savaşı sürecinde de devam etmiş ve bu istek milletlerarası ilişkileri ve siyasi ortamı oldukça etkilemiştir. Özellikle Osmanlı üzerinden parçalamaya yönelik geliştirdikleri fikirler İngiltere ve Fransa tarafından kabul edilmeyince bu düşünceden vazgeçmiş, Islahat Fermanının ilanına herhangi bir olumsuz müdahalede bulunmamışlardır. İngiltere ve Fransa'nın Rusya tarafından geliştirilen bu fikri geri çevirmesindeki en büyük etken ise sıcak denizlerde güçlü bir Rus egemenliğini görmek istememeleri ve Osmanlının Rus sömürsü altına girmesini engellemektir. Kırım Savaşından itibaren başlayan Fransız etkinliğini ifade etmek için II. Abdulhamid, "Fransız asrı" ifadesini kullanmıştır. Niyazi Berkes bu düşünceler doğrultusunda Islahat Fermanı'nın ilan edilmesini şöyle özetlemektedir:

"Tanzimat bildirisinin vaat ettiği reformları gerçekleştirecek kanun ve nizamların yapılmamış, yapılanların da uygulanmamış olmasından şikâyetçi olan Batı devletlerinin elçileri, Kırım Savaşı'nın sona ermesiyle Paris'te toplanacak olan barış konferansında Rusya'nın Kaynarca Anlaşması'ndan beri elde ettiği bir hak iddiasıyla Ortodoks Hıristiyan milletler çıkarına isteklerde bulunmasını önlemek amacıyla Islahat Fermanı'nın hazırlanmasını istemişlerdi. Sadrazam, dış işleri bakanı ve şeyhülislam ile bu devletlerin elçilerinin katıldığı tartışmalar sonunda Tanzimat kurallarını tekrarlayan, açıklayan ve genişleten bir ferman olarak yayımlandı" (Berkes, 2006: 216).

30 Mart 1856 yılında imzalanan Paris Antlaşması gereği 18 Şubat 1856 yılında yeni bir reform olan Hatt-ı Hümayün İngiliz, Fransız ve Avusturya büyükelçileri baskısı sonucu ilan edildi. Islahat Fermanı'nda, açık ve sade bir dil kullanılmıştır ve bu anlamda Tanzimat Fermanı'na göre daha modern bir belge niteliği taşımakta olduğu ifade edilmiştir (Davison, 2005, s. 56). Mustafa Reşit Paşa azledilince yerine Ali paşa Sadrazam oldu ve Fuat Paşa ile birlikte bu dönemki reformlar bu iki şahıs etrafında toparlandı. 1856–1871 yılları arasında Ali ve Fuad Paşalar, iktidarın tartışmasız sahibi oldular. "Bu yetenekli devlet adamları, Fransız

dili ve Avrupa hakkında bilgileriyle, devrin diğer kişilerine göre yabancı müdahaleleri savuşturmaya daha muktedir kişilerdi.”

Paris Antlaşması görüşmeleri Paris’te sürerken, İstanbul’da da Standfort Canning’in etkisiyle İngiltere, Fransa ve Avusturya elçileri ile Sadrazam ve Hariciye Nazır’ından oluşan bir komisyon kurularak Osmanlı gayrimüslim tebaasının durumunun ne olacağı konusu müzakere edilmeye başlanmıştır. Islahat Fermanı’nın baş mimarı, İngiliz Büyükelçisi Lord Stratford Canning’dır (Çiydem, 2017: 176). Komisyonunda, “İngiliz Elçisi Stratford Canning, Fransız Elçisi Thouvenel, Avusturya elçisi Prokesch, Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa, Hariciye Nazır Fuad Paşa ve onlara, Fener aristokrasisinden gelme bir Rum olan Prens Callmimashi eşlik etmiştir” (Davison 2004: 55). Türklerin asla Avrupalı olamayacağına inanan Canning, Protestan haklarının savunucusu olarak din özgürlüğünü; Thouvenel, Müslüman tebaa ile gayrimüslim tebaa arasında cemiyet, haklar, vergiler, askerlik, milli eğitim ve devlet memurluklarına geçme bakımından mevcut ayrıcalıkların kaldırılmasını; Prokesch ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun yapacağı düzenlemelerde Batı’yı referans değil kendi gelenek ve dini kurallarını referans almasını istemiştir (Berkes, 1978: 212-213).

“Islahat Fermanı, ilke olarak bütün Osmanlı tebaası arasında müsavet yani eşitlik kavramını yerleştirmek amacını gütmektedir” (Türküne 1995: 164). “Fermanın getirdiği haklar düzeni ile Müslümanlarla Gayrimüslimler, hukukun birçok alanında eşit hale geldiler” (Eryılmaz 1992: 63). “Temsil hakkı, ibadethaneyle ilgili bir takım kolaylıklar, kendi okullarını açma, ekonomik yükümlülük, mülk dokunulmazlığı, devlet dairelerinde memur olma hakkı, tüm tebaa arasında tam eşitliğe dayanan bir devlet yaklaşımı, ruhanî reislerin özlük haklarında bir takım düzenlemeleri içeren ve yirmi noktada Gayrimüslimlerle Müslümanlar arasında eşitliği sağlamayı amaç edinmiş bir belgedir” (Armaoğlu 1997: 258).”

Islahat Fermanı’ndaki önemli hususlardan birisi gayrimüslim cemaat liderlerinin konum ve mevkilerine yönelik düzenlemeler olmuştur. Fatih Sultan Mehmed tarafından gayrimüslim din adamlarına verilen yetkiler, adeta bu ferman ile yeniden ele alınmıştır. Gayrimüslim din adamlarının görev süreleri ömür boyu olmak

üzere değiştirilmiştir. Ayrıca kendi aralarında ant içme usulü de değiştirilmiştir (Gümüş, 2008: 221).

Bununla birlikte gayrimüslim ruhban sınıfının gelirleri bir düzen içerisine konulmuştur. Rahiplerin gelir ve bahşişleri kaldırılmıştır. Patriklere ve cemaat liderlerine belirli bir gelir bağlanmış ve ruhban sınıfının alacağı ücretin rütbe esasınca devlet tarafından ödenmesine karar verilmiştir. Yani gayrimüslimlere yönelik mülkiyet güvencesi verilmiştir. Bu da zamanla gayrimüslimlere Osmanlı topraklarında mülk edinme yolunu açacaktır. Bu doğrultuda bu Fermanın getirmiş olduğu en önemli düzenlemelerden biri gayrimüslim tebaanın Osmanlı topraklarında taşınmaz mallar edinebilme hakkıdır, denilebilir. Bu maddenin sonraki yıllarda yürürlüğe girmiş olan “Arazi Kanunname-i Hümayunu” ve “Vilâyat Nizamnamesi” gibi önemli düzenlemelerin hukuki alt yapısını oluşturduğu dile getirilmiştir (Gümüş, 2008, s. 228). Böylece Avrupa sermayesinin Osmanlı toprakları üzerinde daha fazla yayılmasının önü açılmıştır.

Ayrıca eşitlik bağlamında gayrimüslim tebaa için verilen haklardan birisi de, sivil ya da askeri olsun bütün eğitim-öğretim kurumlarına gayrimüslim öğrencilerin kabul edilmiş olmasıdır. Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlere askerlik hizmetini yerine getirme yükümlülüğü getirilmişti. Islahat Fermanı’nda söz konusu mesele tekrar ele alınmış, gayrimüslimlerin, askerlik karşılığında bedel ödeyebilecekleri kararına varılmıştır. Askerliğin yanı sıra vergi meselesinde de düzenlemeler yapılmıştır. İltizam usulü geri getirilmiş, vergi konusunda eşitlikler uygulanmıştır. Islahat Fermanı yine hukukî mesnede dayalı olarak bir “Osmanlılık” kavramını yerleştirmek amacını taşımaktadır. “Ferman bütün Osmanlı tebaasını Osmanlılık ilkesine dayalı olarak yeni bir vatandaşlık bağı getirecek içerikle hazırlanmıştır” (bk. Mardin 2007: 14). Bu, aynı zamanda yeni bir siyasî görüşün şekillenmeye başladığını göstermektedir. Bu siyasî görüş, tek vatandaşlık sıfatı altında bütün tebaanın eşit hukukî, siyasî, iktisadî ve sosyal şartlar altında, Osmanlı devlet felsefesine halel getirmemek ilkesine bağlı olarak herkese eşitlik sağlamayı öngörmektedir. “Dolayısıyla, Tanzimat’ı başlatan Gülhane Hattı Hümayununun ikinci bir aşaması görünümünde olan Islahat Fermanı, Tanzimat dönemine kadar “millet-i hâkime” olan

Müslümanlardan bu imtiyazlı durumu alıyor, din farkı gözetmeksizin bir Osmanlı vatandaşlığı kurmaya çalışıyordu” (Eryılmaz, 1999: 259).

Gümüş (2008: 19) Islahat Fermanına ilişkin olarak; “Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı gibi, ortaya koyduğu ilkeler bakımından Türk anayasalarına önemli bir giriş niteliği taşımaktadır ve anayasal bir belge olması hasebiyle de Türk anayasal belgeler zincirinin bir parçası sayılmalıdır. Böylelikle, Islahat Fermanı, kendisine atfedilen misyona uygun bir değerlendirmeye tabi tutulabilir. Islahat Fermanı ortaya koyduğu ilkeler ile Tanzimat Fermanı’nın tarihî değerini teslim etmesinin yanında, Osmanlı modernleşmesinde bir başka dönemin başlangıcında kilometre taşı görevi görmüştür. Bununla birlikte, Osmanlı Anayasa kültürüne önemli katkılar sağladığı da gözler önündedir” şeklinde olumlu sayılabilecek nitelikte bir yaklaşım ortaya koymaktadır.

3.1.3. Islahatlara Eleştirel Bir Bakış: “Genç Osmanlılar”

Oluşum süreci ve etkin mekanizmaların yukarıda verildiği Türk milliyetçiliğinin tarihsel gelişim seyrinin aşmalarının Ümmetçilikten çok uluslu Osmanlıcılığa, Osmanlıcılıktan İslamcılığa ve nihayetinde de Türk milliyetçiliği ve vatanperverliğe dönüştüğü bir seyir şeklinde olduğu görülmektedir. Bu hareket Osmanlı İmparatorluğu’nun çeşitli din ve milliyetlerden meydana gelen kozmopolit yapısı içinde bir tepki ve kendini bulma akımı olarak doğmuş ve Türkçülük olarak adlandırılmıştır. Düşünce tarihimizde modern manası ile millet fikrinin ortaya çıkması ve bu fikre dayalı olarak gelişen milliyetçilik, Türkçülük hareketinin tekâmülüne bağlı olarak meydana gelmiştir (Sarıay, 1994,20-22).

“Türkçü hareket, Osmanlı’nın son döneminde, Kurtuluş Savaşımızda ve milli Türk devletinin kuruluşunda hâkim ideoloji olmuş ve milliyetçilik Türkiye Cumhuriyetinin temel ilkelerinden biri halini almıştır”. Osmanlı devletinin kuruluşundan sonra “bir kimlik olarak Türk adı kullanılmamış olsa da Osmanlı’nın çöküşünde Türk adı ve kimliği milliyetçiliğe paralel bir şekilde yüceltilmiş ve Cumhuriyetle birlikte milli irade ve birliğin temel ilkesi haline gelmiştir.” (Şimşek, 2006: 24).

Çeşitli nedenlerle iç pazarını Avrupa devletlerine açan Osmanlının bu sebeple düşmüş “sınaf” yapısı hepten çökmüştür. Yaşanan ayaklanmalarla devletin kaderi Avrupa devletlerinin çıkar çatışmalarına hizmet eden oyunların oynandığı bir sahaya dönüşmüştür (Ergün, 2010: 31-32). “Bu süreçteki en önemli gelişmelerden biri Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesidir. Bu fermanla Batı’nın 150 yıl gerisine düşüldüğü kabul edilmiş ve iktidarın saraydan alınıp meclise verilmesi amaçlanmıştır. Fermandaki başlıca konular tüm vatandaşların can ve mal güvenliğinin sağlanması, yargılamada açıklık, vergide adalet ve rüşvetin ortadan kaldırılması olmuştur. I. Meşrutiyet’in ilanına kadar devam eden Tanzimat, Türk tarihinin en çok tartışılan bölümlerinden biri olmuştur.” (Ortaylı, 2005: 29-31).

Tanzimat Dönemi’nin Osmanlı-Türk toplumu üzerinde kapsamlı ve kalıcı etkileri söz konusu olmuştur. “Tanzimat eski kurumların korunması ve onarılmasına yönelik geleneksel Osmanlı reform kavramının yerine, bu kurumların, bazıları Batı’dan ithal edilmek üzere, yenileriyle değiştirilmesini öngören modern reform kavramını getirmiştir. Tanzimat hareketinin başarıları kadar başarısızlıkları da reformların daha sonra Türkiye Cumhuriyeti’nin bugüne dek alacağı yönü, birçok bakımdan doğrudan belirlemiştir” (Shaw&Shaw, 1976: 55). Ortaylı (2005), modernleşmenin Osmanlıdaki sonuçları bağlamında “uygulanmaya çalışılan yenilikler, geleneksel uygulamaları rafa kaldırmış ve modern uygulamaları getirmiştir. Ancak bu reformlar egemenin isteği doğrultusunda üstten dayatmacı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Amaç her ne kadar işlevini yerine getirmeyen toplumsal kurumları yenilemek ve değiştirmek olsa da, üstten dayatmacı bu anlayış halkın desteğini rızaya dayalı olarak almamıştır. Bu durum Shaw’ın da belirttiği gibi Türkiye Cumhuriyetinin bugüne dek kendisine çizdiği perspektifi de belirlemiştir. Tanzimat Fermanı halkın canını, malını, inancını güvence altına alıyor ve en önemlisi bunu kanuna dayandırıyor. Bu nedenle anayasal gelişmenin başlangıcı sayılmıştır” (Ortaylı, 2005: 101). Tanzimat dönemi, “merkeziyetçi bir devlet anlayışını ve gelişen bürokrasiyi simgelemektedir. Aslında bu durum tüm milletlerin modernleşme süreçlerinde kaçınılmaz olarak böyle gelişmiştir” (Ergün, 2010: 32).

“18. Yüzyıldan beri devletler, kaçınılmaz olarak merkeziyetçi bir dönüşüm geçirmektedirler. Modern çağda merkeziyetçilik, devletlerin büyük ölçüde mali, idari, hukuki alanda standart ve bütüncül bir kontrol kurmalarıyla ortaya çıkan bir niteliktir. Merkeziyetçi devlet, uzmanlaşan ve kalabalıklaşan bir bürokrasiye, toplumun üzerindeki güçlü kontrol nedeniyle mükemmelleşen bir bürokratik kayıt sistemine sahiptir. (...) Kısacası merkeziyetçilik, bir anlamda bürokrasinin gücü demektir. Bu güç, mutlak bir iktidar tarafından kullanılabilir veya denetlenen bir iktidarın emrinde olabilir. Ama merkeziyetçi bürokrasinin gelişmiş teknolojiyi kullanarak kontrol gücünü artırması evrensel bir olgudur” (Ortaylı, 2005: 101). Osmanlı imparatorluğunun dayatmacı ve merkeziyetçi yaklaşımı, tebaa ve padişah arasındaki iletişim ve konjonktürel yapı perspektifinden ele alındığında normal olarak algılsa da gelişen dünya düzeni içerisinde kabul görmesi çok mümkün olmayan bir yapı olarak değerlendirilmelidir. “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’la birlikte ortaya çıkan bu bürokratik yapıya tepki, Osmanlı’daki birtakım siyasal düşünce akımlarının ve hareketlerinin de öncüsü olacaktır. Bu süreçte yurtdışında eğitim almış, dil bilen Müslüman yeni bir aydın grubu ortaya çıkacaktır. ‘Genç Osmanlılar’ olarak adlandırılan bu aydın grubunun ortak özellikleri Tanzimat Paşalarına duydukları tepki, hürriyet fikri ve özellikle İslam ile Batı sentezini savunmalarıdır. Aslında bu genel çizgiler dışında pek çok konuda aralarında fikir ayrılıkları olan, aralarında Şinasi gibi tamamıyla Batıcı olanlar, Namık Kemal gibi Batılı değerlerle İslami değerleri uzlaştırmaya çalışanlar ve Ali Suavi gibi parlamentoyu tümünden reddedenlerin bulunduğu ‘Genç Osmanlılar’ homojen bir grup değildir” (Mardin, 2006: 73).

Tanzimat döneminde zirveye ulaşan bu değişim ve dönüşüm istekleri, Batı’nın askeri ve idari yapısının dışında günlük kültürünün de Osmanlı topraklarına aktarıldığı açık bir şekilde görülmektedir. Artık giyim, yaşayış biçimleri, insanlar arası ilişkiler, gibi günlük hayatı etkileyen faktörler “Avrupalı” olmuştu diyebiliriz. Fakat ilerleyen dönemlerde bu hızlı ve yanlış batılılaşma hayranlığına bir tepki olarak “Yeni Osmanlılar” adı ile yeni bir yapılanma tepki göstermişti. Bu akım 1860’larda faaliyetlerine başladı ve körü körüne aktarılan batılılaşmaya karşı cephe alındı. Onlara göre batılılaşma gerekli olan bir zorunluluktur fakat Batılılaştıkça kendi değerlerimizin yok olmasına müsaade edilmemeliydi.

Gelenek ve göreneklerimiz, ahlaki değerlerimiz, toplumun omurgasını oluşturan kültürel unsurlar muhafaza edilmeliydi. Batının asıl amacı “Batılılaşma” başlığı altında ülkeleri sömürmek iken Osmanlı Devletinde oluşturulan üst zümre bunun farkına varamamıştır. Onlara göre Tanzimatçılar Batı’nın Ruhunu oluşturan hürriyetçi ve parlamenter eğilimleri kavrayamamışlar ve taklitçilikten öteye geçememişlerdi. Yeni Osmanlıların belki de yaptıkları en önemli yenilik hürriyet kelimesini kullanmaları olmuştur. Hürriyet kelimesi Arapça Burriya kelimesinden gelmektedir. Köken olarak Özgür olmak anlamında da kullanılan Hür’dür. Hukuki olarak düşünüldüğünde köleliğin hizmetkârlık statüsünün ve bazen de muafiyet kavramlarının tam zıddı anlamlarına gelmektedir. Kelimenin Türkçede yeni bir önem kazanması 18. yüzyılın sonlarına doğru oldu. Fransa’dan gönderilen raporlar ve Fransız manifestoların tercümeleri bu yeni kavrama aşinalık sağlamaya yardım etti. Atıf Efendi 19. Yüzyıl’da imparatorluğun başına çok iş açacak olan iki gücü yani milliyetçilik ve hürriyetçiliği kusursuz olarak teşhis etmişti. Bu kavramların ortadan kaldırılma çabalarına rağmen artık Hürriyet Ağacı Türk topraklarında kök salmıştı. Özellikle II. Mahmut ve ardından gelen reformlar devrimi artık hissettirmeye başlamış, Avrupalı öğretmenlerden ders alan ve Avrupa kültürünü yakinen takip eden bir tabanın oluşmaya başlaması Osmanlı devletinde yeni bir dönüşümün belki de en önemli sebeplerinden biriydi.

1860 yılına gelindiğinde ise öyle bir dönem başladı ki artık batılılaşma reformlarının kabul edilmesi veya edilmemesi değil, devletin mutlakiyetçi iktidarının sınırlandırılması ve bunu ne şekilde yapılacağı tartışılmaya başlandı. Böylece Türkiye’nin ilk önderleri Siyasetçiler değil, Avrupalı eğitim almış olan Şairler ve yazarlar oldu. Ziya Paşa, Namık Kemal ve Şinasi çoğunlukla bu yeni edebiyatın en öndeki üç ismi olarak değerlendirildi. Şinasi, bir şair, tiyatro yazarı ve gazeteci idi. 1848 devrimine katıldı ve Pantheon’a Cumhuriyet bayrağını astı, sonra Meclis-i Maarif’in bir üyesi oldu. 1862’de Tasvir-i Efkâr’ın editörlüğünü yaptı ve 1854’de Reşit Paşa’nın üçüncü kâtibi oldu (Lewis, 1993: 136). Lakin Şinasi Ali ve Fuat Paşalar tarafından hoş karşılanmamıştı. 1862-72 yılları arasında önce Paris sonra Londra ve Cenevre’de sürgün hayatı yaşadı. Ziya paşa ise gayrimüslimlerin eşit konuma getirilmesini asla desteklemezdi. Dinsel ve kültürel muhafazakârlığa rağmen Frenk fikirlerini elinin tersi ile itmezdi. Namık Kemal, bu işe evinde aldığı eğitimle

başladı. Arapça, Farsça ve Fransızca öğrendi. Şinasi'nin etkisi altında Tasvir-i Efkâr gazetesinde çalışmaya başladı. 1867'de Ziya Paşa ve Genç Osmanlılarla birlikte Avrupa'ya kaçtı. Üç yılını Paris, Viyana ve Londra'da sürgünde geçirdi. 1873'te Vatanseverlik duygularını kabartan "Vatan" adlı oyununu yazdı.

Vatan ve Hürriyet düşüncelerinin, İslamcılığın en önde temsilcisidir. Ona göre İslam devleti kendini modernize etmeliydi ancak bunu yaparken Avrupa'yı körüklemesine taklit etmemeli, kendi yasalarını, inançlarını ve geleneklerine bağlı kalmalıydı. Bu bağlamda bu dönemki Osmanlı Hürriyetçileri bir tür Türk kamuoyu yapma ve eğitmek için işe koyuldular diyebiliriz. Bu kamuoyunun da Paris ve Londra'dakilerle aynı rolü üstleneceğini ümit ediyorlardı. Bu düşüncelerin pratiğe dönüştürülebilmesi için en baş aktör basındı. Bu bağlamda ilk resmi olmayan gazete Türkçe süreli yayın, Ceride-i Havadis hayata geçirilmişti. Ek olarak Agâh Efendi ve Şinasi Tercüman-ı Ahval adında yeni bir gazete çıkardılar.

Namık Kemal gazeteciliğe Mir'at ta (Ayna) başlamıştı. Ali Suavi'nin editör olduğu Muhbir 1867'de yayınlanmaya başladı. 1 Ocak 1865'te ilk kez Matbuat Kanunu yürürlüğe girdi. Esasen yeni bir elit kesim diyebileceğimiz donanımlı kimselerin ortaya çıkmasının arka planındaki gelişmeler II. Mahmut ve ardılarının reformları olduğunun kanısı çıkartılabilir. II. Mahmut ve ardından gelen padişahların reformları İmparatorluk içinde yeni bir yönetici eliti meydana getirmiştir. Bu yeni elit, eğitim anlamında donanımlı hırs sahibi ve idealist kimselerden oluşmaktaydı.

Kesin bir biçimde bir grubun oluşturulması fikri ilk kez 1865'te aralarında Namık Kemal'inde bulunduğu altı kişinin bir araya gelerek gizli örgüt kurmalarıyla ortaya çıktı. Örgüt her geçen gün daha da büyüyordu ve sayıları 245 üyeye ulaşmıştı. Kendi gazetelerini çıkarmaya başladılar ve ilk sayısı 29 Haziran'da çıkan gazetenin adı hürriyetti. Namık Kemal ve Ziya Paşa gazete içinde sıkı bir işbirliği içindeydi ve Namık Kemal 1872'de İbret gazetesinin yöneticiliğine üstlendi. Vatan Yahut Silistre tiyatrosu Gedik Paşa Tiyatrosunda yayınlandı ve oyunun teması vatanseverlikti. Savundukları görüşleri ve siyasi bilinçlerini Şinasi tarafından oluşturulan, daha sonra Namık Kemal tarafından devralınan Tasvir-i Efkâr etrafında toplamışlardır.

Yeni Osmanlılar ile edebiyat ve sanat alanlarında ivme kazanan modernleşme çabaları kendini en keskin hissettirdiği alan ise romanlarda ve diğer edebi metinlerde olmuştur. Şinasi (Şair evlenmesi), Samipaşazade Sezai (Sergüzeşt), Namık Kemal (İntibah), Hüseyin Rahmi Gürpınar (İffet), Nabızade Nazım (Zehra), Fatma Aliye (Nisvan-1 İslam), Ahmet Mithat Efendi (Felatun Bey ve Rakım Efendi), Recaizade Mahmut Ekrem (Araba Sevdası), Halit Ziya Uşaklıgil (Mai ve Siyah)... Gibi edebi metinler Batı ve Doğu arasındaki kültür şokunu dönem itibarıyla en iyi şekilde özetleyen eserlerdir. Bir yandan aşırı modernleşmeyi savunan bir kesim varken diğer yandan modernleşmenin getirdiği yıkımları konu alan bir kesim bulunmaktaydı. “Yine bu dönemdeki gelişmeler toplumda düalist bir yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu düalizm modern olanla olmayan arasındadır. Tanzimat’la birlikte şekillenen kurumlar Batı tarzı, modern kurumlardır; fakat bunların yanında eski, geleneksel kurumlar da varlıklarını sürdürmektedir. Bu durum, yukarıda aralarındaki ayrımlara değinilen Genç Osmanlıların zihinlerinde de bir düalizm ve parçalanma yaratmıştır. Batılı değerlerle geleneksel, İslami değerler arasında gidip gelmelerinin nedeni de budur”(Ergün, 2010: 33).

Terim olarak “Türk”, siyasal yazınca kullanılmaya Genç Osmanlılarla birlikte başlanmıştır. Örnek olarak Namık Kemal, İmparatorluk bünyesindeki halkların birliğini vurgularken “Osmanlı” kavramını kullanmıştır. Ancak bu kavramla birlikte ümmet, millet ve kavim gibi dinsel kavramların yanı sıra Türk kavramını da kullanmıştır. (Özdoğan, 2001: 13). Döneminde büyük etki yaratan “vatan” ve “vatanseverlik” gibi kavramları belirginleştiren piyesi “Vatan Yahut Silistre”, aynı zamanda Türkler açısından cesaret yükseltici bir etki de ortaya çıkarmıştır (Özdoğan, 2001: 13).

Namık Kemal’e ilişkin olarak Mardin (2006) Ernest Renan’ın “Bir Millet Nedir?” başlıklı konuşmasını çağrıştırdığını ifade etmekte ve devamında; “Renan gibi, Namık Kemal de, vatanın sadece bir coğrafi birlik değil fakat aynı zamanda, içinde ecdadın hatıralarının, insanın kendi gençlik anılarının ve en eski deneyimlerinin tümünün bir yere sahip olduğu bağlayıcı bir mekân olduğundan söz etmekteydi” demektedir (Mardin, 2006: 362).

Buna ek olarak “Namık Kemal’in vatanseverlikten bahsederken ümmet, Osmanlı, millet, mezhep ve Türk kavramlarını sıklıkla kullandığını belirten Mardin, bunu şöyle ifade etmektedir: Bu kelimelerin her biri, milli sadakatin odağını ifade etmek için Namık Kemal tarafından kullanılmıştır. Bu durumun bizatihi kendisi Namık Kemal’in “vatan” a bölünmez bir bağlılığın cevabını sağlarken fevkalade ateşli olduğu, fakat “vatan” ın neden ibaret olduğu konusunda tamamıyla açık olmadığı gerçeğinin işaretidir” yorumunu da eklemektedir (Mardin, 2006: 363).

Görüleceği gibi merkezîyetçi bir bakış açısı sergileyen Tanzimat’a yönelik eleştiriler Genç Osmanlıların fikirlerinde kendini göstermektedir. Tanzimat paşalarına bir tepki olarak İslam-Batı sentezini ortaya atmışlardır. Her ne kadar homojenliği tartışılan bir grup olsalar da Genç Osmanlıların öncülük ettikleri düşünsel hareket daha sonra Jön Türklerin düşünsel çizgisini belirleyicisi olmuştur.

3.1.4. Kanun-ı Esasi ve II. Abdülhamid İslahatları

II. Abdülhamid Osmanlı Devleti’nin yenilikçi devlet adamları arasında en önemlilerinden biri konumundadır. Batı etkisinde açılmış olan eğitim kurumlarının çocukluğundaki almış olduğu eğitimde önemli etkisi olan II. Abdülhamid, iktidara geldiği dönem içinde devlet yönetiminde düzenlemeye çalışılan iki unsur ön planda olmuştur. Bunlardan ilki Avrupalı devletlerin (Fransa, İngiltere ve Rusya) Osmanlı Devleti toprakları ve ekonomik kaynakları ile ilgili bitmek tükenmek bilmeyen istekleri, ikincisiyse Devlet-i Aliye’nin mali durumudur.

II. Abdülhamid, tahta geçtiği ilk günlerden başlayarak 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı’nın bitimine kadar olan dönemde genel olarak Tanzimat ideallerine bağlı kalmış, Tanzimat döneminin farklı ekollerine mensup olan mevcut kadro ile iş görmeye devam etmiştir. Bu durumun ana sebebi II. Abdülhamid’in çocukluğunu Tanzimat dönemi içinde geçirmiş olması ve Tanzimat ilkelerine bağlı kalmış olmasıdır. Babası Abdülaziz ile 1867 yılında düzenlediği Avrupa gezisinde özellikle Almanya ve İngiltere’ye hayran kalmıştır. Düzenlediği bu seyahat onun sonraki dönemlerde alacağı kararlarda doğrudan etkili olmuştur. II. Abdülhamid dönemi, Osmanlı Devleti’nin yabancı devletler nezdindeki güç ve itibarının sürdürülmeye çalışıldığı diplomatik faaliyetlerin yoğunluğuyla ön plana çıkmaktadır.

Bu bağlamda 93 Harbi sonrası ülkeyi baştan aşağıya yenilemenin ve her alanda reform yapmanın peşine düşmüştür. Bunu yapabilmek için uzun bir nüfus sayımı yapılmış, her şey baştan aşağı analiz edilmiştir. Bu dönemde iç ve dış politikalarda II. Abdülhamid tam bir enkaz almıştır, diyebiliriz. Bu sebepten ötürü eleştirilerimizi yaparken bu durumu göz ardı etmemek gerekir. Kırım savaşı sonrasında artan dış borçlanma ve kapitülasyonlar devleti büyük bir yük altına sokmuştur. Tüm bu olumsuzluklara rağmen çocukluğunda iyi bir eğitim gören II Abdülhamid iktidarlığı süresince denge politikası güderek ülkeyi parçalanmaktan kurtarmıştır. Bu dönem modernleşmesi, medeniyet (bilimsel, teknolojik ve ekonomik) yönünden modernleşmeyi savunan doğrultuda ilerlerken, kültürel yönden Batılılaşmaya tavır alan bir tutum sergilemiştir. Yani Bu modernleşme çabalarını muhafazakâr modernleşme olarak adlandırmak mümkündür. Bu modernleşmeyi karakterize eden kavram kalkınma ihtiyacıdır. Ancak bu modernleşme alt tabakalardan gelen toplumsal bir hareket ile değil, tepeden inme emirler doğrultusunda gelişmiştir. “Osmanlıda modernleşme halkın sosyolojik yapısından kaynaklanan bir gelişme olmadığı için bir halk hareketi değildir. Yönetici aydın eliti tarafından sırtlanan bir çabadır. II. Viyana bozgunundan, Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar tarihi bir zorunluluk olarak karşımıza çıkan modernleşme, bu tarihten sonra, yöneticiler tarafından topluma dikte ettirilen bir hareket olmuştur” (Touraine,1995:226; Aktaran: Fidan, Şahin ve Çelik 2011: 124).

Bu modernleşmenin özünde özellikle Rus savaşları sonrasında alınan ağır yenilgiler yatmaktadır. Osmanlı Devleti karşılaşmış olduğu toprak kayıpları ve askeri mağlubiyetlerin sürekli hale gelmesiyle Batının askeri üstünlüğünün altında yatan amilleri aramaya yönelmiştir. Türk modernleşmesinde tarihsel devamlılığın söz konusu olmasına rağmen, Tanzimat'ın ilanı, II. Abdülhamid dönemi ve Cumhuriyet inkılaplarının ayrı ifade edilmesi gerektiği ve II. Abdülhamid dönemi reformlarının; salt olarak askeri başarı ile ölçülmesinin uygun olmayabileceği söylenebilir. Bu durumun en büyük kanıtı ise Cumhuriyet'i kuran kadronun bu dönemin eğitim ve askeri sisteminden geçmiş olmasıdır. Ağır eleştirilere maruz kalan askeri ve sivil alandaki eğitim reformları, bu doğrultuda düşünüldüğü takdirde tam anlamıyla bir başarısızlığın sonucu değil, aksine hızlı bir şekilde yayılma eğilimi gösteren

milliyetçilik akımlarının etkisini azaltmaya çalışması bakımından önemlilik arz etmektedir.

Özetle, Cumhuriyet dönemi atılan tüm adımların alt yapısı ve mimarları II. Abdülhamid zamanında oluşturulan kurumlar bünyesinde çıktığından ötürü bu reformların önemi görmezden gelinemeyecek kadar kayda değerdir. Bu dönem reformları genellikle askeri, idari, mali, eğitim, sanayi, iletişim ve ulaşım, hukuki ve sosyal güvenlik gibi alanlarda olmuştur. Eğitim alanındaki modernleşme hareketleri her ne kadar Batının gerisinde gözükmüş olsa da o döneme kadar Osmanlı topraklarında atılmış adımlarla boy ölçüşebilecek düzeydedir. Modernleşme ile eğitim sistemindeki iyileştirici faaliyetler arasında karşılıklı bir ilişki olduğu bilinmektedir. Geleneksel eğitim sisteminde yapılan düzenlemeler modern devletin gereği olduğu kadar gerekçesidir.

İlk icraatlar ilk ve ortaöğretim alanında gelmiş, ilkokullar ülke genelinde zorunlu hale getirilmiştir. İlköğretimin en önemli kolu sıbyan mektepleri ve medreselerdi. Osmanlı devletinde ilk eğitim ve öğretimin görüldüğü yerler sıbyan mektebi olarak adlandırılmaktaydı. Kodaman ilköğretim mecburiyetinin anayasal kimliğini şöyle ifade etmektedir:

“II. Abdülhamid devrinde ilköğretim meselesi daha 1876 Anayasası (Kanun-i Esasi) hazırlanırken ele alınmış ve anayasaya konulan ‘Osmanlı efradının kâffesince tahsil-i maarifin birinci mertebesi mecburi olacak ve bunun derecati ve teferruatı nizamı mahsus ile tayin kılınacaktır’ maddesi ile ilköğretim mecburiyeti getirilmiştir” (Kodaman 1988: 67). Eğitim sisteminin başlangıç basamağının zorunlu kılınması ve bunun anayasal teminata kavuşturulması şüphesiz çok önemli bir adımdır. Fakat İmparatorluğun coğrafi, siyasi ve iktisadi koşulları göz önüne alındığında düzenleyici ve iyileştirici faaliyetlerin etkileri tüm yurttan eşit gelişmemiştir. Orta öğretim alanında eğitim faaliyetleri rüştiye, idadi ve sultaniler olarak üç ayrı kategorilerde karşımıza çıkmaktadır. Tanzimat sonrası Türk eğitim sisteminin en eski sivil okulu olan rüştiyeler ve onların devamı niteliğindeki idadiler öğrenci disiplini, sınav sistemi, okulların çalışma ve tatil süreleri gibi belirli konularda değişikliklere uğrasalar da Cumhuriyet yıllarına kadar ortaöğretimde geçerliliklerini korumuştur (Akyüz 2010: 234).

1878 yılı Devlet Salnamesine göre İstanbul'da 21 rüştiye okulu vardı. Bunlardan 12'si erkek, 9'u kızlara ait okullardı. 1906-1907 yıllarına gelindiğinde ve toplam olarak bakıldığında ülkede 516 Müslüman, 481 gayrimüslim rüştiyesi bulunmaktadır. Verilen bu rakamlar II. Abdülhamid'in eğitime verdiği önemi kanıtlar niteliktedir. İlk idadiler ise 1845 yılında ordu merkezlerinde açılmış ve 1875 yılına kadar askeri rüştiyeler olarak eğitim vermişlerdir. 1876 tarihine kadar taşrada bir, İstanbul'da ise dört veya beş civarında idadi açıldığını görmekteyiz. Sultaniler ise Darülfünuna üniversite öğrencisi yetiştirmek için vilayet merkezlerinde açılan eğitim kurumlarıdır. Eğitim alanlarındaki başlıca diğer gelişmeler şu şekilde olmuştur;

- Yükseköğretim kurumları,
- Mektebi Funun-i Maliye (1878, Said Paşa önderliğinde),
- Mekteb-i Hukuk-ı Şahane (1878, Cevdet Paşa),
- Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi 1883,
- Sanayi-i Nefise mektebi 1881,
- Mülkiye Baytar Mektebi 1887,
- Hendese-i Mülkiye Mektebi (1884),
- İlk kız okullarının açılması.

...

II. Abdülhamid'in eğitim alanında yapmış olduğu reformlar hiç şüphesiz kısaca özetlenebilecek bir durum değildir. Yukarıdaki ifade edilen gelişmeler sadece birkaç örnekten ibarettir. Bunların dışında eğitim alanında sayısız adım atılmıştır. Şüphesiz bu dönemde eğitim faaliyetleri II. Abdülhamid başta olmak üzere bu konuda çaba gösteren devlet adamları eliyle gerçekleşmiştir. Bu kişileri Münif Paşa, Sait Paşa ve Ahmet Mithat Efendi olarak ifade etmek yerinde olacaktır. Daha önce de belirttiğimiz üzere II. Abdülhamid mali olarak tam bir enkaz devralmıştır. Bu durumu düzeltmek görüldüğü kadar basit değildir.

Dönemin Osmanlı maliyesinin karşılaştığı en büyük problemlerden biri dış borçların devlet üzerindeki getirmiş olduğu ağır yükümlülüklerdi. İlk dış borç Kırım Harbi esnasında 24 Ağustos 1854 tarihinde imzalanan anlaşma ile alınmıştır. Bu dış borcu diğer alınan dış borçlar takip etmiştir. 1854'den 1874'e kadar toplam on beş defa dış borç anlaşması imzalanmıştır. 1875 yılına gelindiğinde Osmanlı'nın anapara ve faiz olarak on dört milyon lira tutarında dış borç taksiti ödemesi gerekiyordu.

Atılan ilk adım Duyun-ı Umumiyye-i Osmaniye İdare Meclisi ile olmuştur. Osmanlı hükümeti alacaklılarla belirli bir uzlaşmaya vararak 28 Muharrem 1299 (20 Aralık 1881) tarihinde ilan ettiği kararname sonucunda İngiliz, Fransız, Alman, Avusturya, İtalya, Hollanda ve Osmanlı alacaklarını temsilen birer üyeden oluşan Duyun-ı Umumiyye-i Osmaniye İdare Meclisi adı altında bir meclis kurmuştur. Duyun-ı Umumiyye-i İdaresi çok eleştirilmesine karşın Osmanlı Hükûmeti dış borçlardan %54 e varan bir indirim elde etmişti. Ve faiz hadlerini '9 dan %1 e düşürmüştü. Bu sayede de Duyun-u Umumiye komisyonun yardımıyla da pek çok Avrupalı yatırımcının ülkeyi geliştirecek alanlara ilgi duyması sağlanmıştır" (Shaw 1982:276 277 278; Akt: Ürkmez 2006: 89-90). Duyun-u Umumiye İdaresi Maliye Nezareti dışında bir komisyonca idare edilmekteydi. "Komisyonda İngiltere, Hollanda, Fransa, Almanya, İtalya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devletlerinden birer üye ile Galata bankerlerinin bir temsilcisi bulunmaktaydı". Bu üyeler genel olarak 5 yıllık bir dönem için seçilmekteydiler.

İletişim ve ulaşım alanındaki reformlar ise posta ağlarının geliştirilmesi ve demir yollarının yapımı ile gelmiştir. 1840 tarihinde Posta Nezaretinin kurulması, 1855 yılında Telgraf müdürlüğünün kurulması, 1871 yılında Posta Nazırlığı ile Telgraf Müdürlüğünün birleşmesi, 1909 yılında Telefon hizmetleri ile Kurumun PTT nezaretine dönüştürülmesi idari yenilikler olup 1876 yılında uluslararası posta nakli şebekesinin kurulması, 1901 yılında koli ve havale işlemlerin gerçekleşmeye başlanması, 23 Mayıs 1909 yılında ilk manuel telefon santralinin İstanbul'da hizmet vermesi ise bu dönemde hayata geçirilen teknolojik yeniliklerdir (Soydan, 2018: 72).

Abdülhamid döneminde 30 bin kilometreden fazla telgraf hattı gerilmiştir. Daha önceleri yabancıların işletimine açık olan bu hatlar II. Abdülhamid zamanında ülke güvenliği için millileştirilmiştir. "Özellikle yapılan demiryollarının yanı sıra

dikilen telgraf hatlarıyla kara hatları, 1882’de 23.380 kilometreden 1904’te 49.716 kilometreye ulaşmış, denizaltı hatları ise bu süre içinde ancak 610 kilometreden 621 kilometreye çıkarılmıştır. Aynı süre içerisinde gönderilen telgraf sayısı 1 milyondan 3 milyona çıkmıştır. Bu sayede de hazineye önemli bir gelir elde edilmiştir”.

Osmanlı İmparatorluğu için ulaşım alanındaki modernleşme, seyahat etmeyi kolaylaştırıcı bir hükümet icraatından daha fazla anlam ifade etmektedir. Askeri, idari, ekonomik ve dini birlikteliği sağlamak ve ülke içi güvenliği artırıcı etki olarak görülmüştür. Milli sınırlarımız içerisindeki demiryolu yapımının tarihi 23 Eylül 1856 yılında 130 km uzunluğunda ki İzmir Aydın Demiryolunun imtiyazı ile başlamaktadır. 1857 yılında İzmir- Aydın hattı imtiyazını alan İngilizler tarafından ‘İzmir’den Aydın’a Osmanlı Demiryolu’ adlı şirket kuruldu. II. Abdülhamid taşra ve Arap toprakları üzerindeki otoritesini sağlamlaştırmak için demir yolu yapımı üzerine büyük ilgi göstermiştir. Nitekim Bağdat ve Hicaz demir yolları bu amaçlar doğrultusunda yapılmıştır. Türk modernleşmesi açısından demir yolu yapım hızı, Cumhuriyet döneminden sonra en yüksek hıza II. Abdülhamid döneminde ulaşmıştır. Osmanlı imparatorluğunda yapılan demiryollarının çoğunluğu bu dönemde yapılmıştır.

Bu dönemde alınan askeri başarısızlıklardan dolayı Ordu baştan aşağı modernize edilmesi gereken bir sorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Tahta geçer geçmez 93 harbi olarak da bilinen 1877-78 Rus savaşlarında alınan ağır yenilgi bu zorunluluğun ana kaynağını oluşturmaktadır. Bu dönemde ordunun büyük bölümü eğitimsiz olmakla birlikte silahlar yetersiz, yeterli sayıda eğitimli subay bulunmamaktaydı. Tarih boyunca dünya üzerinde egemen olan ordu ve donanmalar hep farklılık göstermiştir. On beşinci yüzyıl dünyasına egemen olan İspanya ve Hollanda donanmaları hâkimiyetlerini sonraki süreçte İngiliz donanmalarına bırakmıştır. On sekizinci yüzyılların sonlarına kadar olan bu hâkimiyet Fransız Devrimi ile birlikte yerini Fransızlara bırakmış, özellikle II. Selim dönemi askeri ıslahatlar, Tanzimat ve Islahat Fermanları Fransız egemenliği altında yapılmıştır. Ancak kurulan yeni düzen ile birlikte özellikle 19. Yüzyıl sonlarında askeri alanlarda Prusya hâkimiyetini getirecekti. Bu doğrultu da II. Abdülhamid Almanlar ile iyi ilişkiler yürütmüş siyasi çizgisini özellikle Bismarck eksenli kurmuştur.

Prusya disiplinine hayran olan Abdülhamid Almanya'dan getirmiş olduğu subayların yardımlarıyla askeri alanlardaki ıslahatlarına başlamıştır. Gelen subaylar Osmanlı hizmetine girdiklerinde Almanya'daki memuriyetlerinden üç yıl süreyle izinli sayılacaklardı. Böylece görevleri sona erdiğinde veya ayrıldıklarında eski memuriyetlerine dönebilmeleri sağlanmıştı. Gelen en önemli subayları şu şekilde sıralayabiliriz: Kaehler (Albay), Kamphövener (Piyade Yüzbaşı), Ristow (Yüzbaşı-sonradan Korgeneral), Hobe (Süvari Yüzbaşı), Von Der Goltz (Öğretim elemanı, Subay, Müfettiş), Von Rüdgisch (Albay). Heyet 1882'de ilk görevlerine başlarken, etkileri Cumhuriyet yıllarına kadar devam etmiştir.

Askeri, idari ve ekonomik alanlarda yapılan reformların yanı sıra şüphesiz en büyük gelişme Anayasal Monarşiye geçmekle birlikte olmuştur. Anayasal düzenleme sözü ile iktidara gelen Sultan II. Abdülhamid'in en büyük icraatı Cumhuriyet dönemi anayasal düzenin de yolunu çizecek olan Kanun-ı Esasi'nin ilanıydı. Entelektüel kesimde yaşanan hızlı değişim ve dönüşümler Saray içinde de seslerin yükselmesine neden olmuş ve bir takım reformlar gündeme getirmiştir. Mithat, Hüseyin Avni ve Süleyman Paşalar Abdülaziz'i tahtan indirip yerine V. Murat'ı tahta geçirdiler. V. Murat'ın tahta çıkması hürriyetçiler için bir zafer gibi gözükse de hürriyetçilerin yeni padişahıtan duydukları memnuniyet çok uzun sürmedi. V. Murat tahtan indirildi ve yerine kardeşi II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'yi onaylamak sözü ile getirildi.

1876 yılına gelindiğinde Osmanlı da reform meselesi yüzyılını doldurmuştu. Artık çoktan kendine has bir geleneği, bir itici gücü, bir başarısı olmuştu. Hürriyetçilik davası ise çok daha genç olmasına karşın, o da göz ardı edilemeyecek bir ideolojik literatür üretmiş, Osmanlı yönetici eliti içinde sağlam ve kökleşmiş bir destek kazanmıştı. Nitekim 7 Ekim 1876'da Kanun-i Esasi'nin hazırlık çalışmaları başlandı. İlk olarak Mithat Paşa önderliğinde 28 üyeden oluşan bir komisyon kuruldu. Komisyonun almış olduğu ilk kararlardan biri Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşacak Meclis-i Umuminin kurulmasıdır. 7 Kasım'da bir alt komisyon oluşturularak bu komisyonun hazırlamış olduğu metin ile 23 Aralık 1876'da Kanun-ı Esasi ilan edildi. Kurulan meclis 19 Mart 1877'de açıldı ve Meclis içinde 69 Müslüman, 46 gayrimüslim mebus bulunmaktaydı. Patlak veren Rus savaşları sonucunda 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan süresiz olarak kapatıldı.

Meclis toplamda 5 ay da iki oturum gerçekleştirebildi ve otuz yıl boyunca bir daha toplanamadı. Batılı anlamda ilk Osmanlı Anayasası olan bu önemli hukuki metin yetki genişliği (tevsî-i mezuniyet) ve görev ayrımı (tefrîk-i vezaif) ilkeleri esasına dayanıyordu. Görev ayrımı kavramıyla anlatılmak istenen “âdem-i merkeziyet” ilkesiydi.

II. Abdülhamit tam anlamıyla katı bir muhafazakâr değildi. Tam aksine istekli ve faal bir modernleşme yanlısıydı. Onun tek korkusu Osmanlı merkeziyetçiliğinin bozulması ve buna bağlı olarak koltuğunun tehlikeye düşmesiydi. Söz konusu reformlarının çoğunu Mehmet Said Paşa ile gerçekleştiriyordu. 1879’da sadrazam olan Said Paşa uzun yıllar bu görevde kaldı. Said Paşa bir devletin gelişmesinin ancak bilgi ve doğrulukla temin edilebileceğini ve bu niteliklerin bozulması ya da yok olması halinde Osmanlı İmparatorluğunun çöküşe gideceğine işaret ederdi. Ona göre devleti ayakta tutmanın ilk şartı Eğitim reformlarından geçmekteydi. Bu bağlamda en büyük reformlar eğitim alanında geldi. Bu dönemde hem okullarda hem öğrenci sayılarında ciddi artışlar görülmektedir. 1877’de Mülkiye yeniden düzenlendi ve müfredat modern konuları içerecek şekilde yeniden tasarlandı. 1861’de mezun olan 33 öğrenciye karşılık 1885’te bu sayı 395’e çıktı ve bunların 295’i yatılıydı. Murad Bey, Recaizade Mahmut Ekrem gibi kişiler bu mülkiyelerden mezun kişilerdi. İleriki süreçlerde maliye, hukuk, güzel sanatlar, ticaret, sivil mühendislik, polis, veterinerlik, gümrük ve daha geniş bir tip okulu yaptırıldı.

“Devlet yönetiminde iç yapısal düzenlemeler, mali disiplin, ekonomik canlanma, demiryollarının artırılması, dış politikada dengeleri maharetle uygulama, halkın halifelik çevresinde bilinçlendirilmesi, laik okullaşma hamleleri açılarından modernleşme sürecinin en azından sürdürüldüğü konusunda başarılı bulunmaktadır” (Çevik, 2009:4). Son olarak, II. Abdülhamid dönemi siyasi, askeri, idari ve toplumsal ve ekonomik uygulamaları şu şekilde özetleyebiliriz;

a)Muhafazakârlık, b) Mutlakiyet, (Otokrasi) c)Merkeziyetçilik d) İttihad-ı İslâm, e) Reform ve f) Statüko (Çetinsaya, 2016: 373).

Fransız Devrimi'nin getirmiş olduğu milliyetçilik sadece Osmanlı için değil, dönemin bütün çok uluslu devletlerini parçalanma sürecine itmiştir. Osmanlı devleti de bundan nasibini almış, bünyesindeki gayrimüslim tebaanın oluşturduğu toprakları kaybetmiştir. Bunu gören Sultan Abdülhamid “Müslüman Millet Tasavvuru” hayali doğrultusunda Panislamizm (İttihad-ı İslam) ilkelerini geliştirmiştir. ‘Müslüman millet’ ortak bir ideoloji, ortak bir kimlik etrafında şekillenmeliydi. Bu harç da ‘İslâm’dı. Bu açıdan İslâm, ortak bir kimlik unsuru, sosyal ya da milli dayanışma temeli, ortak vatandaşlığın bir ögesi, devlet-tebaa ilişkilerinde bir referans noktası, imparatorluğun Müslüman unsurlarını bir araya getirmek için kullanılabilecek bir sosyal çimento olarak görülmüştür. II. Abdülhamid rejimini ve Abdülhamid dönemi iç siyasetini tartışmak bizi Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinin siyasi tartışmalarına da bağlamaktadır.

Yukarıda tartışılan hemen hemen bütün kavramlar ve süreçler incelendiğinde, merkeziyet ve âdem-i merkeziyet tartışmalarından, muhafazakârlık ve liberallik yahut otoriterlik ve meşrutiyet tartışmalarına, milletin parlamenter rejime ehil olup olmadığı meselesinden, çoğunluğun ve azınlıkların entegrasyonu meselesine kadar hemen her konu modern Türkiye siyasetinin şifrelerine götürebilir (Çetinsaya, 2016: 402).

3.2. İttihat ve Terakki: II. Meşrutiyetin İlanı

“Osmanlı-Türk modernleşmesinin temel taşlarından olan Jön Türkler hareketi ve İttihat ve Terakki Cemiyeti; Cumhuriyet’in ilanı sonrasında Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının gerçekleştireceği birçok önemli reformun temellerini atmış ve yeni devletin ve Cumhuriyet Halk Partisi’nin omurgasını oluşturmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin modernleşme çabaları yalnızca askeri düzeyde kalmamış, ekonomi, eğitim, kültür-sanat ve kadın hakları gibi birçok alana yayılmıştır”. Fransız devriminden sonra yayılan milliyetçilik akımları ulus devletlerin inşasında ideoloji tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Hızlıca yayılan ideoloji akımları ulus devletlerin kurulmasına ve küresel ölçekli yeni politikaları ortaya çıkarmıştır. Bu dönemin bize yansımaları; seçimler, parlamenter demokrasi, siyasi partiler, iki büyük savaş (Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı), askeri darbe ve diktatörlük ile imparatorluğun dağılması şeklinde olmuştur.

Tüm bu faktörler çerçevesinde inşa edilen İttihat ve Terakki Osmanlı medeniyeti üzerine kurulmakla birlikte zamanla değişen ve gelişen Dünya Sistemlerine adapte olmaya çalışmış ve güttüğü tüm faaliyetlerde batı etkisini yakından hissetmek mümkündür. İstibdat döneminde filizlenen bu cemiyet ilk etapta ülkenin bir anayasal düzene kavuşması amacını güderken sonraları iktidarı ele geçirip pervasızca bir yönetim anlayışına bürünmüştür. Osmanlı Devletinin I. Dünya savaşına girmesine neden olduktan sonra art arda gelen başarısızlıklar doğrultusunda parti kendini feshederek kurtuluş mücadelesine katılmıştır.

Türkçe anlamıyla “birlik ve ilerleme” partisi, Osmanlı imparatorluğunda ikinci meşrutiyetin ilanına ön ayak olan ve 1889 yılında kurulup 1918 yılları arasında kısa kesintilerle devlet yönetimine hâkim olup, ideoloji olarak Türkçülüğü benimsemiş olan cemiyettir. Başlangıçta; devletin anayasal bir düzene kavuşmasını amaçlayan gizli bir dernek olarak kurulan cemiyet, anayasanın kabul edilip II. Meşrutiyetin ilan edilmesinden sonra iktidarı denetleyen bir siyasi parti (ittihat ve terakki fırkası) halini almış, 1912 de iktidar partisi olmuştur. Üyeleri ittihatçılar olarak anılır. Cemiyetin 1918’de kendisini feshetmesi üzerine üyelerinin çoğu milli mücadelede yer almıştır. Mekteb-i Tıbbiye öğrencilerinin Abdülhamid istibdadına karşı kurdukları gizli cemiyetin orijinini, 1865 yılında kurucuları arasında Ziya ve Namık Kemal Beylerin de bulunduğu “İttifak-ı Hamiyet” adlı gizli örgüte kadar götürebiliriz (Gökbayır, S.62). Bu örgütün hemen akabinde 1867 yılında Mısır Prensi Mustafa Fazıl Paşa’nın Paris’te “Genç Türkiye Partisi” adı altında kurduğu örgüt, Namık Kemal, Ziya Bey ve Ali Suavi’nin katılımıyla “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” adını aldı (Akşin, 2009: 45-46). Birinci Jön Türk (Fransızca Jeune Turc) olarak adlandırılan bu hareketin fiili olarak en büyük başarısı Kanun-ı Esasi’nin kabul ve Meşrutiyet’in ilan ettirilmesi olmuştur. İdeolojik başarısı ise “hürriyet, parlamento, meşrutiyet, halka karşı sorumlu yönetim” gibi kavramların Türk siyasal literatürüne kazandırılmasıdır (Gökbayır, S.62).

“I. Meşrutiyet’in kapatılması ile birlikte Osmanlı aydını genellikle yurtdışında örgütlenmeye başlamış ve İttihat ve Terakki bu toparlanmalar sonucunda kurulmuştur. İşte bu etkilenmenin bir neticesi olarak Mekteb-i Tıbbiye Şahane’nin (Askeri Tıp Okulu) öğrencileri tarafından “İttihad-i Osmani” adında ileride İttihat ve

Terakki Cemiyeti'ne (bundan sonra İT) dönüşecek olan gizli bir örgüt İstanbul Demirkapı'da kurulmuştur. Kurucuları İbrahim Temo, Abdullah Cevdet, İshak Sükûti, Çerkez Mehmet Reşit ve Şerafettin Mağmudi'dir" (Çavdar, 1999: 51-52).

İbrahim Temo'nun öncülüğünde faaliyetlerine başlayan bu örgüt yüzyılın başında İtalya'da ortaya çıkan Carbonari hareketinden esinlenilerek oluşturulmuştur. Örgüt başlangıçta tam bir gizlilik politikası ile hareket etmiş ve genellikle Hatab Kıraathanesi İçtimaları ve Edirnekapı (İnciraltı İçtimai) dışındaki bir kahvehanede toplanmışlardır. Başlangıçta Genç Osmanlıların devamı yönünde hareket eden örgüt zamanla Abdülhamid politikalarına karşı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Örgütün temelinde ülkenin kötü gidişatını engellemek, meşrutiyetin yeniden ilanı ve İstibdat dönemini sonlandırmak olduğu için zamanla diğer aydın kesimlerden de üyeler edinmişlerdir. 1894 yılı Ermeni ayaklanması İttihat ve Terakki için dönüm noktası niteliğindedir. İsyanı bastırmak için Abdülhamid'in uyguladığı İslahat programı çetin eleştirilere maruz kalmış ve bir grup Ermeni 30 Eylül'de yürüyüşe geçmiştir. Bu yürüyüşü küstahça bir hareket olarak gören örgüt Osmanlı vatandaşlarını Bab-ı Ali, Yıldız Sarayı ve Şeyhülislam kapısını basmaya davet etmiştir.

Bildiriden sonra Osmanlılık fikrinin hâkim olduğu gözlenmiş ve Ahmet Rıza Bey cemiyetin adını "Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti" olarak değiştirmiştir. 1895 yılına gelindiğinde ise cemiyetin ilk tüzüğü yayınlanmıştı. Toplam beş başlık altında otuz dokuz maddeden oluşan tüzükte örgütün amacı, teşkilat yapısı, idari işlemlerin yapıldığı Meclis-i İdare'nin vazifeleri, üyelerin cemiyete katılma koşulları ve sorumlulukları belirlenmiştir. Tüzük yayımlandıktan sonra 1896 yılında örgüt Abdülhamid'i indirmek için bir darbe planı düzenlemiş fakat başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Hiç kuşku yok ki bu girişimin faturası ağır olmuştur. Özellikle orduda bu girişimin içinde olan askerlerin bir kısmı Harp Divanında yargılanırken bir kısmı da Trablusgarp, Bingazi gibi bölgelere sürgün edilmişlerdir.

Sürgün edilen ya da kaçan örgüt üyeleri Paris'te tekrar toparlanmalara devam etmişlerdir. Paris'te toparlanmaya başlayan örgütün başına Mülkiye'de Avrupa Tarihi dersleri veren Murat Bey (Mizancı Murat) geçirildi ve birkaç arkadaşıyla beraber 1897'de örgütün merkezini Cenevre'ye taşımıştır.

Sultan Abdülhamit devrinde yaşayıp 1908'de "Hürriyetin ilanı"na yetişen Osmanlı liberal görüşlü aydınlarının çoğu, Türkiye'de Abdülhamit rejimine karşı etkili bir şekilde harekete geçilebileceğine dair ilk umutların Murat Bey'in kişiliği çevresinde toplandığında hemfikirdirler. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Meşveret usulünün kurulması için çalışmış veya bu umutları gizlice beslemiş olan bu kimselerin bir kısmı Murat Bey'e karşı duydukları hayranlığı Mülkiye'de, hocalığı sırasındaki göz açıcı etkilerine ve Dünya Tarihi dersinde çekinmeden dile getirdiği hürriyetçi görüşlere bağlamaktadırlar" (Mardin, 2008: 81). Fakat II. Abdülhamid bu gelişmeler karşısında Murat Bey'i ikna ettirerek geri döndürmeyi başarmış ve sonraki süreçte örgütün başına Ahmet Rıza Bey geçmiştir.

1899 yılına gelindiğinde ise Konya-Bağdat demir yolu projesi kapsamında Abdülhamid ile araları açılan Damat Mahmud Paşa oğlu Sabahattin Ali'yi de yanına alarak Paris'e gelmiş ve İttihat ve Terakki çalışmalarına ilgi göstermiştir. Babasından devraldığı cemiyette hiç fırsat kaybetmeyen Sabahattin Ali Osmanlı vatandaşlarına yaptığı çağrı ile 4-9 Şubat 1902 de Osmanlı Liberal Kongresi'ni topladı (Akkaya, 2005: 74-86). Kongreye 47 üye katılmış ve Prens Sabahattin cemiyetin başkanı seçilmişti. Prens Sabahattin daha çok Âdem-i Merkeziyetçilik ile karşımıza çıkarken Ahmet Rıza Bey Terakki ve İttihat Cemiyeti şeklinde çıkmaktadır. Bu düşünce ayrılıkları toplanan ilk kongrenin birleştiriciliğinden çok ayrıştırıcılığı ile gündeme gelmiştir.

1902-1906 yılları arası Jön Türkler yurt dışında güçlenirken saraydaki durgunluk devam etmekteydi. 1906 yılına gelindiğinde ise Selanik'te bir başka gizli örgüt olan "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti" kuruldu. Başkanlığını Mithat Şükrü Bey'in yaptığı cemiyette Bursalı Tahir, Naki (Yücekök), Edip Servet (Tör), Kazım Nami (Duru), Ömer Naci (Yüzbaşı), İsmail Canbolat (Mülazım), Hakkı Baha, Talat Bey ve Rahmi Bey gibi önemli kişiler bulunmaktaydı (Akşin, 2009: 105-106). Aynı tarihlerde Şam'da 5. Ordu da görev yapan Mustafa Kemal gizli bir şekilde Selanik'e gelerek "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti" bünyesinde yer aldı. Görüldüğü gibi Osmanlı Devleti içinde devrimin tohumları inceden inceye atılmaya başlamıştı.

"İttihat ve Terakki Cemiyeti ve sonrasında İttihat ve Terakki Partisi, Türkiye Cumhuriyeti'ni kuracak olan kuşağı yetiştiren, son derece vatansever ve cesur

kişilerden oluşmuş bir örgüttü. Ancak Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşlarının varacağı Cumhuriyet ve laiklik fikirleri, Osmanlıcılık etkisinden tam anlamıyla sıyrılamamış olan İttihatçılarda henüz oluşmamıştı ve bu nedenle meşruti monarşi rejimiyle Osmanlı Devleti'nin kurtarılabilceğini öngörüyorlardı” (Örmeci 2010: 99). 1907-08 tarihleri arasında İngiltere Makedonya'daki Osmanlı asker sayısının azaltılması ve üç vilayete tek bir vali atanması yönünde çıkarmış olduğu bildiri bardağı taşıran son damla demek yanlış olmaz. İttihat ve Terakki bunun üzerine harekete geçti ve 28 Mayıs 1908'de büyük devletlerin konsolosluklarına (Rusya hariç tutularak) hazırladığı bir manifestoyu sunarak kendini açığa çıkarttı. Manifestoda Makedonya problemine müdahale edilmemesi ve Osmanlı halkının geleceği için Abdülhamid'in devrilmesi konusunda Cemiyete yardım edilmesi gerektiği yazıyordu.

Nihayetinde kolağası (önyüzbaşı) Niyazi Bey yüz asker ve iki yüz sivil ile birlikte temmuz ayında Makedonya'daki Resne dağına çıkarak isyan bayrağını çekmiştir. Niyazi Bey'in bu çağrısına Binbaşı Enver Bey ve Ohrili Eyüp Sabri'nin katılımıyla birlikte ayaklanmanın boyutu giderek yankı getirmekteydi. Sultan Abdülhamid isyanı bastırmak için Şemsi Paşa'yı görevlendirmiş fakat Şemsi Paşa gün ortasında cemiyet üyelerinden Atıf Kamçıl tarafından vurulunca padişahın otoritesi zayıflamış İttihat ve Terakkinin kendilerine olan güveni ise hat safhaya ulaşmıştı. Cemiyet giderek halk tarafından da destek görmüş ve rüzgârı arkalarına almışlardı. 23 Temmuz'da Preşova ve Firzovik ahalisi saraya Meşrutiyet istediklerini bildiren telgraflar çekmelerinin ardından, 23 Temmuz 1908'de Makedonya'da “hürriyet” ilan edildi. Abdülhamid hem Makedonya'da ilan edilen hürriyet hem de saraya gelen telgraflar karşısında tek bir hamle yapabiliirdi. “24 Temmuz 1908'de hükümetin hazırladığı Meclis-i Mebusanın içtima davet olunması hakkında irade-i seniyye Abdülhamid tarafından onaylanmış ve otuz yıllık istibdat dönemi sona ermişti” (Gökbayır, s.73). Böylelikle Abdülhamid meşrutiyeti ikinci kez ilan ediyordu fakat ilan edilen bu meşrutiyet bir öncekinden çok farklıydı. I. Meşrutiyet tam anlamıyla padişahın kontrolünde gerçekleşirken II. Meşrutiyet için bir halk ayaklanmasıydı, diyebiliriz.

Yaklaşık otuz sene askıda kalan anayasal süreç İntihab-ı Mebusan Kanun-ı Muvakkatı (Mebus Seçimi Geçici Kanunu) adı altında yeniden ilan edilmiş ve 1908-12-14-19 seçimlerinde uygulanmıştır. “Mebus Seçimi Geçici Kanunu 83 maddeden oluşmakta ve seçimlerin iki turlu ve çoğunluk sistemiyle yapılmasını öngörmektedir. Seçmenlerin 25 yaşını doldurmuş olmaları, az çok vergi vermeleri, Osmanlı vatandaşı ve erkek olmaları şarttır. Mebus seçilme yaşı ise Kanun-ı Esasi’ye uygun olarak 30’dur. Keza Kanun-ı Esasi’de belirtilen her elli bin erkek nüfus için bir mebus kuralı benimsenmiştir” (Tuncer, 2003: 27).

Meşrutiyetin ilanından sonra 1909 yılında Anayasal bir değişiklik meydana gelmiş ve bu değişiklik bir önceki Meşrutiyete oranla halk ile daha yakın olunması için getirilmiştir. 1909 Anayasası’nın dayanmış olduğu en genel ilke, devlet işlevlerini birbirinden ayırarak bunları ayrı organlara bırakmak ve bu organlar arasında bir çalışma birliği ve karşılıklı denetim ilişkisi kurmak olmuştur (Sencer, 1984: 60).

7 Nisan’da Serbesti gazetesinin başyazarı Hasan Fehmi İstanbul’da Galata köprüsünde esrarlı bir şekilde öldürülünce, İttihatı Muhammedi Fırkasının ateşli üyesi Murat Bey şeriat elden gidiyor diye ayaklandılar fakat Mahmut Şevket Paşa’nın komutasındaki "Kurtuluş Ordusu" karşı darbe ile bu ayaklanmayı geri püskürtmüşlerdir. Daha sonra hareket ordusu başkente giderek başkenti işgal etmiş Abdülhamid tahtan indirilmiştir. Türk tarihinde “31 Mart ayaklanması olarak da bilinen bu olay sonucunda Mehmet Reşat Efendi (V. Mehmet) tahtın başına geçirilmiştir. Ardından Mahmut Şevket Paşa sıkıyönetim ilan etmiş ve bunu iki yıl uzatma kararı almıştır. 21 Kasım 1911 yılında Hürriyet ve İtilaf (Liberal birlik) partisi kurulmuş ve İttihat ve Terakki’ye sıkıyönetimin kalkması konusunda yoğun baskılar yapmışlardır. Buna karşın İlk kongresini Eylül 1911’de gerçekleştiren İttihat ve Terakki Fırkası özellikle Osmanlı iç karışıklıklarını fırsat bilen Avrupa ülkelerinin sömürü politikalarını engelleme çabaları içinde bulunulması yönünde hararetli geçmiştir. Ülke içi karışıklıklar bu şekilde devam ederken 1912 yılında tarihe “Sopalı Seçimler” olarak da geçen seçimde 275 üye İttihat ve Terakki cemiyetine mensup iken sadece 6’sı muhalif partidendi.

Türk siyasal hayatının ilk çok partili seçimi II. Meşrutiyet ile birlikte geldi. Seçime İttihat ve Terakki ve Ahrar Fırkası (Prens Sabahattin) büyük partiler olarak katılırken azınlıkta olan partilerde bulunmaktaydı. Her parti kendi ilkeleri doğrultusunda siyasi programlar belirlerken Ahrar Fırkası Âdem-i Merkeziyetçilik düşünceleri ile gündeme gelmiştir. Bunun dışında İttihat ve Terakkinin Ahrar Fırkası ile hemen hemen aynı doğrultuda olduğu söylenebilir. Bu seçimin sonucunda merkezi Selanik olan İttihatçılar merkezlerini İstanbul'a taşıdılar. İtalya savaşlarında alınan başarısız sonuçlar, Balkan Savaşları, Arnavutluk'taki ciddi problemler ve art arda gelen başarısızlıklar sonucunda Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa istifa etti. Bu istifanın üzerine Sait Paşa güvenoyuna gitmiş ve sadece dört muhalif oya karşı güvenoyu almasına karşın Sait Paşa ve kabinesi çekilmiştir (Lewis, 1993: 223). Boşalan koltuğu padişah Gazi Ahmet Muhtar paşa ile doldururken Kamil paşa Devlet Şurası Başkanı Nazım Paşa Harbiye Nazırı olmuştur.

1913 yıllarına gelindiğinde ise Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve Mahmut Şevket Paşa'nın vurulmalarının ardından tam bir diktatörlük süreci başlamış oldu. Bu süreçten sonra İmparatorluk Enver, Talat ve Cemal paşalarla birlikte 1918 yılına kadar diktatörlük ile yönetildi. 1914 seçimlerini de ezici bir üstünlük ile kazanan partini yeni yüzü Enver paşa olmuştu. Almanlara karşı duymuş olduğu büyük hayranlıktan dolayı İmparatorluğun I. Dünya savaşına Almanya safında girmesine neden olacak ve alınan ağır yenilgiler ile birlikte Kafkasya'daki Türkleri tekrardan cesaretlendirmek için ülkeyi terk edecektir. 1922 yılında ise bir Ermeni asker tarafından öldürülecektir. "İkinci Meşrutiyet rejimi birincisinden daha uzun sürdü; fakat o da başarısızlık, acı ve hayal kırıklığı ile sona erdi. İçerde ve dışarda, tehlikeler ve güçlükler pek büyüktü; Meşrutiyetin savunucuları pek az, pek zayıf, pek yeteneksiz idiler. Anayasa yürürlükte kalmış ve seçimler yine yapılmış olmakla beraber, rejim, Genç Türk liderlerinin, ancak 1918 de Osmanlı İmparatorluğunun yenilgisiyle sona eren, bir çeşit askeri oligarşi halinde dejenere oldu. Türk devrimini bir Türk tarihçisi 1940 da yayınlanan bir kitabında Dünyada pek az hareket Osmanlı meşrutiyeti kadar büyük ümitler doğurmuştur ve keza pek az hareket doğurduğu ümitleri bu kadar çabuk ve kat'i olarak boşa çıkarmıştır" şeklinde yorumlamıştır. (Lewis, 1993: 210).

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çabaları doğrultusunda günümüz Türk siyasal hayatının temelleri II. Meşrutiyet döneminde atılmaya başlanmıştır. Gizli bir cemiyet iken, meşruti yönetimi halka mal ettiği bir devrim ile gerçekleştirilmesi gerektiğini savunan İttihatçılar iktidarı ele geçirdikten sonra zaman zaman muhalefet ve azınlıklar ile çatışmalar yaşamış fakat kendisine görev addettiği, Osmanlı Devleti'nin parçalanmasını engellemek ülküsünden şaşmamıştır. İttihat ve Terakki dönemi detaylı incelendiği zaman Türkiye Cumhuriyetinin aydınlanma çağının ve yeni yapılanma sürecinin başlangıcı olarak ifade edilebilir. Bunun en büyük kanıtı ise Cumhuriyet dönemi insan kaynaklarının bu dönemde filizlenmiş olmasıdır. Erik-Jan Zürcher'in bu konuyla ilgili açıklamalarında olduğu gibi Kemalist Devrim'in Altı Ok'unu oluşturan ilkelerin temelleri devrimden öncesinde atılmaya başlamıştır. İttihatçılık üzerine incelememizde, Cumhuriyet rejimine kadar uzanan politik mirasın; jakoben, elitist, otoriter, devletçi, pozitivist, popülist, Türkçü, laik gibi nitelermelere sahip olduğu söylenilebilir. Bu tanımlamalar II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihatçıların siyasal iktidarın tek ve tam sahibi olmasıyla siyasetlerinde gözlemlenebilmiştir (Usta, 2018: 107). Ulusların birliğini sağlamak suretiyle "İttihad" idealini gerçekleştirmeye çalışan cemiyet, iktisadi, idari ve askeri alanlarda da bir takım çalışmalar yapmak suretiyle "terakki" düşüncesini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Siyasi programda vaat edilen ve özellikle 1909 Kanun-ı Esasi değişiklikleri ile gerçekleştirilmeye çalışılan en önemli husus Meşrutiyet rejiminin daha meşru bir hale getirilmek istenmesi olmuştur. Bu bağlamda hükümet, meclise karşı eylemlerinden dolayı sorumlu olmuş, padişahın meclisi keyfi olarak kapatması ve tatil etmesi engellenmiş ve meclis hem hükümet hem de padişah karşısında daha güçlü bir hale getirilmiştir. Parlamentolu, anayasalı bir devlet olan Osmanlı, İttihat ve Terakki'nin çalışmalarıyla aynı zamanda bir hukuk devleti olmak konusunda büyük adımlar atıyordu.

Sonuç olarak, özellikle Fransız Devrimi sonucunda yayılan milliyetçilik duyguları Osmanlı Devletinde derinden etkiler bırakarak bu yüzyıldan sonra birtakım reform olaylarının gerçekleşmesine neden olmuştur. Yeni Osmanlıların yaydığı Osmanlıcılık düşüncesi inşa edilmiş ve ardından Jön Türkler bu geleneği devam ettirmiş fakat daha sonraki yıllarda ise milliyetçilik düşüncelerinin kendini en iyi hissettirdiği 20.yy'ların başında Türkçülük düşüncesine büründüğünü görüyoruz.

Birtakım reform hareketleri ile başlayan bu süreçte koca bir imparatorluğun dağıldığına şahit oluyor ve kurulan yeni rejimin batı endeksi bir kimliğe büründüğü görmekteyiz. Merhum Turgut Özal'ın meclis toplantısında da belirttiği gibi koca bir imparatorluk, koca bir medeniyet gericilik ile suçlanmış ve yerini alan (sözde) cumhuriyetçi liberal politikalar hürriyetçiliğin savunucuları olarak tarihe iz bırakmıştır.

3.2.1. Jön Türkler: Uluslaşma sürecinde Türkçülük

Osmanlı İmparatorluğunda ortaya çıkan ilk aydınlanma hareketi olan Genç Osmanlılardan etkilenen Jön Türkler bu doğrultuda ilerlemişlerdir. Jön Türkler, “Genç Osmanlıların düşünsel mirasını devralmakla birlikte, Jön Türklerde Türkçülük fikri daha belirgindir. Siyasal teori açısından çok da derinlikli fikirlere sahip olmayan Jön Türkler, daha çok dilbilim ve kültürel milliyetçiliğin gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır” (Mardin, 2006: 65-66).

“Onlara göre belli bir lisanı, kültürü ve edebiyatı olan ulus yok olmuyor, varlığını devam ettiriyordu. Bu anlayıştan yola çıkan Jön Türkler Osmanlı kültürünü yaratmanın zorunluluğunu Osmanlılık ideolojisi altında ortaya koymuşlardır. Bu nedenden dolayıdır ki daha çok kültürel ve bilimsel anlamda milliyetçiliğin gelişmesinde katkıda bulunmuşlardır. Jön Türklerin ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin temel meselesi, çökmekte olan İmparatorluğu kurtarmaktır. Jön Türkler, II. Abdülhamit'in İstibdat yönetimine karşı özellikle hürriyet fikriyle ön plana çıkmışlarsa da, asıl hedefleri meşruti bir sistemin kurulmasını sağlamaktır” (Mardin, 2006: 65-66). İttihat ve Terakki Cemiyeti, “Osmanlılığı resmi ideoloji kabul ederek, imparatorluk sınırları içinde yaşayan ulusların, eşit haklarla, kardeşçe beraber yaşamalarını savunmuşlardır” (Akşin, 2006: 43).

Koçal, (2006: 30) cemiyeti, “Osmanlılık fikrini benimsemekle birlikte bireyin padişaha karşı gösterdiği boyun eğişi de eleştirerek hak ve hürriyetlerin genişletilmesi gerektiğini ve yeni toplumda vatandaşların topluma karşı sorumluluk içinde daha sıkı bağlarla bağlı olması gerektiğini savunmuştur. Cemiyet üyelerine göre Osmanlı İmparatorluğu içinde yaşayan tüm yurttaşların mutluluğu genel bir ıslahat politikasının gerçekleştirilmesine bağlıdır (Mardin, 2006: 266-269).

Böylece en güçlü Jön Türk hareketi olarak bilinen İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamit'e karşı Rumeli'de güçlü bir muhalefet başlatmıştır. 23 Temmuz 1908 sabahında Selanik hükümet konağını işgal eden İttihatçılardan çekinen ve bu ayaklanmanın tüm ülkeye yayılacağından korkan II. Abdülhamit aynı gün II. Meşrutiyet'i ilan etmek zorunda kalmıştır" şeklinde değerlendirmekte ve buna bağlı olarak "Tanzimat döneminde ve II. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Osmanlılık düşüncesini hayata geçirmek için Jön Türkler pek çok reform yapmaya çalışmışlardır. Fakat bu reformlar başarılı olmamış ve Osmanlılık fikri özellikle Balkanlarda yaşanan toprak kayıpları sonucunda Osmanlı nüfusunun büyük oranda Müslümanlardan oluşan bir yapıya bürünmesiyle iflas etmiştir." Şeklindeki sonuçlarına vurgu yapmaktadır.

İlber Ortaylı'nın deyimiyle, "Osmanlılık ulusalcılığın dünyasında ölü doğmuştur" (Ortaylı, 2005: 154). Bu noktadan sonra milliyetçilik ve İslamcılık düşünceleri önem kazanmaya başlamıştır. Jön Türkler başlangıçta İslamcılık fikirlerini ön planda tutarken milliyetçilik ile pek ilgilenmemişlerdir. Bunun asıl sebebi ise halen devleti oluşturan halkların çoğunu birbirine bağlayan durumun, ortak bir milliyet kimliğinin değil, dini değerlerin olduğu gerçekliğidir. Ancak geliştirilen bu fikir milliyetçilik karşısında çok uzun ömürlü olamamıştır. "İlk olarak 1912 yılında Arnavutların ve ardından I. Dünya Savaşı sırasında da Arapların Osmanlı Devleti'nden ayrılmaları ile birlikte İslamcılık düşüncesi de anlamını yitirmeye başlamıştır" (Ahmad, 2004: 188).

Sonuç olarak, Cumhuriyet yıllarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de resmi ideolojisi haline gelen Türkçülük fikri özellikle I. Dünya Savaşı sonrası dönem için tam anlamıyla hâkim görüş haline gelmiştir. "Meşrutiyetin ilanı ile birlikte İslahat politikasının gerçekleştirilmesi amacına ulaşan İttihat ve Terakki Cemiyeti, ayrıca ulusal bir ruh yaratmayı da hedeflemişlerdir. Ulusal ruhu oluşturacak temel unsur eğitim olacağından, halkın büyük çoğunluğunun anlamadığı Osmanlıcanın yerine Türkçe'nin zenginleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. 19. yüzyılda Osmanlı devletinin ayrılıkçı ulusçu hareketlerin etkisinde olduğu bir dönemde, Osmanlılık hareketi yurttaşlık haklarını geliştirmeye çalışırken, Türkçülük ulusun ırksal kimliğine gönderme yapmıştır. 19. Yüzyılda Osmanlı'da kimliğin ırk, dil ve

kültürden hangisine dayandırılacağı önemli bir sorundu. Osmanlının çok etnikli, çok kültürlü bir yapıya sahip olması izlenecek politikayı zorlaştırıyordu” (Behar, 1998: 76-77).

“Osmanlıcılığı savunan Osmanlı ulusçularının, Osmanlı devlet gücüne sarsılmaz bir inançları vardı. Bu dönemdeki birçok gazeteci yazar, Osmanlı Devletinin ve onun şanlı tarihinin etkisi altında olmakla birlikte, gayri Türk unsurlar ve gayrimüslimler ile yaşadıkları sıkıntıların etkisinde, Türkçülüğe ilgisiz kalamıyorlardı. Kısaca, Osmanlılık fikrinin pratikte karşılık bulmaması Osmanlı Devleti’nin yaşadığı diğer gelişmelerle de birleşip, Jön Türkleri Türkçülüğü savunmaya itmiştir” (Ergün, 2010 37).

“Jön Türkler Osmanlı’nın çok kültürlü ve çok etnikli yapısı içerisinde, imparatorluğun içinde yaşayan tüm milletleri kardeşçe ve eşit haklara sahip bir şekilde yaşamalarını öngören Osmanlılık akımını benimseseler dahi sonraları toprak kayıplarıyla başlayan sürecin içerisinde İslamcılık ve Türkçülük akımını benimsemişlerdir. Bu süreçte Türkçülüğün ve Türk milliyetçiliğinin gelişmesini sağlayan pek çok toplumsal ve sosyolojik öge iç içe geçmiştir. Burada bir parantez açarak, Jön Türkleri Türkçülüğe iten bu sürecin toplumsal gelişmelerine göz atmakta fayda vardır” (Ergün, 2010 37). Fatma Müge Göçek bu öğeleri üç başlık altında toplamıştır: “İlk olarak savaşlar, (ticari ilişkilerin değişimi ve reformların nitelikleri), ikincisi toplumda yeni ortaya çıkan tarih, edebiyat ve eğitimle ilgili görüşler, üçüncüsü hayır kurumları, gizli dernekler ve siyasi partilerin hazırladığı örgütsel çerçeve” (Göçek, 2008: 63-76). Fransız Devrimi’nin yaymış olduğu milliyetçilik Osmanlı topraklarında başlangıç olarak “Osmanlılık” fikri ile karşımıza çıkmıştır. Buradaki temel amaç parçalan imparatorluğu kurtarmak için tüm vatandaşlardaki birliği kurmaktır. Milliyetçiliğin hızlı bir ivme kazandığı bu süreçte hızla artan toprak kayıpları beraberinde zihniyet değişikliğini de getirmiş, Osmanlılık fikirleri Türkçülüğe dönüşmüştür. Azınlıkların bağımsızlıklarını kazanmaları ile birlikte özellikle Balkan Savaşları sonunda Türk ulusu inşa etme sürecinin başladığı gözler önündedir. Başlangıçta çok uluslu imparatorluğun vermiş olduğu sebeplerden ötürü Osmanlılık olarak zuhur bulan milliyetçilik zamanla ülke sınırları içinde yerini Türkçülüğe bırakmıştır.

3.3. Cumhuriyet Edebiyatında Türkçülüğün Uluslaşma Süreci

Tarih sahnesinde meydana gelen her devrim tarafından ortaya atılan ilkelerin, toplum tarafından benimsenebilmesi için devrimin uygulayıcıları çeşitli yöntemler geliştirmişlerdir. Bu yöntemler zaman zaman yukardan inme (Jakoben) tarzda gerçekleşirken bazen de halk tarafından oluşturulan toplumsal kitle hareketleri ile meydana gelmiştir. Nitekim Osmanlı devletinin yıkılmasıyla birlikte gerçekleşen Kemalist devrim içinde aynı şeyi söylemek mümkündür. Osmanlı Batılılaşma ve Modernleşme çizgisinden başlayarak Cumhuriyetin ilanına kadar olan süreçte toplumun yönlendirilmesi genel olarak aydın kesim tarafından gerçekleştirilmiştir. Namık Kemaller ile başlayan bu süreç Cumhuriyet döneminde yerini Ziya Gökalplere bırakmıştır. Devrimin ilkeleri ve ideolojisi, toplumun aydın kesimi tarafından oluşturulmaya çalışılmıştır. Bura da dikkat çekici en önemli hareketler genel olarak Akçura, Gökalp ve Kadro etrafında şekillenmiştir. Bu düşünürler ve ortaya attıkları kuramlar ile devrimin resmi çizilmeye çalışılmıştır. Aydın kesimden gelen bu tepkilerde bazen fikir ayrılıklarının da olduğu gözlemlenmiştir. Nitekim Akçura milliyetçiliği açıklamaya çalışırken kan bağına dikkat çekerken, Gökalp isteğe bağlı milliyetçilik üzerinden düşünceler geliştirmiş ve ırkçılıktan uzak bir tutum sergilemiştir. Kadro hareketine gelindiğinde ise başlangıçta Marksist (Yakup Kadri hariç) düşünceler besleyen derginin zamanla milli kimliğin oluşturulabilmesi açısından devletçiliği ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu dönem Türkiye’inde devrimin tohumlarının daha iyi anlaşılabilmesi açısından Cumhuriyet dönemi aydın kesimin ve geliştirdikleri fikirlerin analizi sistematik bir şekilde yapılmalıdır.

3.3.1. Akçura ve Gökalp Etkisi

Osmanlıcı düşüncenin yanında gelişen Türkçülük ilk olarak Tanzimat döneminde dil ve edebiyat alanlarında kendini göstermektedir. “Bu alanda Türkçülüğün gelişimine ilişkin tespit yapan Yusuf Akçura’ya göre dönemin yazarlarından biri olan İbrahim Şinasi, Türkçeyi Osmanlıcanın etkisinden kurtarmaya çalışmıştır. Yeni Osmanlılar siyasi zümresinde yer alan Ziya Paşa da dil ve edebiyat ’ta Türk Dili üzerinde durmuş, Türkçe lehçelerin öğretilmesine çalışmıştır. Yine dönemin yazarlarından olan Ahmet Vefik Paşa’da yazdığı tüm eserlerinde dil

konusunda şuurlu bir Türkçü olduğunu göstermiştir. Şinasi'nin hazırlamaya başlayıp tamamlamadığı, Türkçe kelime toplama işini Ahmet Vefik Paşa devam ettirmiştir” (Akçura, 2001: 28-30).

Önceki dönemlerde dil ve edebiyat alanında var olan Türkçülük siyasi, etnik ve tarihi bir ideoloji olmanın dışındadır. 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle ise etnoloji ve siyaset sahnesine girdiği görülmektedir. Siyasal alanda Türkçülüğü ele alan yazarlardan biri Yusuf Akçura'dır (Yalçın, 2007: 43). Tatar reformculuğu ve modernizmi Yusuf Akçura'nın düşünsel biçimlenmesindeki en önemli etkidir. Tatarlar'a göre Rus emperyalizmi kültürel ve ekonomik açıdan kendileri için büyük bir tehdit durumundaydı. Bunun nedeni ise Tatarlar'ın Rusya'da yaşayan diğer Türkî gruplara göre ekonomik açıdan daha iyi bir konumda olmalarıydı. “Bu anlamda Pan-Türkçülüğün Rus burjuvazisinin emperyalist eğilimleri karşısında da bir direniş kaynağı olacağını düşünmekteydiler. Bütün Türkî gruplar arasında ortak bir yazı dilinin geliştirilmesi ve bununla birlikte bir kültürel birlik fikri de Kırım Tatarları arasında doğmuştur. Yusuf Akçura ise bütün bunlardan beslenerek sorunun kültürel boyutunun ötesine geçmiş ve yeni bir siyasi kimlik önerisi ortaya atmıştır” (Özdoğan, 2001: 69). 1904'te yayınlanan “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makalesinde Türkçülüğün siyasi açıdan kaçınılmazlığına vurgu yapmaktadır. Devletin kurtarılması için gerekli siyasi projeler içerisinde Türkçülük fikrini öne süren ilk düşünür olarak anılmaktadır (Yalçın, 2007: 43). Bu makalesinde Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük akımlarını tartışan Yusuf Akçura; Osmanlıcılık ve İslamcılığın geçerliliğini yitirdiğini savunmaktadır.

“Osmanlıcılık fikrinin özellikle gönüllülük temelindeki Fransız yurttaşlık ilkesinden etkilendiğın belirtmiş ve düşüncenin gerçekliğini nasıl yitirdiğine ilişkin olarak; “Vakta ki milliyet kaidesi, Almanlar tarafından hakiki vakalara daha yakın bir surette, milliyetlerin esası ırk olmak üzere tefsir olundu ve bu tefsirin galebesi demek, evvela 1870-71 seferiyle Napolyon ve Fransız İmparatorluğu tekerlendi, işte o zamandan itibaren Osmanlı milleti denilen siyasi görüş, biricik dayanağını kaybetmiş oldu” demektedir” (Akçura, 2005: 20). O'na göre, “Türk birliği ilkin Osmanlı İmparatorluğunda Türklerin, Türk olmadıkları halde az çok Türkleşmiş olanların ve ulusal vicdandan yoksul olanların bilinçlendirilmesi ve

Türkleştirilmesiyle başlayacaktır. Sonra Asya kıtasıyla Doğu Avrupa’da yayılmış olan Türklerin birleştirilmesine geçilerek azametli bir siyasal millet meydana getirilecektir” (Akçura: 2005: 18).

Türk ulusçuluğunun gelişiminde etkisi olan yazarlardan bir diğeri olan Ziya Gökalp, 1876 yılında Diyarbakır’da doğmuş 1896’da “Mülkiye Baytar Mektep-i Ali” sine kayıt yaptırmıştır. Burada, Abdullah Cevdet vasıtasıyla İshak Sükûti ve İbrahim Temo gibi isimlerle tanışmasının devamında “İttihat ve Terakki Cemiyeti”ne katılmıştır (Özdoğan, 2001: 70-71). “İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisinde çeşitli görevlerde bulunan Ziya Gökalp, aynı zamanda Cemiyet’in ideoloğu da olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde de Mustafa Kemal’le çalışmış, Cumhuriyet döneminde de çeşitli görevler almıştır” (Ergün, 2010: 45).

Taha Parla’nın tanımıyla “İttihatçıların resmi, Kemalizm’in gayrı-resmi ideoloğu” (Parla, 2005: 39) olan Ziya Gökalp “..ırk ve ırkçılıktan çok kültüre vurgu yapmıştır. Irkın asıl olarak zoolojiye ait bir terim olduğunu ifade eden Gökalp, ırka dayalı bir Türkçülük anlayışını benimseyen Türkçüleri eleştirmektedir. Antropolojinin insanları fiziksel özelliklerine göre farklı ırklara dayandırmasını ise gerçekte hiçbir milletin bu ırk tanımlamalarından tek birine uymadığını ifade ederek yanıtlar. Ayrıca bazı antropologların anatomik tiplerle sosyal davranışlar arasında bir ilişki kurmasının ise doğru olmadığını kaydeder. Gökalp ırk’ı, kan bağıını, soy ve sop ilişkilerini, şovenizmi eleştirir. O insanın sosyal davranış kalıplarının belirleyicisinin kendi kişiliği ve çevresi olduğunu belirtir. Ancak köken, kalıtım ve anatomiyle bir ilişkisinin olmadığını vurgular.”

“Ziya Gökalp’in ırkçılık içeren bir milliyetçilik anlayışı yoktur. Daha ziyade etnisiteye vurgu yapar. Türk soyundan gelmemiş olsalar da Türk terbiyesiyle büyümüş ve Türk idealini benimsemiş kişiler Ziya Gökalp’e göre Türk sayılmalıdır. Gökalp, bu kişiler için -örneğin Arnavut ve Arap vatandaşlar- önemli olanın gönüllü olarak Türklüğü benimsemiş olmaları olduğunu açıkça belirtmiştir” (Gökalp,1990: 23). “Ziya Gökalp uluslaşmak için dilin önemli olduğunu belirtmektedir. Diğer ülkeler ile olan kültürel etkileşimlerde yabancı sözcüklerin taklit edildiğini, bunu da zamanla Türk’ün kendi öz kültürünü bozacağını düşünüyordu. Bu amaçla İslam dillerinin kabul edebileceği sözcükleri bularak terimler yaratılmalıydı. Böylece dilin

ümmeçiliği tamamlanmış olacaktı. Bu amacı gerçekleştirmek için İşlam ümmetinden ortak bir kurul toplanmalı ve terimler üretmeliydi. Ancak İşlam dillerinin bütün terimleri, ortaklaşa olarak belirlendikten sonra dilin ümmet yönünden genişlemesi yani İşlamlaşması tamamlanabilirdi. Gündelik hayatta kullanılan dil, gazeteler halkı eğitmek için önemliydi” (Gökalp, 2006: 28). Görüldüğü üzere Gökalp’in İşlam vurgusu daha ön plandadır. Ancak dini millileştirir, daha doğrusu insanların dine bakış açısının çağdaşlaşmasının gerektiğini söyler. Gökalp’in formülünde “din laikleştirilmiş ve millileştirilmiştir. Türkleşmek, İşlamlaşmak ve Muasırlaşmak’ şeklinde formülize ettiği düşünceleri, Osmanlı aydınlarının Tanzimat’tan itibaren yürüttükleri tartışmanın yansımasıdır aynı zamanda.

Osmanlıcılık düşüncesinin zaten çöktüğü bir süreçte İşlam’ı da milli kültür içine enjekte ederek ve Batı’yı taklit etmeden fakat özellikle ekonomi ve bilim-teknik anlamında Batı’yı yakalayan bir çağdaşlaşmacılık fikrini de kapsayan bir Türk milliyetçiliği önermektedir. Gökalp bu düşüncelerini ise şöyle özetlemiştir” (Ersanlı, 2009: 48): “Türk milletindenim, İşlam ümmetindenim, Batı medeniyetindenim (Gökalp, 2006: 68)”. Ziya Gökalp’e göre İşlamcılık, “çağdaşlaşma ve Türkçülük birlikte değerlendirilmeliydi. Türklük ile İşlamlık arasında çatışma olamazdı. Türkçülük kültürel bir varlık olarak etnisitenin yeniden canlandırılmasıydı. Devletin bekasını sağlayacak olan da bu üç düşüncenin birleşimiydi. Ona göre çağdaş bir İşlam Türklüğü yaratılmalıydı” (Gökalp, 2006: 31-32).

Ziya Gökalp ile Yusuf Akçura’nın düşünceleri arasında kimi zaman dikkat çekecek ölçüde benzerlikler göze çarpmaktadır. “Yusuf Akçura Türk âleminin kültür birliğine her zaman vurgu yaparken, Kuzey Türkleri ile Osmanlı Türkleri arasında gelişmişlik açısından farklılıklar olduğunu da ortaya koymaktaydı. Kuzey Türklerinin (temel olarak Tatarlar ve Azerbaycan Türklerini kast etmektedir) üç noktada daha gelişkin olduğunu ileri sürmekteydi. Bunlar İşlamiyet (dini geleneklere duyulan saygı, medrese reformu, vs.), Türklük (milli bilinç, Pan-Türk birliği duygusu, Türk tarihine ilişkin çalışmalar, vs.) ve modernlik (tıp, pedagoji, kadının toplumsal konumu, ekonomik ilerleme, vs.)’tir” (Georgeon, 2005: 110-112).

Suavi Aydın her iki ulusçuluk yaklaşımını karşılaştırmış; “Kemalist ulusçuluğu en çok etkileyenin Yusuf Akçura olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Akçura, Türk ulusu ile İslam ümmetini birbirinden ayırarak önceliğin hangisine verileceğini tartışmaya açmıştır. Sonuç olarak da Türk ulusçuluğunun modernleştirici olması gerektiğini düşünerek Türkleşmek ve İslamlaşmak olgularını birbirinden ayırmıştır. Akçura ulusçuluğu ortak köken ve ortak dil üzerine kurulmuştur. Ziya Gökalp ise kültürel birlikteliklere önem verir. İslami unsurlardan vazgeçilmeyeceğini söyler. Akçura’nın ulusçuluk anlayışı, dinin düzenleyiciliğinden kopuktur ve Türklük başat faktördür. Ona göre din, içinde bulunduğumuz çağda önemini yitirmiştir ve devletlerin ayakta durmasını sağlayan unsur ırk’tır. Bu yüzden de ulusların esas ırk olmasıdır” (Aydın, 1993: 210-215).

Kemalist ulusçuluğun pratikteki yansımada İslamcı bakış açısı yoktur. “Kemalist ulusçuluk 1920 yılında kabul ettiği Misak-ı Milli belgesiyle Pantürkizm ve Osmanlıcı siyasetleri terk ederek Anadolu coğrafyasıyla sınırlı bir ulusçuluğu kabul etmiştir. Kemalistler idari kadroyu oluştururken İttihatçı ve İslamcı yönleriyle bilinen kişilerden uzak durmaya çalıştılar. Bu dönemde eski pantürkist görüşlerini bırakmış, aynı zamanda da İttihatçı ve İslamcı olarak bilinen kişilerden uzak durmuş olan Yusuf Akçura, Cumhuriyet ideolojisinin kaynağında yer alan mesajları üreten kişi olmuştur” (Aydın, 1993: 219). Bu sebeple Türkçülük temeller üzerine şekillenmiş olan Cumhuriyet ideolojisinde yalnızca Anadolu topraklarıyla sınırlı bir milliyetçilik anlayışının olduğu görülmektedir. Ayrıca bu anlayışın ortak bir kültür, tarih ve dil, kurgusu üzerinden eğilim göstererek ilerlediği de söylenebilir.

3.3.2. Kadro Hareketi ve Marksizm Endişesi

Dergi, “Burhan Asaf Belge, İsmail Hüsrev Tökin, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’dan oluşan bir grup aydın tarafından yayımlanmıştır” (Türkeş,1999:9). Dergi ilk etapta neden bir kadro hareketine ihtiyaç duyulmaktadır, sorusunu içeren bir yazı yayımlamıştır. Bu yazı:

“Türkiye, bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp durmadı. Bugüne kadar geçirdiğimiz hareketler, şahit olduğumuz muazzam kıyam manzaraları, onun yalnız bir safhasıdır. Bir ihtilâl geçirdik. İhtilâl inkılâbın gayesi değil, vasıtasıdır”.

“Bu ihtilâl safhasında dursaydık inkılâbımız akim kalırdı. Hâlbuki o, genişliyor, derinleşiyor. O henüz son sözünü söylemiş, son eserini vermiş değildir. Tesviye edilmiş bir zemin üstünde yarınki Türk cemiyetinin, kendine has ve kendine uygun binası kurulabilmek için, inkılâbımız, derinleşme ve genişleme istikametindedir”.

“İnkılâp bitaraf bir nizam değildir. Onun İçinde yaşayanların, taraftar olsunlar ya da olmasınlar, ona intibak etmeleri lâzımdır. İnkılâp, ona taraftar olanların iradelerine, taraftar olmayanların iradelerinin, kayıtsız ve şartsız, bağlanması demektir”.

“İnkılâbın İrade ve menfaati, İnkılâbı duyan ve yürüten azlık, fakat şuurlu bir avangardın, azlık fakat ileri bir Kadronun iradesinde temsil olunur. Bu kadro. İnkılâbın şeniyetinden çıkarılan ve onun seyrine uygun bir şekilde İzah edildikçe şekillen ve nazariyeleşen prensipleri kendine şuur edinir. İnkılâbın derinleşmesi demek, her şeyden evvel, bu prensiplerin ve onların ifadesi olan inkılâp ahlâk ve disiplinin, ileri kadronun dimağından genç neslin, şehir halkının ve köylünün dimağına inmesi ve yerleşmesi demektir”.

“Türkiye bir inkılâp içindedir. Bu inkılâp kendine prensip ve onu yaşatacaklara şuur olabilecek bütün nazari ve fikri unsurlara maliktir. Ancak bu nazari ve fikri unsurlar inkılâba İDEOLOJİ olabilecek bir fikriyat sistemi İçinde terkip ve tedvin edilmiş değildir. Gerek milli mahiyeti gerek beynelmilel şümül ve tesirleri itibariyle. Tarihin en manalı hareketlerinden biri olan inkılâbımızın, zatında mündemiç bu ileri fikir ve prensip unsurlarını, şimdi inkılâbın seyri içinde ve onun icaplarına uygun bir şekilde izah işi, bugünkü Türk inkılâp münevverliğine düşen vazifelerin en acil ve en şerefliisidir. İnkılâbımızın, her biri ayrı ayrı kıymettar ve orijinal olan bu fikir ve nazariye unsurları birer birer izah edildikçe, bu esaslar İnkılâp nesli için kriteriyumlar olacak, yeni ve standartlaşmış inkılâpçı tip böyle doğacaktır. Bu tip her nerede, her ne şerait altında olursa olsun, karşılaştığı her inkılâp sahasında, aynı hadiseyi aynı kriteriyumlara vuracak, aynı ölçülerle düşünecek, aynı neticelere varacak ve İnkılâbın kendisine has CİHANI TELÂKKİ TARZI böyle vücut bulacaktır”.

“Hülâsa; Cihanın bin bir çeşit hadisata gebe olan bugünkü esrarengiz gidişi içinde, mukadderatını kendi inkılâbının mukadderatına bağlayan inkılâp neslimizin muhtaç olduğu İnkılâp şevkini her zaman uyanık tutmak ve inkılâbımızın bir bakışta idrakimizi durdurur gibi görünen coşkun ve mürekkep cereyanına daima hâkim kalabilmek için, onun prensiplerini hududu muayyen kriteriyumlar şeklinde bilmeye, benimsemeye ve benimsetmeye mecburuz”.

KADRO BUNUN İÇİN ÇIKIYOR (Kadro,1932a), şeklinde çıkartılmıştır. Tekeli ve İlkin'e göre Kadro yazarlarının hepsi, çok donanımlı kişilerdir ancak Şevket Süreyya daha baskındır. Bu nedenden ötürü Kadro Hareketi'ne “bir Şevket Süreyya hareketi” denilebileceğini söylemişlerdir (Tekeli ve İlkin, 2003: 144).

Dergide iş bölümü, üyelerin birikimine göre şekillenmiştir. Yakup Kadri, Şevket Süreyya'ya göre toplayıcı unsur, şef ve maestrodur. Yakup Kadri, edebiyat üzerine çalışmak; Şevket Süreyya, ideolojik içerikli yazılar yazmak; Vedat Nedim, teknik ve ekonomik konularını ele almak; İsmail Hüsrev, ekonomik araştırmalar yapmak, tarım ve para konuları üzerinde çalışmak; Burhan Asaf, dönemin kültürel ve siyasal gelişmelerini incelemek; Mehmet Şevki, mühendislik ve elektrik enerjisi konusunda çalışmalar yapmak görevlerini üstlenir (Tekeli ve İlkin, 2003: 145). Kadro hareketinin çıkış noktası Türk modernleşmesi sorunları etrafında iktisadi kalkınmanın sağlanması üzerine olmuştur.

Milli kurtuluş hareketinin evrensel ideolojisini kurgulanmasını gereklilik olarak gören Kadro, bu çerçevede kapitalist, sosyalist ve faşist ilkelerin hâkim olduğu dönemde devletçilik ilkesini planlı ve sistemli bir şekilde gerçekleştirilmesini savunmuştur. Bundan dolayı Marksizm'den en çok etkilendikleri nokta planlı ekonomidir. Planlı ekonomi, Kadrocular tarafından temel olarak, ekonominin devlet tarafından her kesimi kapsamı olarak tanımlanmaktadır. Devlet eliyle kalkınma politikaları Kadro dergisinde sık işlenen konulardan biridir. Aydemir'e göre Türkiye'nin gelişmesi, devletin ekonomide müdahil olmasıyla mümkündür. Devlet; özellikle ekonomiyi, sermaye birikimini kontrol etmelidir. Devlet, hem organizatör hem de girişimci olmalıdır. Milli Kurtuluş Hareketi'nin devleti, iktisatçı devlettir. Devletçilik, 'sosyal fayda' fikriyle hareket etmektir (Aydemir, 2003:175-178). Aydemir'in geliştirdiği bu fikirler şüphesiz 1929 bunalımı ile doğrudan ilgilidir. O dönemde kapitalist sistem büyük bir patlak vermiş ve dünyada etkileri çok derin olan ekonomik buhranlar yaşanmıştır. Kadrocuların önem verdiği konuların başında, köy halkının kalkındırılması da yer almaktadır. Kadroculara göre Türkiye'de ekonominin gelişmesi, köyün kalkındırılmasıyla ve sanayinin geliştirilmesiyle gerçekleşecektir. Bu ekonomik politikalar doğrultusunda ithalatın azaltılması ihracatın artırılması gerekmektedir. Kadrocular, toplumdaki refah seviyesinin yükselmesinin ve sınıflar arasındaki uçurumun ortadan kaldırılmasının, sadece devletçilik ilkeleri ile mümkün olacağını belirtmektedir. Kadrocuların devletçilik anlayışını, özgün bir ekonomik model olarak ele almak gerekir. Çünkü bu ilkeler ne sosyalizme ne kapitalizme ne de faşizme benzemekteydi. Ekonomik ve toplumsal kalkınmanın birlikte olması gerektiği konusundaki tezleri, sundukları devletçilik modelinin özgünlüğünü ortaya

koymaktadır. Kadro hareketinin modernleşmenin iktisadi boyutu dışındaki diğer sosyal kurumlara bakışında anahtar kavram inkılaptır. Bu konuya en çok eğilenlerin başında “İnkılap ve Kadro” adlı eseriyle Şevket Süreyya Aydemir ve diğer yazıları ile Yakup Kadri Karaosmanoğlu gelmektedir. İnkılapları savundukları hatta inkılapların savunması konusunda en ateşli çevre olarak nitelendirilebilecek olan Kadro, temelde Batı toplumlarından yapılacak olan alımların teknik ile sınırlı olmasını savunurken, diğer sosyal kurumların Türk toplumunun inkılaplarla ve zamanla kendi oluşturacağını düşünmektedir (Yıldırım, 2007: 93). Aydemir’e göre kadro; inkılâbın yönetici fikirlerini, inkılâbın stratejisini içinde bulacağı bir ideolojidir. İnkılâbı benimseyen ve inkılâbın menfaatlerini savunan bir öncü birliktir. Kadro; gücünü, temsil ettiği ve savunduğu düşüncelerden alır. Kadro, kalabalıkları nüfusuna katma amacında değildir ancak sergilediği inkılâp heyecanı ile kalabalıkları yönlendirebilecek ve idare edebilecektir (Aydemir, 2003: 226).

Sömürgecilik anlayışının egemen olduğu Birinci dünya savaşı yılları sonrası dağılan dünya dengelerine karşılık olarak, yeni ideolojik yapılanmalara karşı bir eğilim gelişmiştir. Emperyalizmin ve kapitalizmin hâkim olduğu dünya düzenine yeni bir ideolojik tepki doğmuştur ve Marksizm olarak adlandırılan bu tepki başlangıçta kadrocular tarafından odak noktası olmuştur. Kadroculara göre kapitalizm ve dolayısıyla emperyalizm, hem ülkeler arası çelişkilere, hem de ülkeler içinde sosyal tabakalar arasında çelişkilere neden olduğu için mücadele edilmesi gereken bir ideolojidir. Kadrocuların yaşam öykülerinde bakıldığında, Yakup Kadri dışında kalanlarının ortak noktası, hayatlarının bir dönemlerinde Marksist olmalarıdır. Ancak sonraki yıllarda milli kurtuluş değerlerini ön plana çıkartarak Marksizm’den uzaklaşmışlardır. Kadroya göre milli kurtuluş hareketini başarmış toplumlarda iktisaden kapitalist sınıfların doğması mümkün değildir. Çünkü bu türlü bir sermaye birikimini sağlamanın koşulu sömürgelelere sahip olma durumudur. Dolayısıyla ülke içinde sınıfsız bir toplum ve planlı ekonomi emperyalist güçler karşısında durmak zorundadır. Türk milli kurtuluş hareketinin iktisadi ve siyasi prensiplerinin belirlenmesi, sınıf çatışmaları ve mazlum milletlerin sömürülmesinden kaynaklanan çatışmaları engelleyecek derecede zaman ve mekân olarak evrensel bir amacı temsil etmektedir. Bu amacın gerçekleştirilmesindeki en büyük aktör ve sorumlu Türk aydınıdır (Aydemir,2003: 82).

Tör'de Aydemir ile aynı görüşler benimseyerek Marks'ın yanlış olduğunu ve sınıfsız bir yapının sadece Milli Kurtuluş Hareketleri ile mümkün olabileceğini söylemiştir. Tör'e göre Marks yanılmıştır, çünkü kapitalist düzenin geleceğini, kapitalist ülkelerdeki sınıf mücadelesi değil, kapitalist ülkeler dışındaki Milli Kurtuluş Hareketleri tayin edecektir (Tör,1933e).

Kadrocular geliştirdikleri bu ideoloji fikirlerini, sadece o dönemin sorunlarına yönelik olmayacağını, gelecek nesiller için ve yöneticiler için sorunların tespitinde ve çözümünde de bir anahtar olacağını söylemişlerdir. Bu noktada Aydemir milli kurtuluş hareketinin on bir maddelik olan prensiplerini şu şekilde sıralar:

- İlk olarak, milli kurtuluş hareketleri, milletlerarası çatışma olan sömürge ve sömüren toplumlar ayrımına karşılık gelir.
- İkinci olarak, milli kurtuluş hareketleri milletlerarası bir çatışmanın sonucuyken, çözüm olarak bu bağımlılık ilişkisinin tasfiyesini gerektirir.
- Üçüncü olarak, milli bağımsızlık hareketleri, dünya ekonomik sistemini parçalayıcı veya milletlerin kendi içine dönemlerini öngörmez. Yani bağımsızlık kazanan milletlerin sömürden uzak iktisadi ilişkiler geliştirmesini hedef alır.
- Dördüncü olarak, tekniği benimsemekten farklı olarak kontrolden çıkmış üretim cihazları hem sömürgeciliğin hem de sınıf çatışmalarının temel sebebidir. Bu bakımdan tekniğin planlı şekilde kullanılması esastır.
- Beşinci olarak, milli kurtuluş hareketlerinin iktisadi faaliyetlerinde plan, sosyal devlet ve aşırı sınıflaşmalar gibi hususlar göz önüne alınmazsa, bu toplumlarda kendi içinde çatışmalar yaşayabilir.
- Altıncı olarak, milli kurtuluş hareketlerinin yaşandığı toplumlarda kapitalist toplumlarla girilecek her ilişki bir inkılap alımı bile olsa, bağımsızlıkçı toplumlar açısından bu bir geri gidiş olacaktır. Bu toplumlar için ilerici hareketler ancak sınıf çatışmasını tasfiye edecek hareketler olabilir.
- Yedinci olarak, milli kurtuluş hareketleri tam anlamıyla sömürge altında olan ya da yarı sömürge olmuş toplumların sorunu olduğu için, bu toplumların her türlü mesafe ve sosyokültürel farklılara rağmen kader birliği etmeleri şarttır.
- Sekizinci olarak, milli kurtuluş hareketleri, söz konusu toplumların siyasi, ekonomik ve hukuki bir değişimini yani inkılabı şart koşar.

- Dokuzuncu olarak, milli kurtuluş hareketleri, milletin istiklali için toplum yararını aşan her türlü bireysel, grupsal ve sınıfsal çıkar eğilimlerine karşı dikkatli olmalıdır.

- Onuncu olarak, milli kurtuluş hareketleri içeride halk hâkimiyetine ve dışarıda tam bağımsız olmaya gayret göstermek zorundadır.

- Son olarak, milli kurtuluş hareketlerinin ilk temsilcisi olarak Türk deneyimi, diğer hareketlerin teorik anlamda da öncüsü olacaktır. Türkiye bu özgün konumu ile dünya üzerinde farklı bir düzenin temsilcisi olacaktır (Aydemir,2003:201-210).

Türk modernleşmesinin temel tartışmalarından birisi ulus ya da millet kavramının üzerine yapılan analizlerdir. Aydemir'e göre, millet 19.Yüzyıldan önce kullanılmayan bir kavramdır ve ırk antropolojik bir varlık, millet de dil, din, milliyet ve kültürden oluşan sosyal bir realitedir. Irk milletten farklıdır. Millet kendini oluşturan değerlerin aktarılması ile oluşan bir varlıkken, ırk antropolojik bir varlıktır. Irk, millet yapısı içinde safiyetini koruyamaz. Milletin varlığını sürdürebilmesi için vatan ve iktisadi gelecek birliğinin de olması gerekir. Bu anlamda belli bir vatan toprağı üzerinde, iktisadi gelecek birliği, dil, kültür, tarih birliği gibi değerlerde birleşen bir toplumlar, millet olma anlamını taşır. Irk, böyle bir birleşime temel olduğu vakit bu anlam bütünü ile meydana gelir.(Aydemir,2003:155).

Bu noktada Türk milliyetçiliğı; anti-kapitalist ve anti-emperyalist bir tutum içinde sınıf mücadelelerinden uzak olmalıdır. Ancak bu sayede Türk inkılabı Batı'dan farklı olarak gelişebilir. Aksi takdirde Batı'da yaşandığı gibi milletlerarası mücadelenin yaşandığı, sürekli bir çatışma ile devletin yıprandığı bir taklit durumundan öteye geçemez. Bu ilkeler doğrultusunda Aydemir Türk inkılabını hem Sovyet Sosyalizminden hem de Batı emperyalizminden farklı olduğunu ifade eder. Batıda burjuva başarısı ile sonuçlanan devrim Sovyet Rusya'da işçi sınıfı lehine sonuçlanırken toplum içindeki mücadele son bulmamıştır. Marks'tan önce idealist olan sosyalizm, Marks'la Avrupa toplumunun materyalist bir eleştirisi haline gelmiştir. Bu anlayışa göre üretim araçlarına sahip olan sınıfların, işçinin oluşturduğu artı değeri çoğaltarak ona el koyma mücadelesiyle işçinin çalışma koşullarını iyileştirme, ücretini artırma mücadelesi çağdaş düzenin kabul edilemez zıtlıklarından birini oluşturur (Aydemir, 1933e: 10).

Kadrocular Milli Kurtuluş Hareketlerinin ilkelerini saydıktan sonra bu hareketin Faşizm ve Marksizm'den farklı olduğu noktaları açıklamaya çalışırlar. Aydemir'e göre "biri (Marksizm) sömürgeci ülkelerde sınıf mücadelesine, diğeri (faşizm) sömürgeci ülkelerde 'halkı için' sınıf mücadelesine, diğeri (Marksizm) aynı ülkelerde ve yalnız aynı ülkelerde halkı için sınıf tesaüdüne (dayanışma) dayanmaktadır." Bu nedenle bu iki ideolojide sınıfsaldır, yereldir ve evrensel değildir. Bu iki ideoloji millet anlayışı açısından, Milli Kurtuluş Hareketlerinden farklıdır. Marksizm, millet karşıtlığından oluşmaktadır. Faşizm için ise millet, sınıf mücadelelerini tasfiye etmek için gerekli teorik esaslarından biridir. Faşizmin milleti, Aydemir'e göre, "bir yandan müstemleke (sömürge) istismarına, diğeri yandan cebir ve zor ile maskelenmiş sınıf tezatlarına" dayanmaktadır (Aydemir, 1933g). Aydemir'e göre, inkılâpçı devlet disiplinli otoriter olmak zorundadır. Milli Kurtuluş Hareketlerinde devlet; dışta siyasi ve ekonomik bağımsızlığını koruyan, içte karşıtlıklara ve sınıf mücadelelerine yer vermeyen bir devlettir. Bu otoriterlik anlayışla Milli Kurtuluş Hareketleri diğeri otoriter devletlerden ayrılmaktadır (Aydemir, 1933g). Kadrocular geliştirdikleri tüm ilkeler doğrultusunda bir üçüncü yol arayışı içinde olmuşlardır. Olumlu veya olumsuz yanlarıyla Cumhuriyet dönemi siyasal, iktisadi ve idari hayatına yön vermiş ve Cumhuriyet sonrası dönemde Türk aydınlarını etkilemeyi başarmışlardır. Ulusal kurtuluş mücadelesi içinde Türk devriminin ideolojisini oluşturmaya çalışmışlardır. Bunu yaparken milli değerlere önem vermiş, kapitalizm aleyhinde hareket etmişlerdir.

Devlet kontrolü altında planlı ekonomiyi savunarak sınıflar arası haksız rekabetin gelişmesini engellemeye çalışmışlardır. Başlangıçta Marksizm'i kendilerine yakın görmüş, (Yakup Kadri hariç) sonrasında ise Milli Kurtuluş Hareketi ilkelerini savunarak Marksizm, Kapitalizm ve Faşizmin eleştirilerini yapmışlardır. Kadrocular, Türk siyasal hayatında Cumhuriyet dönemi milli kalkınma ve milli değerler için önder bir profil oluşturmuşlardır.

3.4. Milli Mücadele Dönemi Siyasal Politikalar

Misak-ı Milli sınırları içerisinde Osmanlı İmparatorluğunun, özellikle dini alanlarda toplanmış olan çok milletli yapısının, mülki olarak inşa edilmiş bir ulusa

kaydırılması, dönem şartlarındaki zorunluluktan kaynaklanan bir gerekliliktir. Bu değişim 1919-1922 yani Milli Mücadelenin yapıldığı yıllardır.

1920 Sevr antlaşması ile dağılma sürecine giren imparatorluk, İttihat ve Terakki'den alınan devletin kurtarılmasının tek yolunun Anadolu halkının milli bilinç çerçevesinde birleştirilmesiyle mümkün olacağına inanıyordu. Milli bilinç ilkelerini kapsayan bu görüş çok uluslu yapıya sahip olan Osmanlı devletinde herkesi kapsayacak aidiyet duygusunu ve ortak amaçları geliştirdiği takdirde başarılı bir şekilde uygulanabilecekti.

Savaşlar sonrası dönemde ise Türk Müslümanlarının çoğunluğu oluşturduğu imparatorlukta İslam kimliği aidiyet duygusunu sağlayacak tek gerçeklik olarak görülmüştür. "İslami kimlik kültürel bir kavram olarak sadece inanç bazında değil, aynı zamanda altı yüzyıllık bir yönetim anlayışının toplumda yarattığı saltanat kurumuna dolayısıyla halifeye bağlılık ve İslami gelenekler gibi benzeri olguları kapsayan kültürel bir birlikteliği de içerir. Bu kültürün bir sonucu olarak toplumdaki yönetilen ve yöneten ilişkisi hiçbir zaman sorgulanmamış, saltanat kurumu ve sultanın tebaası olma verili olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla milli bilincin oluşturulmasında İslami niteliğe vurgu yapmak Kürtler, Çerkezler, Lazlar gibi etnik kimlikleri, bağımsızlık mücadelesinde aktif kılmak için zorunlu bir unsur olmuştur. Mustafa Kemal gayri Türk Müslümanların birliğine çalışırken, onların etnik farklılıklarından kaynaklanan ayrıcalıklarına saygı duyulacağını belirtmiştir. Çok etnikli bir toplum olan Anadolu'da karşılıklı saygı, kardeşlik, ortak tarihi geçmiş, ortak tarihi unsurlar söylemlerde ön planda tutulmuştur. Etnik unsurların sosyal haklarına ve onların ortamdaki şartlarının devam edeceğine dair vurgu yapılmıştır. Bu çoğulcu yaklaşım Hıristiyan emperyalist güçlere karşı verilen mücadelenin, çok etnikli toplumda birlik ve beraberliği zorunlu kılmasından kaynaklanır. Sultanın Sevr anlaşmasını kabul edip İtilaf devletlerine boyun eğmesi, Osmanlı maliyesine ve askeri gücüne el konulması, merkezi hükümeti mücadelenin gereçlerinden yoksun bırakmış ve sonuçta bağımsızlık mücadelesinin, merkezi devlet örgütünün dışında muhalif seçkinlerin ve halkın birliği ile gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Böyle bir ortamda halkın maddi ve manevi gücüne duyulan ihtiyaç, çok etnikli toplumda tüm farklılıkları kapsayacak bir politikayı gerekli kılmıştır. Ulusal birliği sağlayacak

olan söylem ulusun tüm üyelerine hitap etmeliydi. Bu yüzdende toplumun herhangi bir kesiminin, herhangi bir sınıfın yararına değil, tüm ulus için bir söylem geliştirilmeliydi.” (Yalçın, 2007: 53-54).

“Milli Mücadele döneminde tüm İslami unsurların karşılıklı saygı ve anlayış içinde bir arada yaşadıkları ve bunların tarihten gelen ortak bir kültürel birliğe dayandıklarına vurgu yapılırken Türk etnisitesine yönelik bir açılım yoktur”. “Bu dönemde kullanılan milli, millet kavramlarıyla ortak tarihi geçmişi olan, ortak bir kültürü paylaşan bir toplum vurgusu vardır. Milli Mücadele döneminin birleştirici unsuru İslam kimliği olduğundan milli kelimesiyle Misak-ı Milli sınırları içinde kalan İslami unsurlara atıfta bulunulmuştur” (Yalçın, 2007: 56).

“Ulusal kimliğin sınırları 1919 -1923 milli mücadele döneminde misak-ı milli sınırları içinde kalan tüm Müslüman halkı temel unsur olarak aldığından, bu dönemde Türk etnisitesine yönelik bir adlandırmadan özellikle kaçınılmıştır”. Atatürk ulusa hitaben yaptığı söylevlerinde millet, Türkiye, Türkiye halkı deyimlerini (Kocatürk,1984: 1-15) kullanmıştır. “Vatandaşlığa dayalı bir ulusçuluk anlayışının belirginleşmeye başladığı bu noktada İttihat ve Terakki Cemiyetinden miras kalan yayılcı her türlü hareket reddedilmiştir. Misak-ı Milli sınırlarıyla belirlenmiş mülkiliğe dayalı bir ulusçuluk anlayışı vardır. Kemalist ulusçuluğun mülki açıdan izlediği Misak-ı Milli ile sınırlandırılmış bu politikanın nedeni, Osmanlı İmparatorluğu’nun farklı etnik ve dini kimliklerden oluşan yapısının her türlü irredentist politikayı tehlikeli kılmasıdır” (Yalçın, 2007: 57).

İrredentist politikalardan arındırılmış milli siyaset anlayışı Mustafa Kemal Paşanın sözlerinde şöyle yansımıştır:

“Panislamizm Panturanizm siyasetinin muvaffak olduğuna ve dünyayı saha-i tatbik yapabildiğine tarihte tesadüf edilmemektedir. Irk farkı gözetmeksizin bütün beşeriyete şamil cihangirane devlet teşkili hırslarının netayici de tarihte mazbuttur. Müstevli olmak hevesleri mevzu-u bahsimizin haricindedir. Onlara her türlü hissiyat ve revabıtı... Mahsussularını unutturup onları uhuvvet ve müsavat-ı tanbe dairesinde birleştirerek, insanı bir devlet kurmak nazariyesi de kendine mahsus şeraite maliktir. Bizim vuzuh ve kabiliyet-i

tatbikiye gördüğümüz meslek-i siyasi, milli siyasettir. Milli siyaset dediğim zaman kastettiğim mana ve medul şudur: Hudut-u milliyemiz dahilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetimize müsteniden muhafaza-i mevcudiyet ederek millet ve memleketin hakiki sadet ve ümrânına çalışmak.. Alelülak tul-i emeller peşinde milleti işgal ve ızzar etmemek. Medeni cihandan medeni ve insanı muameleye ve mütekabil dostluğa intizar etmektir (Parla, 1994: 73).

Özetle açıklayacak olursak, Milli Mücadele döneminde Osmanlı'nın çok kültürlü yapısı dikkate alınarak ayrıştırıcı bütün ifadelerden uzak durulmuş ve politik bir davranış kalıbı oluşturulmaya çalışılmıştır. Dönemin milli siyaseti birlikteliğin sağlanması açısından Türklük söylemlerden ziyade Türkiye halkı söylemleriyle şekillenmiştir. Farklı etnik kökenlerin karşılıklı saygı ve anlayış içerisinde birlikte yaşayabildikleri kültürel bir birliğe vurgu yapan siyaset güdülmüştür.

3.4.1. Tek Partili Dönem ve Kemalizm

Osmanlı Devleti'nin son dönemiyle kendini gösteren ve iktidarda olan “İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni de büyük ölçüde etkileyen Türkçülük, Cumhuriyet’in kurulmasından bir süre sonra, Türk milliyetçiliğinin karakterini belirleyen ana akım olmuştur. Tek parti döneminde Türkçülük, ulus-devlet inşa süreciyle birlikte Türk milliyetçiliğine dönüştürülmüştür. Bu dönemde resmi ideolojik söylemin dışında kalan Türkçülük söylemleri ortadan kaldırılmaya, bastırılmaya ya da kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır” (Ergün, 2010: 49).

Ulusal bağımsızlığın kazanılması sonrasında 1923’te Cumhuriyet ilanı akabinde temeli dinsel milli anlayış olan anlayış yerini siyasi ve hukuki bir tanıma terk etmiştir. “Hukuki tanımın Türkiye coğrafyası ile sınırlı teritoryal anlayışı günlük yaşama pek yansımamış, bunun yerine siyasiler idari, fiili tedbirler olarak etnik temelli bir ulus anlayışını yaşama geçirmişlerdir. Hukuki tanıma göre Cumhuriyet ülküsünü benimseyip, dil ve kültür birliği içerisinde yer alan herkes Türk olarak kabul edilmiştir” (Yıldız, 2007: 139). Yani Türk toplumunun özel karakterini ve bağımsız kimliğini koruyan medenileştirici ve harsçı bir yaklaşım kabul edilmiştir (Parla, 1995: 40).

“Türk ulusal kimliğinin erken Cumhuriyet döneminde ki teritoryal niteliğinin örneklerini, Cumhuriyet halk partisi programında ve 1924 Anayasasında görmek mümkündür. Anayasanın 88. maddesinin ilk fıkrasında Türkiye ahalisine din ve ırk farkı olmaksızın vatandaşlık itibariyle (Türk) ıtlak olunur, denilmektedir. CHP’nin 1931 programına göre de millet, dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasi ve içtimai bir heyettir. 1935, 1939, 1943 programlarında da aynı tanıma yer vermiştir. Ulus, kültür birliği ve Cumhuriyetin hedeflerine bağlı olmakla tanımlanmıştır” (Yalçın, 2007: 63).

“Teritoryal ulusçuluğun dil ve kültür birliği vurgusu da aslında bir dayatmayı ortaya koyar. Bu dayatma siyasi elitin belirlediği ve halkın kabul ettiği varsayılan bir dil üzerinden kurgulanır. Ancak ortada ırka yönelik bir vurgu olmadığı için daha yumuşak bir söylemdir. Özellikle tek parti döneminin sonuna doğru ırkçı, faşist, yayılcı söylemleri olan bir Türkçülük akımı da gelişme ortamı bulmuştur. II. Dünya Savaşı’nın özgün koşullarında ise iyice serpilip, Türkçülüğün altın çağını oluşturmuştur” (Ergün, 2010: 49).

Özellikle 1940’lı yıllarda önde gelen Türkçülerin bir kısmı 1930’lu yıllarda yeni milliyetçilik anlayışı etkisinde hazırlanmış olan müfredatla eğitim görmüş kimselerdir. “1920’li yıllar yeni devletin kuruluş çalışmalarıyla, laik bir Cumhuriyetin kuruluşuyla damgalanmıştır. Kemalist elit, 1930’lara gelindiğinde ideoloji sorunuyla ancak uğraşabilmiştir. Dolayısıyla tek parti milliyetçiliği denince daha çok 1931 yılı başlangıç sayılmaktadır. Tabii bunda, bu tarihe kadar iki defa çok partili sisteme geçiş denemelerinin yapılması da önemlidir. 1931’den II. Dünya Savaşı sonuna kadar olan dönem ise tek parti rejiminin tam anlamıyla yerleştiği ve rejimin ideolojisinin de belirlendiği dönemdir. Bu dönem bizzat Mustafa Kemal yönetiminde Türk milliyetçiliğinin de, resmi ideoloji çerçevesinde yükseldiği dönemdir. Türk milliyetçiliği dönemlere ve şartlara bağlı olarak değişim göstermiştir. Cumhuriyet dönemi Türkiye’sinin, mülkîlik temelinde tanımlanmasına rağmen, 1925’te isyanlar ile başlayan ve 1929’dan sonra kendini gösteren etnik temelli bir dönüşüm yaşadığı söylenebilir. 1920 tarihli Misak-ı Milli, Kemalist milliyetçiliğin ‘Türklük’ tanımının sınırlarını da büyük oranda ortaya koymuştur aslında. Misak-ı

Milli ile İmparatorluktan geriye kalan coğrafi sınırlar çerçevesinde yeni bir millet ve ulus- devlet inşası da başlamıştır” (Ergün, 2010: 50).

Türk Tarih Tezi ile bir “Türk geçmişi yaratılmaya çalışılmış ve Türk Dil teorisi ile de Türk’ün konuşması gereken dil belirlenmiştir”. Türk milliyetçiliğinin amaçlarını ele aldığı makalesinde Kadıoğlu (1995); “Kemalist milliyetçiliğin dini olanı reddederek taşra kültürü ile arasında oluşan mesafeyi, Türk milliyetçiliğinin temel sorunlarından biri olarak görmektedir. Kemalist elit yüklendiği görev ile ‘taşra kültürünün karşısına tepeden dayattığı ve benimsetmeye çalıştığı ‘medeniyet’ ile çıkmaktadır. Özellikle laik Kemalist milliyetçiliğin İslam dini ile alakalı olan her şeyle arasına bir mesafe koyması, Türkiye Cumhuriyeti’nin giderek Türklerin devleti olarak tanımlanması, İslam dininin farklı unsurları bir arada tutma işlevini de ortadan kaldırmıştır. Aynı makalesinde Alman milliyetçiliği ile Türk milliyetçiliği arasındaki farktan da bahseden Kadıoğlu, Alman milliyetçiliğinin Alman ulus-devletinin kurulmasından yaklaşık yarım asır önce gündeme geldiğini; fakat Türk milliyetçiliğinde durumun tam tersine geliştiğini ifade etmiştir. Türk milliyetçiliğinde milletin kurucu faktörünün Alman modelinin aksine birinci önemde etnik ve kültürel değil siyasal olduğunu belirterek, Türk milliyetçiliğini ‘milletini arayan devlet’ olarak tanımlamaktadır. Milliyetçilik ve ulus-devlet arasındaki sıralama Almanya’dakinin tersine tezahür etmiş ve Türkiye Cumhuriyeti’ni milletini arayan bir devlet olma özelliğiyle öne çıkarmıştır” (Kadıoğlu,1995: 99).

Bu noktada Kemalist milliyetçiliğin bilinen etnik ve sivil milliyetçilik yaklaşımlarıyla tarif edilemediğini ifade eden Akman (2009) ise “Modernist milliyetçiliğin; etnik milliyetçilikte olduğu gibi milleti türdeş saydığını fakat bu türdeşliği ırka değil, topyekûn girişilen Batılılaşma çabasına dayandırdığını iddia etmekle birlikte, Cumhuriyet dönemi milliyetçiliğini bu kategoriye dâhil olduğunu” ileri sürmektedir (Akman, 2008: 81).

“Modernist milliyetçilik, Batılılaşma sürecini sekteye uğratabilecek her türlü etnik ya da kültürel grupların siyasal katılımını reddeder ve sivil toplumu kendi çizdiği sınırlar içinde tutmaya çalışır; dolayısıyla demokrasiden çok otoriterliğe yakındır. Tek parti dönemi Türk milliyetçiliğinin yaptığı da tam budur.

Örneğin, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF)'nin 1927 yılındaki Kongresi'nde kabul edilen yeni parti tüzüğüyle Türk Ocakları partinin denetimine alınmıştır. 1931'de ise tasfiye kararı alan Türk Ocakları, CHF ile birleşmiştir. Daha sonrasında ise Halkevlerine dönüştürülmüştür” (Ergün, 2010: 52). “Bu açıdan yaklaşıldığında Cumhuriyet dönemi milliyetçiliği modernist bir milliyetçiliktir. Batılılaşma çabalarını sekteye uğratabilecek tüm öğeleri reddeder ve otoriter bir şekilde ‘medenileştirici’dir. Modernist milliyetçilikte önemli olan Batılılaşma çabası olduğu için, etnik kimlikle ilgili kaygılar da daha hafife alınmıştır. Her şeyiyle bir bütün ve doğru kabul edilen Batı Uygarlığına ulaşmak için de 19. yüzyılın pragmatik reformlarından daha radikal, bütünlüklü ve ideolojik nitelikli reformlar tercih edilmiştir. Akman, Cumhuriyet döneminde Türk milliyetçiliğinin etnik-sivil milliyetçilik çatışmasında sıkışıp kalmadan, üçüncü bir yol (modernist milliyetçilik) bulmasını ise Osmanlı Devleti'nin doğrudan bir sömürgeleşme süreci yaşamamasına bağlamaktadır” (Akman, 2008: 88).

“Vatandaşlık temeline dayalı sivil milliyetçiliğin dayandığı yerleşik kurumların işleyişi sekteye uğradığında ise devreye etnik milliyetçilik girer. Bu nedenle etnik milliyetçilik yedekte bekleyen ama her zaman devreye girmeye hazır” (Yıldız, 2007: 36) bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. “Kemalist milliyetçiliğin yaptığı da budur. Bu yüzden Kemalizm'in birbirinden çok farklı ve hatta bazen taban tabana zıt yorumlarına rastlamak mümkündür. Üstelik bu yorumların hepsi de Mustafa Kemal Atatürk'ün sözlerine veya icraatlarına atıfta bulunabilmektedir. Anlaşılamayan şey şudur: Farklı dönemlerde farklı politikalar izlenmiş ve bunun sonucunda da ortaya bazen etnik yanı ağır basan, bazen de sivil yanı ağır basan bir Kemalist milliyetçilik çıkmıştır” (Ergün, 2010: 54).

Kemalist milliyetçiliğin farklı tarihsel kesitlerde aldığı biçimleri Ahmet Yıldız üç başlık altında toplamıştır. “Kurtuluş Savaşı yıllarını ve Cumhuriyet'in kuruluşunu kapsayan 1919- 1924 yılları arasındaki Kemalist milliyetçilik, Türklüğü Müslümanlıkla özdeşleştirmiş ve mülki bir tanımlamaya gitmiştir. Buna göre Anadolu ve Trakya'da yaşayan Müslüman halk Türk olarak tanımlanmıştır. Burada Osmanlı'dan devralınan bir anlayış söz konusudur. Millet olma kriteri dini bir temele dayandırılmıştır. Kemalizm bu noktada politik davranmış ve biraz da zorunluluktan

böyle bir tanımlamaya gitmiştir. Çünkü henüz millet bilinci olmayan, hanedana güçlü bağları olan ve çoğunluğu Müslümanlardan oluşan bir kitleyi ortak bir ideal etrafında toplamanın başka bir yolu pek mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla dinin birleştirici yanı Kemalizm tarafından pragmatik bir şekilde kullanılmıştır. 1924'ten sonra ise daha siyasi bir Türklük tanımı göze çarpar. Bu dönemde Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan, Türk dili, kültürü ve Kemalist düşünceyi benimseyenleri kapsayan bir Türklük tanımı yapılmıştır. 1919-1924 dönemine göre daha kapsayıcı olan bu tanımlamada Lozan Antlaşması'nın azınlıklara vaat ettiği vatandaşlık haklarının ve yeni rejimin her türlü dinsel ve hanedanı öğeden arındırılmak istenmesinin payı büyüktür. 1920'lerin sonlarında ise artık etnik-soya dayalı bir Türklük anlayışı açıkça görülmektedir. Sonuncusu Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren belli oranlarda hep varlığını korumuş olmakla birlikte, kamusal söylemde Türklüğün belirleyicisi haline gelmesi (etnik ve siyasi sınırları örtüşürme çabalarıyla) tam anlamıyla 1930'larda gerçekleşmiştir" (Yıldız, 2007:124-126).

1930'lar boyunca etnik ve seküler bir Türk milliyetçiliği hâkimdir. Yeni rejim, batılılaşmanın önünde İslam dinini bir engel olarak görmüş ve dini olan her şeyi reddetme yoluna gitmiştir. Çok etnikli yapıya sahip Türk toplumunda gayri Türk unsurları bir arada tutan birleştirici unsur dini kimlik olduğundan, dinin tasfiye edilmesi, etnik ayrılıkçı ayaklanmaların başlamasının nedenleri arasında görülmektedir. "Ancak bundan daha ağır basan bir olgu, Milli Mücadele döneminde etnik farklılıklara vaat edilen imtiyazların, 1923'ten sonra unutulmasıdır. Özellikle de Kürtlerin, Osmanlıda Yavuz Sultan Selim döneminden itibaren sahip oldukları özerk yapıları 1923'ten sonra sona ermiştir. Anayasada ulusal kimlik Türk olarak tanımlanırken bu süreçten sonra Kürtler sahip oldukları imtiyazları, haklarıyla yok sayılmışlardır. Oysa daha önceleri Milli Mücadele döneminde Kürtler ulusal kimliğin ayrı bir unsurudurlar. Bu dönemde parlamento tutanaklarına meclisin, Türklerin ve Kürtlerin ortak meclisi olduğu sözleri geçmiş, Kürtler kendi kimlikleri ile parlamento da yer almışlardır. 1923 Cumhuriyetin ilanı ile başlayan dönemde devletin bekasını sağlayacak olan unsurun modernleşme olarak görülmesi ve modernizasyon safhasını başlatan cumhuriyetçilik, laiklik, sekülerizm, ulus devlet, tek kimlik gibi unsurların toplumun tüm kesimleri tarafından kabul görmemesi toplumda dinsel ve etnik çatışmaların olduğu bir dönemin yaşanmasına neden olmuştur"(Yalçın, 2007: 4-5).

Türkiye toplumunun dinsel, dinsel ve etnik olarak çok kimlikli bir yapıya sahip olması, “modernizmin monolitik yapısıyla uyuşmadığından sonuçları günümüze dek uzanan bir çatışma ortamının varlığını beslemiştir. Sonuçta daha önceleri toplumsal birliği sağlayan unsur İslami kimlik iken, siyasi elit tarafından, modernleşme projesiyle ortaya çıkan boşlukta herkese hitap edecek, toplumu bir arada tutacak bir unsur olarak etnisiteye dayalı bir kimlik oluşturma süreci başlatılmıştır. Başlangıçta bu etnisiteye dayalı kimlik tanımı dilsel ve kültürel bir birlikteliği içerirken 1925 yılından sonra etnik kimliğe dönük çalışmalar başlamış ve ağırlıklı olarak 1930’dan sonra kendini gösteren ve ırk unsuruna da önem atfeden bir uluslaşma süreci yaşanmıştır” (Yalçın, 2007: 4).

Netice itibariyle, “1930’larda Kemalist milliyetçilik her ne kadar hukuksal ve siyasi olarak kapsayıcı bir Türklük tanımı yapmışsa da, pratikte tam tersine yoğun bir etnik Türk milliyetçiliği hâkimdir” (Ergün, 2010: 55). Hatta çoğu zaman etnik -etnik ağırlıklı olmak üzere- ve sivil öğelerin iç içe geçtiği ve eklemlediği bir hâkimiyetten de bahsedilebilir.

3.4.2. Türk Dil Teorisi

Dil kamusal alanın şekillendirilmesinde bütün ulusçulukların kullandığı bir araç olmuştur. “Dil, ulus oluşturulurken ortak bir aidiyet duygusu yaratıp, biz bilincinin oluşturulmasında kullanıldığı gibi aynı zamanda, ulus-devlet içinde yer alan farklı kimliklerin dönüştürülmesinde de araç olarak kullanılmıştır. Ulusal kimliğin belirlenmesinde toplumun dönüştürülme sürecinde asli bir araç olan dil politikaları Türkiye Cumhuriyetinde de toplumu standartlaştırmak ve ulus devlet oluşturmak amacıyla kullanılmıştır. Her ülkede ulusçuluğun ortaya çıkış sürecinde dil tartışmaları gündeme gelmiştir. Ancak yine de dil sadece politik bir işlev üstlenmez. Aynı zamanda modernist yönetim tarzının topluma yaptığı en açık ve etkili müdahalelerden biridir. Dilin korunması ve geliştirilmesi, diğer dillerin yasaklanması ulus devlet projesine paralel gelişen uygulamalardır. Etnik farklılıkların asimilasyonunda kullanılan unsurlardan biri olması dolayısıyla, dilin korunması toplumların siyasi kimlik kazanmalarının vazgeçilmez unsurlarından biridir. Bundan dolayı kendi sosyal politik düzenini kurmak isteyen her toplum kendi dilini korurken önemli bir direniş gösterir” (Yalçın, 2007: 78).

“İspanya bölgesindeki Katalanlar ve Basklar, Fransa’daki Korsikalılar ve İngiltere de Galliler gibi azınlıklar için kendi dilleri, kültürel hak mücadelelerinin meşruiyet kaynağını oluşturur” (Balçık, 2003: 777).

Ulus bilincinin oluşturulması yönünde atılan adımlar genel olarak, ulus kimliğinin bütünleştiriciliği içinde farklı kimliklerin dönüştürülmesi ve ortak bir aidiyet duygusunun yaratılması için bir araç olarak kullanılmaktadır. Farklı unsurları asimilasyonunda etkili bir yöntem olarak kabul görmektedir. “Bu sebeptir ki sosyo-politik düzenini korumak isteyen her toplum dilin korunmasına büyük önem gösterir”. Balçık’a göre “Osmanlı’da başlayan reform süreciyle birlikte dilin sadeleştirilmesi çabalarına girilmiş, eğitim sistemiyle Türkçe yaygınlaştırılmıştır. Birinci Meşrutiyetin ilanıyla birlikte devletin resmi dili ve eğitim dili Türkçe olarak kabul edilmiştir. Dil artık sadece edebiyatçıların ve saray çevresinin tekelinde olan estetik bir alan değil, politik anlamda önem kazanan sosyal yapıların etkileşimini sağlayan ve bunun içinde dönüştürülmesi gerektiği düşünülen işlevsel bir iletişim ortamı olmuştur” (Balçık, 2003: 779).

Farklı unsurları asimilasyonunda etkili bir yöntem olarak kabul görmektedir. “Bu sebeptir ki sosyo-politik düzenini korumak isteyen her toplum dilin korunmasına büyük önem gösterir. Osmanlı’da başlayan reform süreciyle birlikte dilin sadeleştirilmesi çabalarına girilmiş, eğitim sistemiyle Türkçe yaygınlaştırılmıştır. Birinci Meşrutiyetin ilanıyla birlikte devletin resmi dili ve eğitim dili Türkçe olarak kabul edilmiştir. Dil artık sadece edebiyatçıların ve saray çevresinin tekelinde olan estetik bir alan değil, politik anlamda önem kazanan sosyal yapıların etkileşimini sağlayan ve bunun içinde dönüştürülmesi gerektiği düşünülen işlevsel bir iletişim ortamı olmuştur” (Balçık, 2003:779).

Milliyetçiliğin dil tahayyülü ve ulus devlet öngörüsü bağlamında dili tanımlayan Yalçın (2007), Türkçenin bu anlamda kullanımına ilişkin olarak “Ulusun resmi dili Türkçe olarak belirlenmiş ve eğitim Türk dili üzerinden yapılandırılmıştır. Osmanlıda şekillenmeye başlayan ulusçu fikirler dilin kültürel olarak kazandığı yeni anlam doğrultusunda Türkçeye eğilmiştir. Osmanlı devlet politikasının yani Osmanlıcılığın iflas etmek üzere olması, devleti kurtarma arayışına giren aydınları, kendilerine meşruiyet sağlayacak yeni bir zemin arayışına itmiştir. Bu noktada yeni

bir ulus tarifi arayışına girilerek, Türk etnik kimliği bağlamında Türkçe ön plana çıkmıştır. İkinci Meşrutiyetin ilanı, İttihat ve Terakkinin iktidarı paylaştığı, 1908 ile başlayan süreçte, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp gibi yazarlar İslamiyet öncesine dayanan bir Türk etnik kimliğinden söz etmeye başlarlar” (Yalçın, 2007: 79-80) demektedir.

“İttihat ve Terakkinin iktidarı döneminde Türkçenin sadeleştirilmesi, eğitim dili olması ve resmi yazışmalarda Türkçenin kullanılması yönünde önemli adımlar atılmıştır 1923 Cumhuriyetin ilanı ile birlikte yeni toplum oluşturma projeleri devreye girmiş ve bu süreçte Türk etnik kökenine ve dolayısıyla Türk diline yapılan vurgu ön plana çıkmıştır. Bu süreçte yapılan reformlar arasında en köklü değişimi sağlayan alfabe değişikliğidir. 1928’de yapılan dil reformu ile Latin harflerine dayanan yeni bir alfabe kabul edilmiş, Türkçede kullanılan Arapça ve Farsça kökenli kelimeler dilden atılarak yerine Türkçe kökenli yeni kelimeler türetilmiştir. Modernistlere göre Arap alfabesi Türk dilinin yapısına uygun olmadığı için böyle köklü bir reform gerçekleştirilmiştir. Arap alfabesinde harflerin ayrı yazılması buna karşın Latin harflerinin öğrenilmesinin daha kolay olması ve ünlü sesler yönünden zengin olan Türkçe’nin Latin alfabesine yakın olması gibi rasyonel gözükten sebeplerden dolayı dil reformu gerçekleştirilmiştir” (Akşin, 2006:156).

Modernistlerin bu görüşlerine karşın gelenekçiler, dil reformunun altında yatan gerekçeye bakış açıları farklıdır. “Türk toplumunun İslam kimliği ve Doğu kültürü ile bağlarının kesilmek istenmesini görürler. Gelenekçilerle aynı görüşte olan Yılmaz Bingöl’e göre de alfabe değişikliği arkasındaki gerçek neden Arap alfabesinin Türk dil yapısına uygun olmaması değildir” (Yalçın, 2007: 80-81). “Latin alfabesi nasıl Türk diline uyarlanırken bazı değişiklikler yapıldıysa, Arap alfabesinde de bazı uyarlamalar yapılarak Türk dil yapısına uygun hale getirilebilirdi” (Bingöl, 2004: 34) ifadesinde somutlaşan Bingöl’ün görüşleri, modernleşme çabalarının bir neticesi olarak dil alanındaki reformların sebebine vurgu yapmaktadır.

Türk Dili Araştırma Kurumu 1932 yılında tüm devlet organlarına kararname göndererek “Türkçe olan tüm sözcüklerin derlenmesini istemiştir. Kurumun kendisi de Türkçeyi yabancı sözcüklerden ayıklama çalışmalarına başlamış, yabancı kaynaklı sözcüklerin yerine Türkçe kökenli kelimeler türetilmiştir. Türk Tarih Teziyle aynı

paralelde giden Türk Dil Teorisine göre, isim değişikliklerinde politik adımlar atılmıştır. Örneğin: Sanayi ve Kredi Bankasının adı Sümerbank olarak değiştirilmiş, 1935 yılında maden araştırmaları için kurulan bankanın adı Eti Bank konulmuştur. Eti ve Sümer isimleri tarih teziyle ilişkili olarak Türk Uygarlığının köklerini eski büyük uygarlıklar olan Sümer ve Hititlere dayandırmaya çalışan çalışmalardır “(Çağaptay, 2003: 253-254).

“Türkçedeki arılaşırma çalışmaları ve isim değişiklikleri devam ederken 23 Ağustos 1934 de İkinci Türk Dil Kurultayı yapılmıştır. Bu kurultayda Türk Dilinin birçok uygarlık dilinin kaynağı olduğu ileri sürülerek, Dünyaya medeniyetin Türkler aracılığı ile yayıldığı teması işlenir. Türklerin İslam öncesi geçmişlerine vurgu yapılarak, İslam kültürü zihinlerden silinmeye çalışılmış, Türkçede yer alan birçok Arapça kelime dilden çıkarılarak yerlerine Türkçe kelimeler ikame edilmiştir. Ancak İslam’ın dışında Batı kaynaklı olan kelimeler dilden çıkarılmamıştır” (Çağaptay, 2003:255).

Dil konusunda atılan ulusal adımlar özü itibariyle iki aşamalı olarak değerlendirilmektedir: “İlk adımda Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin dilden tasfiyesi vardır. Bu süreç Tanzimat’tan beri süregelen dilde sadeleşmeciliğin uzantısı gibi görünmektedir. İkinci önemli nokta ise bu çabanın zaman alıcılığı ve yaygınlaştırılma güçlükleridir. Bu noktada Güneş Dil Teorisi ile tüm dünya dillerinin Türkçe kökenli olduğu ileri sürülerek dilde sadeleşme çabalarına pratiklik getirilmek istenmiştir” (Aydın, 1993:231). “Güneş Dil Teorisi ve dilde sadeleştirilme üzerine yapılan tüm bu çalışmalar, kendine özgün bir Türk kültürünün varlığını ortaya koymaktansa, toplumun sekülerleşme sürecinde İslam kimliği ile bağlarını kesip, Batı kaynaklı yeni bir kültür oluşturulmaya çalışıldığını bize gösterir” (Yalçın, 2007: 83). 1934 yılında Ankara İngiliz Büyük Elçiliği, kültür alanında yapılmış olan çalışmalara yönelik olarak;

“Bu yıl ülke içi faaliyetler, tamamen Türkleştirilmiş, zengin, tümüyle Batılılaştırılmış, koyu milliyetçi, kendi kendini taşıyan ve kendisine yetebilen, saldırıda ve savunmada güçlü, saf bir Türk diline sahip olan ve kendi tarihi üzerinde durma ve tüm dünyaya uygarlığın Türk ırkı üzerinden ve Türk dili vasıtasıyla yayıldığına ilişkin şu anda tüm Türkiye’nin kafasına kazınan akıl almaz doktrini

özümleme yoluyla her türlü aşağılık duygusundan kurtulan bir Türkiye hedefine doğru kararlı bir adım atıldığını söyleyerek özetlenebilir” (Çağaptay, 2003: 255-256) şeklinde ifade etmiştir.

1925’de başlayan etnik ayaklanmalar Cumhuriyet kadrolarını toplumsal farklılığın dönüştürülmesi yolunda adımlar atmaya itmiştir. Bu adımlar; dil teorisi, ilerleyen bölümde anlatacağımız Türk Tarih tezi ve hukuki alanda atılan birçok adımdan oluşmaktadır. “Dil politikasıyla Türkiye Coğrafyasının etnik mozaigi dönüştürülmeye çalışıldı. Uluslaştırma projesi kapsamında 1921 Anayasasına devletin resmi dilinin Türkçe olduğu eklenmişti. Böylece dil ulusun kültürel içeriğinin belirlenmesinde asli unsur olmuştur. Bu süreçten sonra farklı ana dilleri olan Müslüman ve diğer dini azınlıklar asimile edilmeye çalışılmıştır. Türkçe konuşanlar Türk olarak kabul edilirken, diğer topluluklar dışlanmıştır” (Balçık, 2003:782-783).

Dönemin dil ile ilgili siyasi beyanatları, idari ve hukuki tedbirler değerlendirildiğinde Türk ulusal kimliğinin temelini kültür birliğinden ziyade etnik bir temel üzerine inşa edilmeye çalışıldığı görülmektedir “Eğer Türk kimliği bir üst kimlik olarak kabul edilmiş olsaydı, dil politikasında baskı ve zorlamaya dayalı olarak Türkçe dışındaki diğer dillerin kullanılması yasaklanmazdı. Zaten 1924 Anayasasına devletin resmi dilinin Türkçe olduğu eklenmişti. Üst kültürde birleştirici olarak Türkçe yer aldığına göre, alt kimliklerin kendi kültürel farklılıklarını ifade etmeleri Anayasada yer alan Türk milleti tanımıyla hukuken mümkün gözüküyordu. Ancak uygulamada bunun tam tersi yapıldı. Siyasi elit, ırk ile milleti birbiriyle özdeşleştirerek Türk ırkının geleceğinin korunması yönünde dil devrimini gerçekleştirdi. Seçkinler için Türk dili Türklüğün temel şartıydı ve Türklük ulus-devletin güvencesi olarak görülüyordu” (Yalçın, 2007: 85-86).

Siyasi elitin, homojen bir ulus projesine bağlı olarak, dil reformu sürecinde alınan kararların birisi de, “Soyadı Kanunu”dur. Balçık’a göre: “Bu kanunla isimlerde Türkçe’den başka isimlerin kullanılması yasaklandı. Bu Türkleştirme politikası Rumca, Kürtçe ve Ermenice olan yerleşim yerlerinin isimlerinin Türkçeleştirilmesi ile devam etti” (Balçık, 2003:785). Türk olmanın temel göstergelerinden biri dil kabul edildiği için 1926 yılında uygulamaya sokulan

“vatandaş Türkçe konuş” kampanyalarıyla sınırlar dâhilinde yaşayan Müslüman ve gayrimüslim azınlıkların adaptasyonu sağlanabilmiştir. Osmanlıdan miras alınan çoklu toplum, devleti kurtarma noktasında tek yol olarak değerlendirilen “ulus devle” projesine engel olarak değerlendirildiğinden, reform politikaları, homojen bir toplum oluşturma sürecinin idari ve hukuki uygulamaları olmuştur.

Bu süreçteki dil devrimi iki önemli sonuç doğurmuştur: “Birincisi, modernleşmeyi devleti kurtarmak adına bir zorunluluk olarak gören Cumhuriyet aydınları, modernleşme çalışmalarını Batılılaşmayla başlatmışlardır. Batı Kültürünün toplumda yer edinebilmesi için toplumun İslami etkilerden arındırılması ve İslam geçmişinin silinmesi zorunluluk olarak algılandığından, bu işlevi yerine getirecek en uygun araç olarak dil devrimi görülmüştür. Osmanlı alfabesinin kaldırılıp, Latin alfabesinin kabul edilmesiyle toplumun İslam geçmişi de silinmiş, ortaya çıkan boşluğu doldurmak amacıyla yerine Batı kültürü ikame edilmiştir. Dilin tarihi unutturma gibi yerine getirdiği bu işlev, Türk Tarih tezinin Türklerin dünya medeniyetlerinin kurucusu olduğu teziyle birbirini tamamlamaktadır. Ulus-devlet oluşum sürecinin en önemli bileşenlerinden biri olan tarihin unutturulması ya da yeniden yapılandırılması Türkiye’de Türk Tarih tezinden sonra dil devrimiyle birlikte en yetkin biçimine ulaşmıştır”(Yalçın, 2007: 86-87). İdeolojik bağlamda dilin işlevi, bir üst kimlik meydana getirmek olmuştur ve dil bu işlevini yerine getirirken üst kimlik oluşturma amacındaki ulusçulara hizmet etmekle birlikte toplumsal mücadelesini dil üzerinden kurgulayan etnik gruplar için de bir araç niteliğine dönüşmüştür.

3.4.3. Türk Tarih Tezi

Dönemin bir diğer önemli gelişmesi “kültür milliyetçiliği” olarak da tanımlanan, buhran yıllarının maddi koşulları ve Atatürk’ün kişisel arayışlarından kaynaklanan gelişmeleridir. Bu anlamda ilk olarak Milli kimlik arayışının önemli bir parçası olan Türk Tarih Tezi, üç koldan beslenmiştir. “Birincisi; 19.yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı Türkologlarının Türk kökenini bilimsel araştırmalarla ortaya koyma girişimleridir. İkincisi; Rus Çarlığı yönetiminde yaşayan Türk aydınlarının kültürel ve etnik başkaldırısının milliyetçilik, dil ve tarih çalışmalarıyla kuvvetlendirilmesidir. Üçüncüsü de Türklerin siyasal iktidara en yakın olduğu

bölgenin yani Anadolu'nun aydınlarının Türkçülük çalışmalarını pozitivistimin etkisiyle genel olarak sosyal bilimlerle bağdaştırma gayretleridir” (Ersanlı, 2008:802).

Etienne Copeaux'a göre, “19 yüzyıl sonunda, Avrupa'da yapılan bilimsel çalışmalarda Türkler, barbar, kültür yoksunu ikinci sınıf bir ırk olarak kabul ediliyordu. Balkan savaşları sonunda Türkler çoğunlukla Avrupa topraklarının dışında kalmışlardı ve Anadolu topraklarındaki varlıklarının meşruluğu bile tartışma konusuydu. Böyle bir ortamda dışarıdaki olumsuz Türk imajını kaldırmak ve Türklerin kendine olan özgüvenini sağlamak için ulusçu politikalar yürürlüğe konulmuştur. Bu alanda başlatılan çalışmalardan biri Türk Tarih Tezidir” (Copeaux, 2008: 29). Türkçülüğün kökenlerine ilişkin ilgi Meşrutiyetten sonra tarih çalışmalarına da yansımıştır. Ancak Türklüğün etnik kökenine ilişkin netlik sağlanamamış ve “Türk Tarih Tezi” olarak öne sürülen görüşlerin tam olarak şekillenmesi 1929-1937 yılları arasında olmuştur (Temürlenk, 2006: 70).

Türk Tarih Tezi, Türklüğün Asyalı köklerini ön plana çıkarma amacını taşımaktadır. (Yalçın, 2007: 88). “Özellikle Balkan savaşlarından sonra Avrupa'da şekillenen Türk imajı barbar ve kültür yoksunu bir toplumu işaret ediyordu ve kurulmakta olan Türk ulusu için yeni bir imaja ihtiyaç vardı. Bu imajı oluşturabilmek için Türklerin Anadolu topraklarındaki varlığını ispatlama girişimleri başlatıldı. Türk Tarih tezi de bir anlamda bu girişimlerden biri olarak ortaya çıktı. Amaç Türk medeniyetlerinin tüm medeniyetlerin beşiği olduğunu vurgulamak ve böylece yeni bir imaj oluşturarak Türk ulusunun varlığını meşrulaştırmaktı. Mustafa Kemal'in öncülüğünde başlayan tarih çalışmaları 1928-1929 yılları arasında bazı sonuçlar vermiş, bazı tarih çalışmaları not olarak yazılarak bastırılmıştır. ‘Türk Tarih Tezi’ni öncelikle Türk Ocakları Türk Tarihi Tetkik Heyeti geliştirmiş ve heyetin ilk büyük çalışması olan Türk Tarihinin Ana Hatları başlıklı 606 sayfalık kitap 1930 senesinde basılmıştır. 1931'de Türk Ocaklarının kapatılması üzerine Türk Ocakları Türk Tarihi Tetkik Heyetinin ismi Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti olarak değişir. Ardından öğretmenleri Türk Tarihi konusunda eğitmek amacıyla 2-11 Temmuz 1931 yılında Ankara'da Birinci Türk Tarih Kongresi toplanmıştır. Birinci Türk Tarih Kongresi,

Kemalist önderliğin ulusal kimliği, ırka bağlı dil fikri dâhil, ırkı unsurlarla ekleme kararının dışı vurumudur” (Yıldız, 2004:185).

Tezin temeli Türklerin kökenine ilişkin bilgilerine dayanmaktaydı. “Türklerin kökeni, 20.000 yıl öncesine ve Orta Asya’ya dayandırılıyordu. Bunun dışında Türk dilinin dünyadaki diğer diller üzerinde yaptığı etkiyi açıklıyor ve Türk ırkının farklılığını, üstünlüğünü vurguluyordu. 1930’ların ve 1940’lı yılların ilk yarısının, aynı zamanda bir self konsolidasyon yılları olarak da kabul edilebileceğini ve rejimin bir ‘kültür devrimi’ girişiminde bulunmasıyla kristalize olduğunu söyleyebiliriz. CHP’nin 1930’lu yıllarda yaptığı kongrelerde alınan kararlar üzerinden bu girişimin veçhesini daha iyi anlamak mümkündür” (Yaşlı, 2008:106).

“Dolayısıyla 1930’lu yıllar Türk ulusçuluğunun etnik unsurlar içermeye başladığı bir dönemdir. Tarih Tezi ülkeyi yöneten CHP’nin isteğiyle ve onun görüşleriyle uyumlu olarak ortaya konulmuştur” (Çağatay, 2003:245). Kongrelerde de bu unsurun ön plana çıkarıldığı ve siyasi elitin görüşleriyle paralellik sergilediğini söylemek mümkündür.

1931 kongresinin hemen öncesinde rejim için tehdit niteliği taşıyan iki unsur bertaraf edilmiş durumdadır: “Serbest Cumhuriyet Fırkasının kendisini feshetmesi sağlanmış ve Menemen’deki irticai kalkışma bastırılmıştır” (Küçük, 1997:236). “Kongrede, altı ok parti programına girmiş, Türk Ocakları’nın feshedilmesine ve halkevlerinin kurulmasına karar verilmiştir. 1935’te artık fırka değil parti, kongre değil, kurultay söz konusudur. Kongrede alınan kararlarla Türkiye Cumhuriyeti’nin bir parti-devleti olduğu ilan edilir. Bu ilan doğal neticesi olarak, İçişleri Bakanı Partinin umumi idare heyeti azası ve Genel Sekreter, valiler ise partinin il başkanları olmuştur. Bölge umumi müfettişleri ise hem devletin hem de parti teşkilatının denetçileri olmuşlardır” (Yaşlı, 2008:107).

Önemli olan başka bir karar ise “Türkiye’de komünizm propagandası yapıldığı savından hareketle, buna karşı tek silahın milliyetçilik olduğu yönündedir. 1938’de Mustafa Kemal’in ölümünün ardından toplanan Olağanüstü Kurultay’da ise Atatürk Ebedi Şef, İnönü ise Milli şef ilan edilmiştir” (Tunaya, 1995:568-572). “Rejimin kurumsallaştığı bu yıllar aynı zamanda yeni bir ideoloji arayışının da vuku

bulduğu yıllardır. Siyasi elit'in belirlediği makbul vatandaşlar yaratıp, kitleleri mobilize edebilme ve devletin halkla ilişkilerinde bir iletken görevi görecek bir ideolojinin arayışı. Bu ideoloji arayışında makbul vatandaşı üretecek, biraradılığı sağlayacak olan Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezidir. Ve her ikisinin ortak vurgusu Türk Irkının ve dilinin üstünlüğüne ilişkindir. Dolayısıyla 1930'lu yıllar Türk ulusçuluğunun etnik unsurlar içermeye başladığı bir dönemdir. Tarih Tezi ülkeyi yöneten CHP'nin isteğiyle ve onun görüşleriyle uyumlu olarak ortaya konulmuştur” (Çağatay, 2003: 245). Türk tarih Tezi ırkçı politikaların üretilmesinde önemli bir araç görevi görür.

3.4.4. İskân Politikaları

Kemalist ulusçu söylem, ülke insanlarını Türk kimliğiyle tanımlamak adına bir kısım politikalar hayata geçirmiştir ve bunlardan birisi de “İskân Politikaları”dır.

İskân kanununun 11. Maddesi uyarınca; “Kasabalarda ve şehirlerde yerleşen ecnebinin tutarı belediye sınırları içindeki bütün nüfus tutarının yüzde onunu geçemez ve ayrı mahalle kuramazlar” (Resmi Gazete, 1934:4004) denilmiştir (Yalçın, 2007: 94). “İskân kanununun da belirtilen yüzde onu geçememe ve mahalle kuramama durumu hem mekânsal birlikteliği önlemeye hem de iktidara karşı inisiyatif oluşturma potansiyelini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Kemalist ulusçuluğun etnik yüzünü açık bir şekilde ortaya koyan bu kanuna göre ulus oluşturma sürecinde dil birliğinin yanı sıra soya dayalı bir birliktelik oluşturulmaya çalışılmıştır” (Yalçın, 2007:94).

Kanununun 13. Maddesi; “Türk ırkından olmayanların serpiştirme suretiyle köylere ve ayrı mahalle veya küme teşkil edemeyecek şekilde kasaba ve şehirlere iskânları mecburidir” (Resmi Gazete, 1934:4005). Şeklinde bir hüküm ile yerleşimin homojen yapının oluşturulmasına hizmet edecek bir nitelik taşıması amacına hizmet etmektedir.

Kanununun bir diğer amacı da “Türk Müslüman kimliği ve gayrimüslimleri Türklüğe asimile etmektir. Bunun için ülkede yaşayan azınlıkların eritilmesi için dışarıdan Türk soyundan olan ve Türk kültürüne bağlı olmak kaydıyla göçmen kabulüne başlanmıştır” (Yalçın, 2007: 94). Türk soyundan ve Türk kültürüne bağlı

göçmen kabulü teritoryal ulusçuluğa değil etnik ulusçuluk bağlamında açık bir örnek teşkil etmektedir. Kanun raporuna göre;

“Yalnız muhacir getirerek yerleştirmek düşüncesi bu kanunda yer tutmuş değildir. Burada en canlı ve köklü düşünce, yapılacak iş yerleştirmenin bilgi yolunda yapılmış olması ile beraber binlerce yıldan beri dönüp dolaşan dağınık Türkleri toplayarak artık bu göçebe yaşayışına bir son vermek ve kültür işini kökünden kesmek için buraya açık ve kestirme kurallar konmuştur. Öteden beri Türk kültürüne uzak kalmış olanların ülkede yerleşerek onlara Türk kültürünü benimsetmek için Devletin yapacağı işler bu kanunda açıkça gösterilmiştir. Türk bayrağına gönül bağlamamış iken Türk yurttaşlığını, kanunun onlara verdiği her türlü hakları kullanmakta onları, Türkiye Cumhuriyeti uygun göremezdi. Bunun içindir ki, bu gibileri Türk kültüründe eritmek ve onları Türk oldukları için daha sağlam yurda bağlamak yollarını bu kanun göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti devletinde, Türküm diyen herkesin bu Türklüğü devlet için belli ve açık olmalıdır. Burada Devlet, hiçbir Türkün Türklüğünden bir soluk işkillenmek istemez. Yalnız Devletin kanunlarından her türlü koruyuculuğu ve yararlılığı görerek her Türk gibi yurdun bütün iyiliklerini, kazançlarını, verimlerini bol bol almakla beraber Türk duygusunu taşımaz gibi durmak işini bu kanun kökünden kesip atmıştır. Türkiye Cumhuriyeti bütün bunların nereden geldiğini araştırarak bu kanunla uygunsuzlukların hepsini ortadan kaldırmıştır (TBMM Zabıt Ceridesi, 1934: 23)”.

Kısaca İskân politikası Güneş Dil Teorisi ve Türk Tarih Tezi ile birlikte milliyetçilik teorisinin pratik boyutunu oluşturmaktadır. Anderson’un deyişiyle Toplumsal- Kültürel dönüşümü gerçekleştirmeye yöneliktir. İskân kanunu da kendisinden olmayanı dışlayıcı ve ötekileştirici bir politikanın izdüşümüdür. Türküm diyen herkese kapıların açık olduğunu açıkça ifade eden, ancak bunun dışındakileri inkâr eden asimilasyon çalışmalarının apodiktik konumunu ortaya koyar. Yerleştirilme ve zorunlu göç belirleyici etkenleridir. Bu politika soyu kurutmaya yönelik, negatif öjenik içeren bir politika değildir. Ancak bir toplumun kimliğini asimile etmeye ve ona kendi kültürünü dikte etmeye çalışmak da etnosantrik bir politikanın ırkçı biçimidir (Yalçın, 2007:

SONUÇ

Milliyetçilik tartışmaları 20. Yüzyılın başlarına kadar araştırılması açısından dikkate değer bir alan olarak görülmemiştir. Fakat özellikle I. Dünya Savaşının ardından üzerinde kafa yorulması gereken bir kuram haline gelmiştir. Nitekim Gellner, Anderson, Smith ve Hobsbawm gibi düşünürlerin ortaya sundukları millet ve milliyetçilik yaklaşımları bu kavramın daha iyi anlaşılabilmesini sağlamıştır. Millet ve Milliyetçiliğin kökenlerine dair her kuram ve kuramcının geliştirmiş oldukları fikirlerde bir konsensüs sağlanmadığından dolayı bu terimin tam olarak ne anlama geldiği hakkında çeşitli yorumlar yapılmış ve kavramın ortak bir tanımı bulunmamaktadır. Bazı düşünürler milliyetçiliğin etkisini en az Liberalizm ve Sosyalizm gibi ideolojiler kadar etkili olduğundan ötürü bir ideoloji olarak görürken, bazı düşünürler de sağlanamayan birliktelikten dolayı bu kategori içinde sınıflandırma yapmaz. Fakat geliştirilen tüm bu eleştirel çerçevesinde milliyetçilik dikkate değer bir kuram olarak karşımıza çıkmıştır.

Milliyetçilik, Fransız Devrimi'nin bir öğretisi olarak dünyaya yayılmıştır. Tanzimat'la başlayan yeni dönemde Batı'dan gelen milliyetçilik dâhil bu yeni fikirlerin etkisiyle, Türk Milliyetçiliğinin kültürel ve entelektüel zemini oluşmaya başlamıştır. Türk Milliyetçiliği Osmanlı İmparatorluğu'nu oluşturan milletler arasında en geç başlamış olanıdır. Bunun en önemli nedeni Türklerin Osmanlı Devleti'ne, Osmanlı Vatan'ına olan bağlılıklarıdır. Burjuvaziden yoksun aydın, asker ve bürokrat Türkler, milliyetçi fikirlerle temasa geçtikten sonra da Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumayı, bir Osmanlı vatanseveri olarak korumak durumunda kalmışlardır. Zira onlar, Türklerin kurduğunu bildikleri ve iftihar kaynağı olarak gördükleri bu devleti, imparatorluk içinde yaşayan diğer ulusların, yabancı ülkelerin desteği ile parçalamak için yaptıkları mücadeleyi ibretle izlemişler ve buna karşı koymak istemişlerdir. Çabaları, sabırları ve beklentileri gerçekleşmeyen, Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının devlet bütünlüğünü korumada bir sonuç veremediğini gören Türkler ve kendini Türk hissedenden diğer Müslümanlar için Türk Milliyetçiliği, Türkçülük, Osmanlı Devleti'nin çöküşünü engelleyebilecek bir çare olarak değerlendirilmiştir. Türkçülük adı altında da anılan Türk Milliyetçiliği, Batı'daki gelişmelerin aksine, daha evvel belirtildiği üzere, yeterli güçte

bulunmaması nedeniyle Türk burjuvazisinin öncülük ettiği bir akım olarak ortaya çıkmamıştır. Osmanlı Devleti'nde esasen monarşik, dinsel, ekonomik, sınıfsal ve kültürel yapısı nedeniyle Türkler arasında milliyetçiliğin oluşmasına yol açacak unsurları ortadan kaldırmıştır. Osmanlı devletinde devletin resmi dili Türkçe olmasına rağmen Türk kelimesinin onur kırıcı bir anlam ifade ettiği de görülmektedir (Landau, 1999: 48). Batı, Osmanlılara Türk ve Osmanlı ülkesine Türkiye denmesine rağmen, Devlet yöneticileri için Türk kelimesi kullanılmak istenilmemiştir (Oba, 1994:240).

Rusya'nın Osmanlı Devleti'nde yaşayan Slav ve Ortodoks unsurların bağımsızlıklarına kavuşmaları için başlattığı mücadele ve bunun etkisiyle Sırbistan, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'ın bağımsızlığa kavuşmaları ve buralardan, yüzyıllar boyu yaşadıkları yerlerini ve yurtlarını terk ederek, İstanbul'a Anadolu'nun çeşitli yerlerine Yerleşen Türk ve Müslüman halk ile on sekizinci yüzyılın sonlarına doğru Rusya'nın güneye ve doğuya açılma hareketiyle birlikte Kırım'dan, Volga-Ural bölgesinden Tatar ve Çuvaşların, Kuzey Kafkasya'dan Nogaylar ile Çerkezlerin Osmanlı Devleti'ne sığınmaları Türk ve Müslüman halk üzerinde milliyetçi fikirlerin oluşması yönünde önemli bir etkide bulunmuştur.

Rusya'da Panslavizm'in gelişmesi sonucunda, özellikle bu ülkedeki eğitim kurumlarında bulunan Türkler bu öğretiminde etkisiyle kendi milliyetleri ile ilgilenmek durumunda kalmışlar ve birer Türk Milliyetçisi haline gelmişlerdir. Bunların içinde Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu ile Hüseyin zade Ali'nin İstanbul'a yerleşmeleri ve milliyetçi fikirleri, yazıları, konuşmaları ile yaymaya çalışmaları, Türk Milliyetçiliğinin doğuşu ile ilgili en önemli olaylardan birisidir. Panslavizm, Rusya Müslümanlarını benliklerini aramaya ve örgütlemeye yöneltmiştir. İsmail Gaspıralı ile yayınladığı Tercüman Gazetesi ve Rusya Müslümanlarınca gerçekleştirilen kongreler bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bu ortam içinde yetişenlerden bazılarının daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'na sığınarak milliyetçi fikirleri yayıcı birer ajan haline gelmeleri ve buldukları yerlerdeki diğer Türk ve Müslüman halka milliyetçilik fikirlerini aşlamaları söz konusu olmuştur. Yayılan bu fikirler, daha sonra, Panslavizm, Rusya'ya karşı bir tepki şeklini alacaktır. Bu tepki ayrıca, Türkçülük ve Turancılık akımlarının önemli bir unsurunu teşkil etmiştir.

Balkan uluslarının bağımsızlık için yaptıkları mücadelenin Türkler üzerinde meydana getirdiklerini de göz önünde tutmak gerekir. Başta Sırbistan olmak üzere Yunanistan, Romanya, Bulgaristan ve Arnavutluk'un birer birer bağımsızlarını elde etmeleri ve Balkan Savaşları sonucu "Sevgili Rumeli"nin elden çıkışı da Türk milliyetçiliğinin doğuşunda önemli bir unsur olmuştur. Balkanlar'da "19. yüzyıldan başlayarak ulus duygusunu geliştirmenin kazandığı aciliyet, beraberinde, iyimser bir bakışla türdeş bir ulus-devlet oluşturma sürecinin önünde bir engel, kötümser bir bakışla düşman komşunun beşinci kolu gibi görülen azınlıklardan kurtulma isteğini getirmiştir" (Yerasimos 1995: 35).

Oluşumu itibariyle milliyetçilik Avrupa'da toplumsal hakların talebi zemini üzerinden ortaya çıkmış ve ulus-devlet görünümüne ulaşmıştır. Diğer taraftan, burjuvazinin ve ayrıcalıkların bir kesimin tekelinde olmasına karşı gösterilen tavrın neticesinde yeni bir ulus yapısının oluşumunda da büyük etki göstermiştir.

Farklı ülkelerdeki görünümleri de farklılaşan milliyetçilik Almanya'da ırk temelli olan en belirgin yapı olarak ortaya çıkmış ve devamında "ari ırk" söylemleri ve eylemleriyle dünya tarihine geçmiş olan olayların, katliamların ve savaşların da temelinde konumlandırılmıştır. Fransa'da halkların özgürlüğü ve haklarının korunması şeklinde bir yapının oluşumuna sebebiyet veren milliyetçilik, İtalya'da ise Almanya'yla benzer nitelikte ırk kökenli bir yapının oluşturulması çabalarında amaç olarak kullanılmıştır.

Osmanlı'da milliyetçiliğin hayat bulma şekli Avrupa'dan farklı olmakla birlikte gelişim seyrini de yine olayların gelişimi belirlemiştir. Avrupa'daki hareketlerden etkilenen Osmanlı İmparatorluğu, bu etkiye bağlı olarak bünyesinde yer alan çok uluslu yapının milliyetçilik akımıyla birlikte ayrışmaya ve parçalanmaya gitmesiyle birlikte dağılma seyrine girmiştir. Buna bağlı olarak da yapının korunması adına Osmanlıcılık şeklinde halkçı olduğu ifade edilen ancak dini unsurlardan ayrıştırılmadığı için çok başarılı olmadığı düşünülen bir milliyetçilik şekli ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, zaman içerisinde şartların etkisinde evrilmiş ve Türkçülük akımını ortaya çıkarmıştır. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra ise bu yeni akım oldukça etkin bir hal almış ve siyasi politikaların temelinde kullanılmıştır.

Bu süreçte, toplumsal yapının da siyasi milliyetçilikten etkilenecek ayrıştığı ve birbirini ötekileştirdiği söylenebilecektir. 2000’li yıllar itibariyle yeni bir siyasi oluşumun yaşandığı Türkiye’de milliyetçilik dini temele kayma davranışı sergilemiş ve bunun oluşumunda da iktidar partisinin önemli rolü olmuştur. Yaşanan gelişmelere bağlı olarak Türkiye’de özellikle son dönemlerde bir siyasi milliyetçiliğin varlığından söz etmek bile mümkündür. Öncesinde etnik temelli milliyetçiliğin baskın olduğu ülkemizde, bu etnik ayrışma yerini siyasi bir ayrışmaya bırakmaya başlamış ve toplumsal yapının şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır.

Yukarıdaki açıklamalar temelinde millet ve milliyetçilik kavramlarının ortaya çıkışı ve bu sürecin Osmanlı gibi çok uluslu devletlerdeki uyandırdığı etkinin ortaya konulması ve tezin varacağı son noktanın belirlenmesi açısından aşağıda belirtilen fikirler yerinde olacaktır.

İlk olarak Millet ve milliyetçiliği ele alarak açıklamaya çalışan ilk çalışmanın Shils ve Geertz’in geliştirdiği İlkçi (Primordialism) yaklaşım tarafından geldiği görülmektedir. Eskilcil-Doğalcı, Sosyo-Biyolojik ve Kültürel bakış açısı olarak sınıflandırılan bu yaklaşımın ana felsefesini milletlerin tarihin birer doğal unsuru olarak ortaya çıktığı ya da bilinemeyecek kadar eski tarihlere kadar götürülmesi gerektiği fikri oluşturmaktadır.

Primordialisme tepki olarak ortaya çıkan Modernist yaklaşımda ise milletler ve milliyetçilik sanayileşme, kentleşme ve kapitalizm gibi olayların yaşandığı modern dönemde ortaya çıkmıştır. Ekonomik, Siyasi ve Toplumsal-Kültürel olarak sınıflandırılan bu yaklaşımda Hobsbawm, Gellner ve Anderson’ın geliştirmiş oldukları fikirler ön plana çıkmıştır.

Son olarak yaklaşık yirmi-yirmi beş yıl hâkim olan bu yaklaşıma Smith ve Armstrong’un başını çektiği Etno-Sembolcüler tarafından bir tepki meydana gelmiştir. Bu yaklaşım milletleri tarihin doğal unsuru olarak gören İlkçileri ret eder, milliyetçiliği modernizmin bir uzantısı olarak gören modernistleri ise yetersiz bulurlar.

Kuramsal olarak geliştirilen tüm bu yaklaşımlar dönemin konjonktür yapıları da dikkate alındığında Siyaset Bilimi literatüründe milletler ve milliyetçiliğin açıklanması açısından önemlilik arz etmektedir. Nitekim kuramcılar geliştirmiş oldukları kuramların ispatını yaparken sunmuş oldukları örnekler bu düşüncelerin kanıtı niteliğindedir. Her kuram ve kuramcının bize sunmuş olduğu ilkeler dönemin şartları da düşünüldüğünde göz ardı edilemeyecek düzeyde dikkate değerdir. Fakat çalışmanın ilk kısmında da söylendiği gibi bu tezin asıl amacı milletlerin ve milliyetçiliğin kökenleri salt bir alana sıkıştırarak açıklamak değil, aksine getirilen ve dikkate değer tüm yaklaşımları süzgeçten geçirerek eleştirel bir bakış açısıyla sunmaktır.

Avrupa temelli ortaya çıkan milliyetçilik bu dönemde çok uluslu devletlerin sonunu getirmiş ve tüm ülkelerde farklı bir görevi tamamlamak için ortaya çıkmıştır. Fransa'da mutlakiyetçiliğe karşı ortaya çıkan milliyetçilik, Almanya ve İtalya'da ulusal birliğin sağlanması için ortaya çıkmış, Osmanlı devletinde İmparatorluğun kurtarılması amacıyla karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise milliyetçilik daha çok Türk milliyetçiliği etrafında şekillenmiş ve Türk milliyetçiliği bile kendi içinde değişik dönemlerde farklılık göstermiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında tüm etnik unsurlara saygılı ve kapsayıcı bir şekilde ortaya çıkan Türk milliyetçiliği zamanla diğer alt kimlikleri baskı altına alan bir yapıya bürünmüştür. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde farklılıklar gösteren milliyetçilik Cumhuriyetin ilanından günümüze kadar da belirli dönemlerde değişkenlikler göstermiştir. Belli dönemlerde zaman zaman ırkçılık boyutlarına kadar bile ulaşan Türk milliyetçiliği zaman zaman da ılımlı ve bütünleştirici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum karşısında asıl anlatılmak istenen, milliyetçiliğin iç ve dış dinamikleri de dikkate alındığında her ülkede ve her dönemde farklı kimliğe bürünmüş olması ve her dönem için farklı görevi tamamlamak için varlığını koruyarak devam ettiğidir.

Netice itibariyle milliyetçilik, toplumun, devletin ve milletin varlığı, devamlılığı ve şekillenmesi noktasında önemli roller üstlenebilen bir mekanizma olarak değerlendirilmelidir. Dünya'daki örnekleri incelendiğinde milliyetçiliğin kalkınma, güçlenme ve toplumsal olarak var olma noktasında fonksiyonlarının varlığından bahsetmek mümkündür. Türkiye için bu durum değerlendirildiğinde ise

toplumsal seviyede bir bütünlüğün oluşması ve topyekûn bir milliyetçiliğin tesis edilmesi büyük önem teşkil etmektedir. Özellikle bulunduğu coğrafya ve içerisinde yer aldığı coğrafi konjonktür dikkate alındığında, bunun aksi halde Osmanlı'nın akıbetinin Türkiye için de söz konusu olabileceği göz ardı edilmemelidir. Öte yandan, köklü bir tarihe sahip olan Türkiye halklarının birlikteliği dikkate alınmak suretiyle “Türkiyelilik” şeklinde bir milliyetçilik yaklaşımının oluşması ve toplumsal kabul görmesinin sağlanması hayatiyet taşıyan bir gereklilik sergilemektedir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğulları, M. A. (2004), “*İmparatorluktan Tanrı Devletine*”, (5.Baskı), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Ahlers, E. K. (1997), “*XIX. ve XX. Yüzyıllarda Almanya'da Türk ve Türkiye İmajının Değişim Süreci*”, Tarih ve Milliyetçilik, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler, Mersin: 1997, s.104.
- Ahmad, F. (2004), “*İttihat ve Terakki*” (Çev: Nuran Yavuz), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Akça Ü. (2003), “*Küreselleşme sürecinde Türk Milliyetçiliği: Dünü, Bugünü, Yarını*”, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akçura, Y. (1976), “*Üç Tarz-ı Siyaset*”, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Akkaya, R. (2005), “*Prens Sabahattin*”, Liberte Yayınları, Ankara.
- Akman, A. (2009), “*Etnik-Sivil Kuramsal İkileminin Ötesinde: Modernist Milliyetçilik, Milliyetçilik Kuramında Etnik/ Sivil Milliyetçilik Karşıtlığı*” (Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Akşin, S. (2009), “*Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*”, İmge Kitapevi, Ankara.
- Aktürk, Ş. (2006), “*Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek Etnili, Çok Etnili ve Gayri-Etnik Rejimler*”, Doğu Batı, Sayı: 38, s: 23.
- Akyüz, Y. (2010), “*Türk Eğitim Tarihi*”, Pegem Akademi.
- Altuntaş, N. (2004), “*Yıldızı Sönmeyen Bir İdeoloji: Milliyetçilik*”, Doğu Batı Dün Bugün Yarın: İdeolojiler 3-, Sayı 30, Yıl 8, ss.173-190.
- Anderson, B. (2007), “*Hayali Cemaatler*”, (çev: İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul.
- , (2014), “*Hayali Cemaatler*”, Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması, Metis, İstanbul.
- Armağan, M. (1990), “*Sosyal Değişme*”, Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, 3. Cilt, s:428, Risale Yayınları, İstanbul.

- Armaoğlu, F. (1997), “19. Yüzyıl Siyasî Tarihi” (1789-1914), Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- ,(1973), “Siyasi Tarih: 1789-1960”, Alkim Yayınları Ankara
- Aydemir, Ş. S. (1932a), “Pesimizm”, Kadro, Yıl:1, Sayı: 1, Ankara.
- , (1933e), “Fikir Hareketleri İçinde Türk Nasyonalizmi–2 Marksizm”, Kadro, Yıl:2, Sayı: 19, Ankara.
- , (1933g), “Beynelmilel Fikir Hareketleri Arasında Türk Nasyonalizmi–4Türk Nasyonalizmi”, Kadro, Yıl:2, Sayı:21, Ankara,
- , (2003), “İnkılâp ve Kadro”, Remzi Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul.
- Aydın, S. (1993), “Modernleşme ve Milliyetçilik”, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- ,(2009), “Etnisite ve Milliyetçiliğin Yanlış Kavranılmasına Dair Bilim ve Gelecek”, Sayı 49, s. 38-39.
- Balçık, M. B. (2009), “Milliyetçilik ve Dil Politikaları” (Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Balkaya F. (2009), “1980 Sonrası Değişen Türk Milliyetçiliği”, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Berkes, N. (1978), “Türkiye’de Çağdaşlaşma”, Doğu-Batı, İstanbul.
- , (2002), “Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler”, (2. Baskı), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- , (2006), “Türkiye’de çağdaşlaşma”, (10. baskı), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Bingöl, Y. (2004), “Nationalism and Democracy in Post-Communist Central Asia”, Asian Ethnicity, Vol.5, No:1, 43-60.
- Borsella, C. (2007), “Fascist Italy: A Concise Historical Narrative”, Branden Books, Boston.
- Breuilly, J. (1993), “Nationalism and the State”, (Volume:2), Manchester: Manchester University Press.
- Cihan, E. (1981), “Atatürk Milliyetçiliği ve Ceza Hukuku”, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Connor, W. (1994), "*Man is a National Animal*" *Ethnonationalism: The Quest For Understanding*, Walker Connor (ed). Princeton: Princeton University Pres.
- Copeaux, E. (2009), "*Türk Milliyetçiliği: Sözcükler, Tarih, İşaretler*" (Editörler: Tanıl Bora, Murat Gültekingil), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, A. (2007), "*Ulus Devletin Dönüşümü ve Meşruluk Sorunu*", Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çavdar, T. (1999), "*Türkiye'nin Demokrasi Tarihi*", İmge Kitapevi, Ankara.
- Çaylak, A. (1998), "*Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen Bir Şerif Mardin Çözümlemesi*", Vadi Yayınları, Ankara.
- Çetinsaya, G. (2016), "*II. Abdülhamid'in İç Politikası: Bir Dönemlendirme Denemesi*", İstanbul Şehir Üniversitesi, İstanbul.
- Çiydem, E. (2017), "*Toplumsal Modernleşme Projesi Olarak Tanzimat Dönemi*" (Eğitim Islahatı Bağlamında (1839-1856) Doktora Tezi, Erzurum.
- Davison, R. H. (2005), "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*", (2. Basım Çev. O. Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul. (Eserin orijinali 1963'te yayımlandı).
- , (2004), "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform 1856-1876*", (Çev: Osman Akınbay), (Yeri ve Yılı Yok): Agora Kitaplığı.
- Dinç, A. (2002), "*Millet ve Milliyetçiliğin Doğuşu Üzerine Kuramsal Yaklaşımlar*", Hobsbawm: 2006, Erişim Tarihi: 15.11.2018.
- Durant, W. (2002), "*Felsefenin Öyküsü*", (Çev. Ender Gürol), İz Yayınları, İstanbul.
- Eisenstadt, S. N. (2007), "*Modernleşme Başkaldırı ve Değişim*", (Çev. U. Coşkun), Doğu Batı Yayınları, Ankara. (Eserin orijinali 1966'da yayımlandı).
- Engelhardt, E. P. (1999), "*Tanzimat ve Türkiye*", (A. Reşad çev.), Kaknüs Yayınları, İstanbul.

- Eraydın, Ö. (1998), “*Dilin Milliyetçilik Hareketlerindeki Rolü: Quebec Milliyetçilik Hareketi*” (Derleyen: Faruk Sönmezoğlu), Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar, Der Yayınları, s. 259-265. İstanbul.
- Erdoğan, M. (1999), “*Milliyetçilik İdeolojisine Dair Liberal Düşünce*”, Sayı 15, s: 29.
- Ergün, G. (2010), “*İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Milliyetçiliği*”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eroğlu, H. (1992), “*Atatürk ve Milliyetçilik*”, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yay, Ankara.
- Ersanlı, B. (1998), “*Milliyetçilik Teorileri; Avrasya'da Siyaset ve İlişkiler*”, Türkiye Günlüğü, Sayı: 50.
- Eryılmaz, B. (1999), “*Osmanlılarda Millet Sistemi*,” Osmanlı, Ankara.
- Fidan, Ş. Ç. S. K. F. (2011), “*Osmanlı Modernleşmesinin Temel Olgularından Biri: Bürokrasi Osmanlı Modernleşmesinde Bürokrasinin Etkinliği ve Önemi*”, SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi SDU Faculty of Arts and Sciences Sosyal Bilimler Dergisi Journal of Social Sciences, Sayı:23, Mayıs, 2011.
- Findley, C. V. (2011), “*Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik 1789-2007*”, (Çev. G. Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul. (Eserin orijinali 2010’da yayımlandı).
- Gelirli, A. R. (2009), “*Tahakkümün Anatomisi*”, Parşömen Yayıncılık, İstanbul.
- Gellner, E. (1983), “*Nations and Nationalism*”i Oxford: Blackwell.
- , (1992) “*Uluslar ve Ulusçuluk*” (Çevirenler: Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan), İnsan Yayınları, İstanbul.
- , (1998), “*Milliyetçiliğe Bakmak*”, Çev. Simten Coşar ve Saltuk Özertürk- Nalan Soyarık, İletişim Yayınları, İstanbul.
- , (2006), “*Uluslar ve Ulusçuluk*”, (çev: Büşra Ersanlı, Günay Göksu Özdoğan), Hil Yayın, İstanbul.
- Georgeon, F. (2006), “*Osmanlı-Türk Modernleşmesi 1900-1930*”, (Çev. Ali Berktaş), YKY, İstanbul.

- Giddens, A. (2000), “*Tarihsel Materyalizmin Çağdaş Eleştirisi*”, (Çev. Ü. Tatlıcan), İstanbul.
- Girtli, İ. (Temmuz 1989), “*Fransız İhtilali ve Etkileri*”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 5. Cilt, s:691-706.
- Goodrick-Clarke, N. (1997), “*The Occult Roots of Nazism : Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology*”, Tauris, London.
- Göçek, F.M. (2008) “*What Is The Meaning of the 1908 Young Turk Revolution? A Critical Historical Assessment In 2008*” İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 38: 179-214.
- Guibernau, M. (1997), “*Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century*”, Cambridge: Polity Press.
- Gökalp, Z. (1990), “*Türkçülüğün Esasları*” (2. Baskı), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Gökalp, Z. (2006), “*Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*” (3. Baskı), Bordo Siyah Klasik Yayınları, İstanbul.
- Gökbayır, S. “*Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İktidar Cemiyetinin 1908 Seçimleri Siyasi Programı*”, Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Çankırı.
- Gümüş, M. (2008), “*Anayasal Meşrutî Yönetime Medhal: 1856 İslahat Fermanı'nın Tam Metin İncelemesi*”, Bilig. 47. 215-240.
- Güneş, İ. (1997), “*I. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Düşünce Yapısı: 1920 1923*”, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Hayes, Carlton J. H. (1995), “*Milliyetçilik: Bir Din*” (Çev: Murat Çiftkaya), İz yayıncılık, İstanbul.
- Heywood, A. (2010), “*Siyasi İdeolojiler*”, (çev: Ahmet K. Bayram, Özgür Tüfekçi, Hüsamettin, İnanç, Şeyma Akın, Buğra Kalkan), Adres Yayınları, Ankara.
- ,(2007), “*Siyaset*”, Adres Yayınları, Ankara.
- Hobsbawm, E. J. (2014) “*Milletler ve Milliyetçilik*”, (çev: Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

- ,(1995), “1789'dan Günümüze Milletler ve Milliyetçilik”, Mit, Program, Gerçeklik (Çev: Osman Akınhay), Ayrintı Yayınları, İstanbul.
- , (1993), “Milletler ve Milliyetçilik”, (Çev: Osman Akınhay), Ayrintı Yayınları, İstanbul.
- ,(1998), “Sanayi ve İmparatorluk” (Çev: Abdullah Ersoy), Dost Yayınları, Ankara.
- ,(2006), “Gelenekleri İcat Etmek” (Der: Eric Hobsbawm ve Terence Ranger), Geleneğin İcadı (Çeviren: Mehmet Murat Şahin), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Huberman, L. (1982), “Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla” (Çeviren: Murat Belge), Dost Kitapevi, Yayınları, Ankara.
- İnalcık, H. (1943), “Tanzimat ve Bulgar Meselesi”, Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Jaffrelot, C. (1998), “Bazı Ulus Teorileri”, (Der. Jean Leca, Uluslar ve Milliyetçilik, (Çev: Siren İdemen), Metis Yayınları, ss.54-65, İstanbul.
- Kadioğlu, A. (1995), “Milletini Arayan Devlet: Türk Milliyetçiliğinin Açmazları”, Türkiye Günlüğü, Sayı: 33, s. 91-100.
- Karakaş, M. (2000), “Türk Ulusçuluğunun İnşası”, Vadi Yay, Ankara.
- , (2007), “Türk Ulusçuluğunun İnşası”, Elips Kitap, Ankara.
- Karal, E. Z. (1997), “Osmanlı Tarihi, Türk Tarih Kurumu” Basımevi, Ankara.
- Karpat, K. H. (Derleyen). (2005), “Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si”. (2. Basım). (Çev. S. Taner), İstanbul Bilgi Üniversitesi, İstanbul.
- Karyelioğlu, S. (2012), “Ulus Devlet Ve Milliyetçiliğin Tarihsel Dayanakları Ve Küreselleşmenin Ulus Devlet Ve Milliyetçilik Üzerindeki Etkileri” ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar, 5(1), 140-142.
- Kershaw, I. (2007), “Hitler 1889-1936”, I. Cilt, (Çev. Zarife Biliz), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Kılıçbay, M. A. (1997), “Modern Ulus kavramı ve Ulus Devlet, Tarih ve Milliyetçilik”, I. Ulusal Tarih Kongresi Bildiriler, Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Mersin.

- Kışlalı, A. T. (1993), “*Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*” (4. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.
- Kili, S. (2006), “*Atatürk’ün Devrimi*” (10. Baskı), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Kocatürk, U. (1984), “*Atatürk’ün Fikir ve Düşünceleri*” (3. Baskı), Turhan Kitapevi, Ankara.
- Kodaman, B. (1988), “*II. Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Konuralp, E. (2018), “*Kimliğin Etni ve Ulus Arasında Salınımı: Çokkültürcülük mü Yeniden Kabilecilik mi?*”, Eskişehir.
- Kösebalaban, H. (2014), “*Türk Dış Politikası*”, (Çev. H. İnanc), Bigban, Ankara.
- Kösoğlu, N. (2001), “*Milli Kimlik, Etnik Gurup ve Mozaik Kültür*”, Türkiye ve Siyaset, Sayı 3, s. 41-50.
- Kushner, D. (1978), “*Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*” (Çeviren: S. Türet ve R. Erdem) Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Küçük, C. (1985), “*Osmanlı İmparatorluğunda Millet Sistemi ve Tanzimat Dönemi*”, Mustafa Reşit Paşa Dönemi Semineri Bildirileri, Ankara.
- Lewis, B. (1991), “*Modern Türkiye’nin Doğuşu*”, (çev: M. Kırıatlı, 4.Baskı), TTK Basım Evi, Ankara.
- (2004), “*Modern Türkiye’nin Doğuşu*” (Çeviren: M. Kırıatlı), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- Maiz, R. (2003), “*Framing the Nation: Three Rival Versions of Contemporary Nationalist Ideology*”, Journal of Political Ideologies (Volume:5), s: 251-257.
- Mann, M. (2004), “*Fascists*”, New York: Cambridge University Press.
- Mardin, Ş. (1991), “*Türk Modernleşmesi*”, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (1999b). “*19. Yüzyılda Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti*”, (Der: M. Türköne ve T. Önder), Türk Modernleşmesi (6. Baskı) içinde (81 248), İletişim Yayınları, İstanbul.

- ,(1999c), “*Bediüzzaman Said Nursi Olayı*”, (7. Baskı) (M. Çulhaoğlu çev.), İletişim Yayınları, İstanbul.
- ,(2006), “*Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*”, (13.Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- , (2007), “*Batıcılık; Türk Modernleşmesi*”, 17. Baskı, İletişim, İstanbul.
- Mill, J.S. (1996), ‘*Nationality*’, Stuart Wolf (der.), *Nationalism in Europe 1815 to the Present: A Reader*, Routledge, London.
- Mishra, P. (2013), “*Asya’nın Batı’ya İsyanı*” (Çev. A. Fethi), Alfa, (Eserin orijinali 2012’de yayımlandı), İstanbul.
- Mumcu, A. (1982), “*Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi*”, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, Ankara.
- Nairn, T. (1981), “*The Break-up of Britain: Crisis and Neo-nationalism*”, Verso, London, NewYork.
- ,(1997), “*Face of Nationalism: Janus Revisited*”, Verso, London, NewYork.
- ,(2003), “*The Break-up of Britain*”, Big Thinking, Edinburgh.
- ,(2015), “*Milliyetçiliğin Yüzleri Janus’a Yeni Bir Bakış*”, (çev: Mehmet Ratip), İletişim Yayıncılık, İstanbul.
- Okumuş, E. (1999), “*Türkiye’nin Laikleşme Serüveninde Tanzimat*”, İstanbul: İnsan.
- Öğün, S.S. (2000), “*Mukayeseli Sosyal Teori ve Tarih Bağlamında Milliyetçilik*” (4. Baskı), Alfa Basın Yayın, İstanbul.
- Örs. B. (2014), “*19.Yüzyıldan 20.Yüzyıla Modern Siyasal İdeolojiler*”, Bilgi Üniversitesi Yayınları, s.309-330, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2000), “*İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*”, İletişim Yayınları İstanbul.
- , (2005), “*İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*”, İletişim Yayınları İstanbul.
- Özdoğan, G.G. (2001), “*Turan’dan Bozkurt’a Tek Parti Döneminde Türkçülük (1931- 1946)*”, İletişim Yayınları, İstanbul.

- Özkırımlı, U. (2013), “*Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*”, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- , (2009), “*Milliyetçilik Kuramları Eleştirel Bir Bakış*”, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- Parla, T. (1994), “*Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları: Atatürk’ün Nutuk’u*” İletişim Yayınları, İstanbul.
- , (2005), “*Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*” (5. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Roger, A. (2001), “*Milliyetçilik Kuramları*”, (Çev: Aziz Ufuk Kılıç), Versus Kitap, İstanbul.
- Roskin, M. G. (2011), “*Çağdaş Devlet Sistemleri*”, (çev: Bahattin Seçilmişoğlu), Adres Yayınları, Ankara.
- Sander, O. (1994), “*Siyasi Tarih 1918-1994*” (3. Baskı), İmge Kitabevi, Ankara.
- Santamaria, Y (1998), “*Ulus-Devlet, Uluslar ve Milliyetçilikler*”, (ed: J. Laca, Çev: S. İdeman), İstanbul.
- Sarıнай, Y. (1994), “*Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*”, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Sencer, M. (1984), “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Tanzimat Sonrası Siyasal ve Yönelimsel Gelişmeler*”, Amme İdaresi Dergisi, Cilt:17, Sayı:3.
- Shaw, J. S. (1976), “*History of the Otoman Empire and Modern Turkey*” (Volume:1). Cambridge University Press, New York
- Smith, A. D. (1983), “*Theories of Nationalizm*”, (Volume:2), Michigan: Duckford Press.
- , (1994), “*Milli Kimlik*”, (çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.
- , (1999), “*Milli Kimlik*” (Çev: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul.
- , (2002), “*Küreselleşme Çağında Milliyetçilik*”, (Çev: Derya Kömürcü), Everest Yayınları, İstanbul.
- Soydan, A. (2018), “*II. Abdülhamid Dönemi Türk Modernleşmesi*”, Yüksek Lisans Tezi, Bolu.

- Şaylan, G. (2003), “*Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*”, İmge Kitabevi, İstanbul.
- Şimşek, F. (2006), “*Popüler Milliyetçilik*”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Taneri, A. (2004), “*Türk Devlet Geleneği: Dün-Bugün*”, 3. baskı, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. (2007), “*Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*”, (16. Baskı). İstanbul: YKY.
- Tansu, Y. E. (1995), “*Türk Milliyetçiliğinin Teşekkülünde İki Tesir: Balkanlar ve Rusya*”, Osmanlı Ansiklopedisi, VII. Cilt, s: 420-422, Ağaç Yayıncılık, İstanbul.
- Tekelli, İ. İlkin, S. (2003), “*Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadrocular ve Kadro'yu Anlamak*”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Tekin, Y. (2002), “*Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Modern Ulus Devlete Yönelik Girişimler*”, Doktora Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Temurlenk, Z. (2006), “*Milliyetçilik ve Kalkınma: 1929-1938 Örneği*”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tör, V. N (1933e), “*Milli Kurtuluş Hareketleri ve Buhran*”, Kadro, Yıl:2, Sayı:18, Ankara.
- Tuncer, E. (2003), “*Osmanlı'dan Günümüze Seçimler (1877–2002)*”, Tesav Yayınları, Ankara.
- Tunaya, T. Z.(2010), “*Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*”, Siyaset İlmi Serisi 8.Baskı, Yedigün Matbaası, İstanbul.
- Türkeş, M. (1999), “*Ulusçu Sol Bir Akım: Kadro Hareketi*”, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Türköne, M. (2003), “*Türk Modernleşmesi*”, Ankara: Lotus.
- , (1995), “*Islahat Fermanı*”, Osmanlı Ansiklopedisi (Tarih Medeniyet Kültür), Cilt: 6. İstanbul: İz.
- Usta, T. (2018), “*İttihat ve Terakki: Zihniyet ve Siyaset*”, Yüksek Lisans Tezi, Sivas.

- Uzdu, H. (2011), “*Şerif Mardin’de Osmanlı Modernleşmesi*”, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Vatandaş, C. (2004), “*Ulusal Kimlik: Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*, Pınar Yayınları” (Açılım Kitap), İstanbul.
- Yalçın, D. (2007), “*Etnik/Teritoryal Ulusçuluk Bağlamında Türk Ulusal Kimliğinin İnşa Süreci*”, Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Yaşlı F. (2008), “*Milliyetçilik ve Faşizm Türkiye’de Irkçı Milliyetçilik Üzerine Bir İnceleme*”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yelken, R. (2011), “*İstiklal Yolu Harekâtının Motivasyonu ve Toplumsal Hafızadaki Yeri (Bildiri)*”, Konya.
- Yerasimosi, S. (1995), “*Milliyetler ve sınırlar/ Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Doğu*”, (çev; Şirin Tekeli), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, İ. (2007), “*Türk Modernleşmesi ve Türk Solu: Kadro Hareketi Örneği*”, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Yıldız, A. (2007), “*Ne Mutlu Türküm Diyebilene; Türk Ulusal Kimliğini EtnoSeküler Sınırları: 1919-1938*” (5. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Zürcher, E. J. (2015), “*Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*”, (30. Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Weber, M. (1993), “*Sosyoloji Yazıları*”, (Çev. T. Parla), İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : VOLKAN, Mustafa
Uyuğu : TÜRKİYE CUMHURİYETİ
Doğum Tarihi ve Yeri : 27.11.1991 – ANTALYA
GSM : +90 545 391 09 70 +1 518 203 9457
E-mail : mustafa_vlkn07@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Üniversite	Mezuniyet Tarihi
Yüksek Lisans	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	28.02.2019
Lisans	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	15.06.2015

İş Deneyimi

YER

GÖREV

2016-2017	Özalp Belediyesi/VAN	Halkla İlişkiler ve Basın
2017-	Tuscan Oven / New York State	Manager

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

- VOLKAN, M, “Karl Marx’ın İdeoloji ve Özne Sorunsallığına Eleştirel Bir Bakış: Louis Althusser”, XIV. Lisansüstü Konferansı 5 Kasım 2016/ADANA.
- VOLKAN, M. – AVANER, T. (2019), “Raison d’etat (Hikmet-i Hukümet) and the New Reform: The effect of USA on Turkish Type Presidential Government Practices”, New York State Political Science Association, U.S.A. (continuing).

VAN YÜZÜNCÜ YIL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

LİSANSÜSTÜ TEZ ORIJİNALLIK RAPORU

27.02.2019

Tez Başlığı / Konusu:

“Cumhuriyet Dönemi Türkiye’de Milliyetçiliğin Gelişimi ve Ulus Kimlik İnşası”

Yukarıda başlığı/konusu belirlenen tez çalışmamın Kapak sayfası, Giriş, Ana bölümler ve Sonuç bölümlerinden oluşan toplam 189 sayfalık kısmına ilişkin, 27.02.2019 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı %14’tür

Uygulanan Filtreler Aşağıda Verilmiştir:

- Kabul ve onay sayfası hariç,
- Teşekkür hariç,
- İçindekiler hariç,
- Simge ve kısaltmalar hariç,
- Gereç ve yöntemler hariç,
- Kaynakça hariç,
- Alıntılar hariç,
- Tezden çıkan yayınlar hariç,
- 7 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 7 words)

Yüzüncü Yıl Üniversitesi Lisansüstü Tez Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılmasına İlişkin Yönergeyi İnceledim ve bu yönergede belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içemediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim.

27.02.2019
Mustafa VOLKAN

Adı Soyadı : Mustafa VOLKAN
Öğrenci No : 159202219
Anabilim Dalı : Kamu Yönetimi
Program : Siyaset Bilimi
Statüsü : Y. Lisans Doktora

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Sait EBİNÇ
27.02.2019

ENSTİTÜ ONAYI
UYGUNDUR

27.02.2019

Doç. Dr. Bekir KOÇLAR
Enstitü Müdürü

